

25. YILLIK TECRÜBENİN ARDINDAN TÜRK KENEŞİ BÜNYESİNDEKİ ÜLKELERİN DEMOGRAFİK VE EKONOMİK ANALİZİ

ORASAM
ORTA ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 229

ORASAM Raporları Dizisi No: 6

25 YILLIK TECRÜBENİN ARDINDAN
TÜRK KENEŞİ BÜNYESİNDEKİ ÜLKELERİN
DEMOGRAFİK VE
EKONOMİK ANALİZİ

Doç. Dr. Metin BAYRAK

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
mbayrak@atauni.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Aynura TURDALİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Culus GANIYEV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

2018

KTMÜ / Bişkek

УДК 338
ББК 65.5
Ж 94

Ж 9425. Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerin Demografik ve Ekonomik Analizi. Hazırlayanlar Doç. Dr. Metin BAYRAK, Yrd. Doç. Dr. Aynura TURDALİYEVA, Yrd. Doç. Dr. Culus GANIYEV. Bişkek, 2018. 48 s.

ISBN 978-9967-9112-3-9

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 01.11.2017 tarih ve 2017-23.181 Nolu kararı ile yayınlanmıştır.
KTMÜ Cengiz AYTMATOV Kampüsü, Cal, Bişkek.

25 жылдык тажрыйбанын негизинде Түрк Кеңешинин алкагындагы өлкөлөрдүн демографиялык жана экономикалык анализи.

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин башкармалыгынын № 2017-23.181 чечими боюнча чыгарылды. Чыгарууга 01.11.2017 кол коюлду.
Бишкек ш., Жал к.р., КТМУнун Ч. Айтматов атындагы кампусу.

Ж 0604000000-18

ISBN 978-9967-9112-3-9

УДК 338
ББК 65.5
© КТМÜ, 2018

ORTA ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (ORASAM)

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi bünyesinde 30 Aralık 2010 tarihinde kurulan Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM), Orta Asya'daki gelişmelerin yakından izlenebilmesi ve derinlemesine anlaşılabilmesi için öncelikle Kırgızistan olmak üzere tüm bölgeyi kapsayan çalışmalar yürütmektedir. Bu çerçevede Orta Asya ile ilgili projeler yürütmekte, kitap ve çalışma raporları hazırlamaktadır. Ayrıca bölge içi ve dışından yetkililer ve akademisyenler ile toplantı ve seminerler düzenlemekte, aynı alanda çalışan kurum ve kuruluşlarla işbirlikleri gerçekleştirmekte, araştırma amacıyla Kırgızistan'a gelen akademisyenlere çalışmalarını için gerekli desteği vermektedir. ORASAM'ın internet sitesinde (orasam.manas.edu.kg) dört dilde (Kırgızca, Türkçe, İngilizce ve Rusça) bölge ülkeleri hakkındaki haberler ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi mensuplarının makale ve yorumlarına yer verilerek, Orta Asya'nın kavranmasına katkı sağlanmaktadır.

TAKDİM

1991 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla Türkiye ve bu kardeş ülkeler arasında yeniden bağlar kurmak için değerli bir fırsat doğdu. Ortak bir geçmişe, aynı dil ve kültür hazinesine sahip altı bağımsız Türk devleti yeni yüzyıla birlikte hazırlanma arzusuyla, Gaspıralı'nın tespit ettiği "dilde, fikirde, işte birlik" hedefine uygun olarak, işbirliğini geliştirmek için 1992 yılında "*Türkçe Konuşan Devletler, Devlet Başkanları Zirveleri*" ile yola çıktılar ve süreç içinde bu ülkeleri bir araya getiren ortak etkinlikler, işbirlikleri ve kuruluşların temellerini attılar.

25 yılı geride bıraktığımız bu süreçte; 12 Temmuz 1993'te kurulan ve "ortak kültüre sahip Türk Halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için" çalışan *Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı* (TÜRKSOY) ilk teşkilat olma onuruna sahiptir. 21 Kasım 2008'de *Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi*'nin (TÜRKPA) kurulması ilişkilerin siyasi bir boyuta taşınarak, istikrarlı bir zemine oturtulması için atılan anlamlı bir adım olmuştur. 2010 yılında *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi*, kısaca *Türk Konseyi* veya *Türk Keneşi* (TDİK) adlı kurumun kurulmasıyla Türk devletleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi kalıcı bir zemine taşınmıştır. 20 Ekim 2011'de Türk Konseyinin himayesi altında *Türk Dili Konuşan Ülkeler Ortak İş Konseyi* (Türk İş Konseyi), 23 Ağustos 2012'de *Türk Kültür ve Mirası Vakfı*, *Uluslararası Türk Akademisi*, 29 Mart 2013'te *Türk Üniversiteler Birliği*, 25 Ocak 2013'te *Avrasya Askerî Statüülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilâtı* (TAKM) kurulmuştur.

Bu ortak kuruluşların yanı sıra Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin derinleşip kök salması ve geleceğe birlikte yürüyecek nesillerin yetiştirilmesi için ortak üniversiteler de kurulmuştur. 31 Ekim 1992 tarihinde Kazakistan-Türkiye ikili ilişkileri çerçevesinde *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi*'nin kurulma kararı alınmış ve iki ülkenin bu ortak üniversitesi 15 Ekim 1993 yılında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde kurulmuştur. Ardından 30 Eylül 1995 tarihinde Kırgızistan-Türkiye ikili ilişkileri çerçevesinde imzalanan anlaşmayla Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi* (KTMÜ) kurulmuştur.

Geride bıraktığımız çeyrek asırda atılan adımlar, gerçekleştirilen etkinlikler ve işbirlikleri sayesinde temelleri atılıp işlerlik kazandırılan kuruluşlardan biri olan, iki kardeş ülkenin ortak üniversitesi *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*'nde hazırlanan bu raporu, atılan adımların kalıcı olması ve ortak bir geleceğin kurulabilmesi temenisiyle okurlara takdim etmekten onur duyuyorum.

Prof. Dr. Sebahattin BALCI
KTMÜ Rektörü, Bişkek, 2017

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
ÖZET	7
1. GİRİŞ.....	8
2. İKTİSADİ KALKINMADA DEMOGRAFİK FAKTÖRÜN ÖNEMİ.....	9
2.1. Türk Keneşi Bünyesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısı ve Nüfus Miktarındaki Gelişmeler	10
2.2. İşgücü Sayısı ve İşsizlik Oranları	11
3. TÜRK CUMHURİYETLERİNDE MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİN ANALİZİ	18
3.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve Büyüme	18
3.2. Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Sektörel Dağılımı	23
3.3. Enflasyon Oranları	26
3.4. Dış Borç ve Dış Rezervler	27
3.5. Kamu Maliyesi	29
3.6. Dış Ticaret	32
3.7. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	34
3.8. Türk Cumhuriyetleri'nin Birbirleriyle Ticari İlişkileri.....	36
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	44
KAYNAKÇA	46
EKLER:	47

ÖZET

Eski Sovyet sistemi çöküp Türk Cumhuriyetleri 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıktan sonra izlenen politika, siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık ile pekiştirilmesi esasına dayandırılmıştır. Aradan geçen çeyrek asra rağmen Türk Cumhuriyetlerinin merkezi planlamadan serbest piyasa sistemine geçiş sürecinde serbest piyasanın gerektirdiği iktisadi, siyasi, sosyal ve hukuki strüktürü tam olarak kurup geliştiremediğini göstermektedir. Ulusların hayatında sancılı dönemler her zaman var olmuş, olmaya da devam edecektir. Aradan çeyrek yüzyıl da yarım yüzyıl da geçse eğer sorunlar doğru bir şekilde okunup doğru çözümler getirecek tedbirler alınıp uygulamaya konulmazsa bu sıkıntılı dönüşüm sürecini atlama zorlaşacaktır.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi- Türk Keneşi- TDİK) 3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşmasıyla kurulmuştur. Bu anlaşmada konseye üye ülkelerin bilhassa dönüşüm sürecinde karşılaştıkları ulusal ve uluslararası düzeyde ortaya çıkan sorunlarına çözüm getirme, taraflar arasında karşılıklı güveni güçlendirme, bölge ve bölge dışında barışı koruma, dış politika konularında ortak tutumlar benimseme, uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele eylemlerini koordine etme, ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili işbirliğini geliştirme, ticaret ve yatırım için uygun koşullar yaratma, kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyo- kültürel gelişim sağlama, hukukun üstünlüğüne dayalı iyi yönetim ve insan haklarının korunmasına özen gösterme, bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimi genişletme gibi amaçlar Türk Keneşi'nin temel amaçları olarak belirlenmiştir.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları yıllardan bu yana hemen hemen her alanda çeşitlenerek gelişmiş Türk Konseyi şemsiyesi ile kurumsallık kazanmıştır. Türk Konseyinin kapsayıcı, kucaklayıcı, kimseyi dışlamayıp kimseye karşı olmayan, bölgesel ve evrensel barışa katkı sağlayan yapısı çerçevesinde icra edilen faaliyetler bölgede işbirliği, istikrar ve refaha mühim oranda katkı sağlamaktadır. Gelecekte Türk dünyasının bekası sonraki nesillere birlik bütünlük içerisinde kalkınmış ve her alanda kardeşlik bağları güçlenmiş bir Türk Dünyası bırakmakla mümkündür.

Türk Keneşi Türk Cumhuriyetlerinde sürdürülebilir büyüme, istihdamı artırma, hayat standardını yükseltmek için ülkelerin karşılıklı tecrübelerinden faydalanma, eğitimden sosyal güvenliğe, makro ekonomik politikalarından ticaret, turizm ve kültüre kadar çok geniş bir alanda faaliyet gösterip, politikalar sunmakla Türk Cumhuriyetleri'nin büyüme kalkınma ve gelişmesine destek olmaktadır.

Kuruluşundan bugüne ekonomiden kültüre, ulaştırmadan eğitime kadar geniş bir alanda yürütülen ekonomik ve sosyal ağırlıklı projeler Türk Keneşini daha saygın bir konuma yükseltmektedir. Türk Cumhuriyetleri bir çok konuda engelleri aşmada nispi başarı sağlamışlarsa da geçiş sürecinin halen devam ettiği, istikrarın kırılganlığını koruduğu bir realitedir. Bu gün sıcak ve şu an itibarıyla donmuş bir çok ihtilafa gebe olan bölgede; sınır sorunları, su ve enerji rekabeti, marjinal akımların etkileri, tarihten gelen bazı husumetler, gelir dağılımı bozukluğu gibi etkenler istikrarı tehdit eden unsurlardır. Dolayısıyla Türk Keneşi'nin bölgesel ve evrensel nitelikli sorunlar ve istikrarsızlıklara karşı duyarlı, tedbirli olması, dünya geneli ve Türk Dünyası özelinde politikalar üretmek hayata geçirmesi elzemdir.

Türk Keneşi Türk Dünyasını tek bir şemsiye altına alıp Türk Dünyasının sorunlarını muhtelif yönlerden inceleyen, vizyon itibarıyla meselelere şumullü bakan bir organizasyondur. Bu gün itibarıyla Türk Keneşine dahil olmayıp yarın yada çok yakın gelecekte bu şemsiye altına girmesi mukadder olarak görülen Türk Cumhuriyeti Ülkeleri de çalışmamıza dahildir.

Bu çalışmada Türk Cumhuriyetlerinin özgürlüklerine kavuştuğu yıllardan günümüze kadar geçirdikleri sosyo-ekonomik transformasyon makro veriler çerçevesinde tahlil edilerek incelenmekte, sosyal ve ekonomik resimler çekilerek, makro dinamiklerin gelişim ve değişiminden hareketle mevcut sorunların çözümüne öneriler sunulmaktadır.

1. GİRİŞ

Türkistan Avrasya'nın bir parçasıdır. İngiliz coğrafyacı ve jeostratejist Mackinder geçen yüzyılın başlarında Avrasya'yı bir dünya adası olarak tanımlamıştır. Bugün Avrasya olarak tanımlanan 55 milyon km²'lik bu coğrafyada 4.3 milyar insan yaşamakta, bu da dünya nüfusunun takriben %60'ına tekabül etmektedir. Avrasya coğrafyasının 10 milyon km²'lik alana sahip Avrupa kesitinde 550 milyonluk bir nüfus yaşamakta, bu durum hem nüfus hem de coğrafi bakımdan kahir ekseriyetin Asya'da olduğunu göstermektedir. Avrasya'nın Asya kesiminde bilhassa son on yıllarda meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmeler Asya'nın her geçen gün ağırlığını daha yoğun bir şekilde hissettirmekte, Asya'nın kalbinde yer alan Türk aleminin ekonomik ve demografik potansiyeli mühim önem kazanmaktadır. Bu gün Türk dünyası 150 milyona yaklaşan nüfusla dünyada dokuzuncu sırada, 4.8 milyon km²'lik yüzölçümüyle yedinci sırada, 1.5 trilyon dolarlık GSMH ile onüçüncü sırada yer almaktadır.¹

Türkiye bulunduğu coğrafyada tarihi sorumluluğu ve jeostratejik konumu itibarıyla dengeli ve duyarlı bir politika izlemek mecburiyetindedir. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla Türkiye ile dili, dini, tarihi, kültürü aynı olan Türkistan Türk Cumhuriyetleri özgür varlıklarıyla ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri şumullü bir siyasi ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecine tabi olmuşlar, bu süreç içerisinde gerek ekonomik gerekse siyasi ve sosyal yönden gelişim konusunda ciddi engellerle karşılaşmışlardır.

Türkiye siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilip artırılması yönünde her zaman öncü olmuş; din, dil, kültür ve tarih açısından müşterek bağları olan Türk Cumhuriyetleri ile demokrat, çağdaş ve modern kimliği ile önemli yardım ve işbirliği kanalları açmıştır. Türkiye çok geniş bir coğrafyaya sahip olan ve mühim miktarda bir nüfus yoğunluğunu barındıran Türkistan Türk Cumhuriyetleri ekonomileri ile üretim yapısı, ihracat imkanları ve ithal malları bakımından birbirini tamamlayıcı ekonomiler gerçekliğinden hareketle, Orta Asya ve Orta doğu birlikte düşünüldüğünde dünya petrol rezervlerinin %67'si ve dünya doğal gaz rezervlerinin %40'ını barındıran bir dünyanın batıya ulaşılan kavşak noktası konumundadır. Dolayısıyla tarihi kökleri itibarıyla sadece siyasi değil, ticari ve teknolojik işbirliği konusunda da Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında büyük bir potansiyel bulunmaktadır. Türkiye'nin gerek hali hazırdaki mevcut durumu gerekse istikbaldeki hedefleri göz önüne alındığında dünya geneli ve Orta Asya özelinde ekonomik işbirliğini derinleştirme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yaklaşımı, özgürlüklerine kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin egemenliklerinin pekiştirilmesi yanında, siyasi ve ekonomik istikrara kavuşmaları hem kendi aralarında hem de komşularıyla işbirliği içerisinde, insani değerlere bağlı hür, bağımsız, demokrat devletler olarak varlıklarını sürdürmelerini destekleme yönünde olmuştur. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarından bu yana geçen çeyrek yüzyılda siyasi, ekonomik, sosyo kültürel alanlarda ilerlemeler sağlamışlardır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ve işbirliği muhtelif alanlarda gelişmiş çeşitlenmiş Türk Keneşi yada Türk Konseyi'ile kurumsal bir yapıya bürünerek taçlanmıştı.

¹ **Aydın Ali Kemal**, Türk Konseyi (Keneşi) ve Bölgedeki Gelişmeler Işığında Avrasya'da İşbirliği, Türkmeneli Birliği ve Kültür Vakfı Avrasya İncelemeleri Merkezi, AVİM, 24 Şubat, 2015, Ankara, s.10-11, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/AVIM_RAPORU_20150526_165558.pdf

2. İKTİSADİ KALKINMADA DEMOGRAFİK FAKTÖRÜN ÖNEMİ

Gelişmiş ülke üreten ülke demektir. Mal, fikir, bilgi, teknoloji üreten ülke gelişmiş ülkedir. Yeryüzünde doğal kaynak zengini ülkeler doğal kaynak servetleriyle zengin olsalar dahi, mevcut doğal kaynaklarını ileri ve üstün teknoloji kullanarak üretime dönüştürüp gelirlerini arttıramadıkları müddetçe, hiçbir zaman siyasi ve ekonomik yönden tam bağımsız ülke konumuna ulaşamazlar. İktisadi büyüme gelişme yada kalkınmaya tesir eden iki önemli unsur vardır. Bunlar maddi ve manevi unsurlardır. Maddi unsurları işgücü,hammadde ve teknoloji teşkil eder. Manevi unsur zihniyetten oluşmakta, kalkınmayı gerçekleştirecek temel motor gücün zihniyet olduğu savunulmaktadır.

Bir ülkeyi, bir ulusu yada milleti büyük yapan, ekonomik, coğrafik, demografik göstergelerin büyüklüğü yanında büyük düşünüp büyük kararlar alma ve bu kararları pratiğe geçirme kabiliyet ve kudretidir. Türk Dünyası bugün yüz elli milyona yakın nüfusu ve 4.8 milyon km² coğrafyasıyla dünya platformunda dengeleri mühim şekilde etkileyecek potansiyel bir güce sahiptir. Türk dünyasının dünyada varlığını müessir hale getirmesi doğal kaynaklar ve beşeri kaynaklarını etkin ve verimli kullanmasına bağlıdır. Tabii bu durum iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin geliştirilmesine sıkı bir koordinasyon ve işbirliği oluşturulmasına bağlıdır. Büyük düşünce ve fikir adamı olan Gaspıralı İsmail Bey bu duruma 19. Yüzyılda parmak basmış “dilde, fikirde ve işde birlik” ilkesini Türk dünyası ilişkilerinde yol gösterici temel düstur olarak ortaya koymuştur.

Nüfus bir ülkenin büyüme kalkınma ve gelişmesine etki eden temel parametrelerden biridir. Nüfus mevzu bahis olduğu zaman ekonomik, siyasi, sosyal muhtelif bir çok soru ve sorun ortaya çıkmakta, dolayısıyla bu mesele gerek bilim adamlarının gerekse siyasilerin yoğun bir şekilde gündemine oturmaktadır.

Nüfus artışının ekonomi ve toplum üzerindeki tesiri ilk olarak 18. Yüzyıl sonunda Malthus tarafından “nüfusun prensipleri üzerine bir deneme” adlı çalışmada ele alınmıştır. Malthus, nüfusun geometrik olarak arttığını, buna karşılık, insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan gıda v.b. maddelerin ise aritmetik olarak arttığını, dolayısıyla nüfus artışının ilerisinde insanların ihtiyaçlarını karşılayamayacak bir felaket noktasına taşınacağını ileri sürmüştür.² Bir ülkedeki nüfus artışının büyümeye tesiri konusunda literatürde tamamen müspet ya da menfi olma noktasında bir konsensüs sağlanamamıştır. Yapılan çalışmalardan bir bölümü nüfus artışının ekonomik büyümeyi engellediğini söylerken, bir kısım çalışmalar nüfus artışının ekonomik büyümeye olumlu katkı yaptığını savunmaktadır. Hızlı nüfus artışının yoksulluğa yol açtığını savunan klasik Malthusgil görüş, nüfusun fazla olduğu ülkelerde doğum oranlarını azaltmaya yönelik politikaların büyümenin devamlılığı açısından önemli olduğunu belirtmiştir.

Klasik Malthusgil yaklaşımın zıddı olan revizyonist yaklaşıma göre, yüksek büyüme hızı beşeri sermaye birikimini artırarak ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlar.³ Malthusgil düşünceye göre nüfus artışıyla ilgili tedbir alınmadığı takdirde sürecin oto kontrol mekanizmasıyla savaş, hastalık suç unsurlarının artması gibi nedenlerle nüfus artışı frenlenecek insanlık tamamen yok olmak yerine kendi kendini kontrol ederek hayatını idame ettirecektir. Çağdaş ekonomik düşüncenin mühim temsilcilerinden biri olan Neoklasik görüşe göre ise kapital formasyonu ve teknolojik gelişmeler nüfus artışını sorun olmaktan çıkaracak, nüfus ekonomik gelişmeyi müspet yönde etkileyecektir.

Bugün Malthus'un felaket senaryosu niteliğindeki öngörülerini büyük oranda geçerliliğini kaybetmiştir. Toplumların refah düzeyini yakından ilgilendiren nüfus hareketleri milli ve global bazda politika uygulamacıları tarafından yakından izlenmektedir. Post- modern süreçle birlikte

² Şahabettin Güneş, “Türkiye’de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60-3,ss.124

³ Osman Murat Telatar, Harun Terzi, “Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,Cilt .24, Sayı : 2,s.198

nüfus stagnasyonu içine giren gelişmiş ülkeler toplumsal refah düzeyi açısından geri kalmış ülkeleri nüfus kontrolü konusunda duyarlı olmaya davet ederken, geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin bu nazik davetiyelerine şüpheli ve temkinli yaklaşmaktadırlar.⁴ Nüfusun iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışmalar henüz tatmin edici sonuçlar çıkarmaktan uzaktır. Literatürde bazı araştırmacılar nüfus artışıyla ekonomik büyüme arasında negatif sonuç olduğu bulgusuna ulaşırken; bazıları ise böyle bir ilişkinin söz konusu olmadığı, hatta nüfus artışının iktisadi büyümeye pozitif katkı sağladığı sonucuna varmışlardır.⁵ Nüfus aslında tek başına çok fazla anlam ifade etmeyen bir parametredir. Nüfusun iktisadi büyüme, gelişme ve kalkınmaya etkisi toplam yekunundan daha çok bileşim ve nüfus kesitinin içeriği ile ilgilidir. Sağlıklı, eğitilmiş, modern bilgiyle donanımlı kaliteli ve kalifiye, üstelik genç olan bir nüfusun ortaya çıkaracağı sinerji büyüme, kalkınma ve gelişmeye mühim katkı sağlayacaktır.

2.1. Türk Keneşi Bünyesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısı ve Nüfus Miktarındaki Gelişmeler

Türk Cumhuriyetleri'nin demografik yapısı ve nüfus gelişimi aşağıda tablolar halinde sunulmuştur. Bundan sonra yapılacak tahlil ve yorumlar bu tablolardaki verilere bağlı kalınarak yapılacaktır.

1990'lı yılların başında Türk dünyasının toplam nüfusu 106.7 milyon kişidir. Aradan geçen çeyrek asırda Türk Dünyasının nüfusu 140 milyonu geçmiş yüz elli milyona yaklaşmıştır. 1990-2000 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerinde nüfus sürekli olarak artmış, bunun tek istisnası Kazakistan olmuştur. Ülkede yaşayan Alman ve Slav kökenli vatandaşların bağımsızlık ilanından sonra kendi ülkelerine dönmeleriyle Kazakistan nüfusunda azalma olmuştur. Türk Keneşi üyesi Azerbaycan'da nüfus artışı 1990'lı yıllardan itibaren istikrarlı bir artış sergilemiştir. Kırgızistan'da 1990'lı yıllardan itibaren nüfus artış hızı devamlılık arz etse de bu artış oldukça düşük seviyelerde seyretmiştir. Bilhassa burada Türkiye ile ilgili bir saptama yapmak yerinde olacaktır. 1990'lı yıllarda %2 gibi oldukça yüksek düzeyde seyreden bir nüfus artış hızı yaşayan Türkiye, 2000'li yıllara gelindiğinde irtifa kaybetse de, bugün yine nüfus artış hızı %1 ile %2 civarında seyreden bir nüfus artış hızına sahiptir. 1990'lı yıllarda Azerbaycan: 7.16; Kazakistan: 16.35; Kırgızistan: 4.39, Türkiye: 53.99 milyon nüfusa sahipken; bugün 2014 yılı itibarıyla Azerbaycan: 9.54; Kazakistan: 17.29; Kırgızistan: 5.84; Türkiye: 75.93 milyon nüfusa sahip ülke konumuna gelmişlerdir.

Tablo 1. Nüfus, milyon

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	7.16	7.27	7.38	7.50	7.60	7.69	7.76	7.84	7.91	7.98	8.05	8.11	8.17
Kazakistan	16.35	16.45	16.44	16.33	16.10	15.82	15.58	15.33	15.07	14.93	14.88	14.86	14.86
Kırgızistan	4.39	4.46	4.52	4.52	4.52	4.56	4.63	4.70	4.77	4.84	4.90	4.95	4.99
Türkmenistan	3.67	3.77	3.88	3.99	4.10	4.19	4.27	4.34	4.40	4.45	4.50	4.55	4.60
Türkiye	53.99	54.91	55.81	56.71	57.61	58.52	59.45	60.39	61.34	62.30	63.24	64.18	65.13
Özbekistan	20.51	20.95	21.45	21.94	22.38	22.79	23.23	23.67	24.05	24.31	24.65	24.96	25.27

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	8.23	8.31	8.39	8.48	8.58	8.76	8.95	9.05	9.17	9.30	9.42	9.54
Kazakistan	14.91	15.01	15.15	15.31	15.48	15.67	16.09	16.32	16.56	16.79	17.04	17.29
Kırgızistan	5.04	5.10	5.16	5.22	5.27	5.32	5.38	5.45	5.51	5.61	5.72	5.84
Türkmenistan	4.65	4.70	4.75	4.80	4.86	4.92	4.98	5.04	5.11	5.17	5.24	5.31
Türkiye	66.06	66.97	67.86	68.70	69.52	70.34	71.26	72.31	73.20	74.10	75.01	75.93
Özbekistan	25.57	25.86	26.17	26.49	26.87	27.30	27.77	28.56	29.34	29.77	30.24	30.76

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türk Dünyasında nüfus konusunda dikkat çeken ayrı bir husus, nüfus artışının devamlı %1'lik

⁴ Güneş, Aa.g.m, s.125.

⁵ Güneş, Aa.g.m, s.125.

düzeğin üstünde gerçekleşmesidir. Bazen %1.5'lere doğru hareketlenme emareleri taşısa da %2'lik orana ulaşmayıp fakat %1'lik düzeğin de altına düşmemesi istikbal açısından ümitvar bir görüntü oluşturmaktadır.

2.2. İşgücü Sayısı ve İşsizlik Oranları

1990'lı yıllarda Türk Dünyasının 0-14 yaş arası nüfus oranı %30 ile %40 arasındadır. 1990 yılında Azerbaycan'da 0-14 yaş arası nüfus oranı: %34,19; Kazakistan'da 31,47; Kırgızistan'da 37,57; Türkmenistan'da 40,47; Özbekistan'da %40,91; Türkiye'de 36,25'dir. 2000'li yıllara gelindiğinde 0-14 yaş arası nüfus oranında düşmeler gözlenmektedir. Türk dünyasının bütün ülkelerinde 2000 yılında 0-14 yaş arası nüfus oranı daha düşük oranlara inmiştir. Bugün baktığımızda 2014 yılı itibariyle 0-14 yaş arası nüfus oranı Azerbaycan'da %22,04; Kazakistan'da % 26,13; Kırgızistan'da %31,05; Türkmenistan'da %28,40; Özbekistan'da %28,53; Türkiye'de %25,94 olmuştur. 1990'lı yılların başından beri 0-14 yaş grubunun, toplam nüfus içindeki payının dramatik biçimde azalıyor olmasına karşın, Türk Dünyasının en önemli özelliklerinden biri; hâlâ genç nüfusa sahip olmasıdır. Türk Dünyasının 1990'lı yıllara göre toplam nüfus içerisindeki genç nüfus oranı nispi olarak aleyhe dönmüştür. OECD ve Avrupa Birliği ortalamalarına göre ferahlatıcı, hatta çok iyi görünen bu manzara Türk Dünyasının gelecekte aynı dramatik düşüşün yaşanma ihtimaline karşı yaşlı nüfusla karşı karşıya kalacağı riskini göz önüne getirmektedir.

Tablo 2. 0-14 yaş arası nüfus (yüzde)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	34.19	34.26	34.29	34.27	34.16	33.94	33.60	33.14	32.56	31.86	31.07	30.06	29.04
Kazakistan	31.47	31.35	31.05	30.63	30.17	29.74	29.25	28.83	28.45	28.06	27.64	26.91	26.21
Kırgızistan	37.57	37.71	37.77	37.75	37.68	37.56	37.15	36.72	36.24	35.68	34.98	34.32	33.57
Türkmenistan	40.47	40.50	40.41	40.22	39.94	39.55	39.11	38.53	37.82	37.07	36.30	35.45	34.75
Türkiye	36.25	35.69	35.11	34.52	33.92	33.33	32.77	32.24	31.72	31.22	30.72	30.32	29.88
Özbekistan	40.91	40.96	40.89	40.72	40.47	40.16	39.62	39.06	38.44	37.70	36.84	35.93	34.95

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	28.02	27.00	26.01	25.14	24.32	23.60	23.07	22.74	22.29	22.11	22.08	22.04
Kazakistan	25.58	25.05	24.63	24.41	24.23	24.10	24.07	24.18	24.53	24.97	25.53	26.13
Kırgızistan	32.72	31.86	31.08	30.64	30.28	30.04	29.94	29.97	30.06	30.31	30.67	31.05
Türkmenistan	34.13	33.46	32.68	32.09	31.30	30.44	29.72	29.23	28.78	28.56	28.48	28.40
Türkiye	29.43	29.01	28.62	28.22	27.86	27.53	27.20	26.88	26.63	26.40	26.18	25.94
Özbekistan	33.94	32.96	32.06	31.24	30.54	29.95	29.46	29.06	28.87	28.71	28.59	28.53

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Bir ülkedeki 15-64 yaş arası nüfus çalışma çağındaki nüfus olarak adlandırılmaktadır. Yalnız çalışma çağındaki nüfusun tamamı toplam işgücünü ifade etmemektedir. Şöyle ki; çalışma çağında olsa da öğrenciler, askerler, hasta v.b durumda olanlar toplam işgücüne dahil olmamaktadır. 1990'lı yılların başında çalışma çağındaki nüfus oranı Azerbaycan'da %61,64; Kazakistan'da %62,68; Kırgızistan'da %57,43; Türkmenistan'da %55,74; Özbekistan'da %55,08; Türkiye'de %59,20'dir. 2000'li yıllara gelindiğinde çalışma çağındaki nüfus oranının bütün Türk Dünyasında artmış olduğu görünmektedir.

Tablo 3. 15-64 yaş arası nüfus (yüzde)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	61.64	61.51	61.38	61.27	61.26	61.37	61.52	61.80	62.21	62.73	63.33	64.10	64.90
Kazakistan	62.68	62.55	62.54	62.62	62.80	63.08	63.53	64.04	64.58	65.09	65.54	66.05	66.46
Kırgızistan	57.43	57.19	57.00	56.89	56.88	56.99	57.35	57.79	58.30	58.88	59.55	60.12	60.78
Türkmenistan	55.74	55.66	55.67	55.77	55.98	56.32	56.72	57.27	57.95	58.68	59.40	60.16	60.76
Türkiye	59.20	59.67	60.15	60.63	61.10	61.55	61.93	62.28	62.61	62.94	63.29	63.56	63.88
Özbekistan	55.08	54.96	54.94	55.01	55.16	55.42	55.89	56.41	57.02	57.71	58.50	59.29	60.14

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	65.73	66.62	67.57	68.44	69.33	70.17	70.85	71.34	71.84	72.12	72.28	72.40
Kazakistan	66.83	67.24	67.70	68.01	68.37	68.71	68.95	69.02	68.67	68.23	67.71	67.14
Kırgızistan	61.56	62.43	63.32	63.93	64.52	65.01	65.36	65.54	65.52	65.34	65.05	64.72
Türkmenistan	61.30	61.95	62.75	63.40	64.28	65.25	66.07	66.65	67.13	67.36	67.43	67.49
Türkiye	64.22	64.54	64.83	65.13	65.39	65.63	65.87	66.09	66.26	66.41	66.55	66.67
Özbekistan	61.02	61.92	62.80	63.65	64.43	65.13	65.73	66.22	66.47	66.67	66.80	66.85

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

2014 yılı verilerine baktığımızda çalışma çağındaki nüfus oranı Azerbaycan'da %72,40; Kazakistan'da %67,14; Kırgızistan'da %64,72; Türkmenistan'da %67,49; Özbekistan'da %66,85; Türkiye'de %66,67'dir. Bir ülkede çalışma çağındaki nüfus toplam işgücünün belirleyicisi konumundadır. Toplam işgücü arzının artması üretimi tetikleyen önemli unsurlardan biridir. Toplam işgücünün sağlıklı ve eğitilmiş bir şekilde donatılarak nitelikli hale getirilmesi kalkınma ve gelişme önündeki kısıtları azaltacaktır.

Tablo 4. Nüfus yoğunluğu

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	86.03	87.37	88.71	90.07	91.29	92.35	93.29	94.19	95.23	96.52	97.43	98.19	98.91
Kazakistan	6.06	6.09	6.09	6.05	5.96	5.86	5.77	5.68	5.58	5.53	5.51	5.50	5.50
Kırgızistan	22.89	23.27	23.54	23.55	23.54	23.78	24.13	24.49	24.86	25.24	25.54	25.78	26.02
Türkmenistan	7.81	8.03	8.26	8.49	8.72	8.91	9.08	9.23	9.35	9.47	9.58	9.69	9.79
Türkiye	70.16	71.35	72.52	73.68	74.85	76.04	77.25	78.47	79.71	80.94	82.17	83.39	84.62
Özbekistan	48.21	49.25	50.42	51.58	52.60	53.56	54.60	55.63	56.54	57.15	57.95	58.68	59.41

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	99.62	100.48	101.52	102.67	103.85	106.06	108.29	109.54	110.98	112.46	113.92	115.35
Kazakistan	5.52	5.56	5.61	5.67	5.74	5.81	5.96	6.05	6.13	6.22	6.31	6.40
Kırgızistan	26.29	26.61	26.92	27.21	27.47	27.73	28.07	28.40	28.75	29.23	29.82	30.42
Türkmenistan	9.89	9.99	10.10	10.22	10.34	10.46	10.60	10.73	10.87	11.01	11.15	11.29
Türkiye	85.83	87.02	88.17	89.27	90.32	91.40	92.59	93.95	95.11	96.28	97.46	98.66
Özbekistan	60.10	60.80	61.51	62.27	63.16	64.18	65.27	67.14	68.97	69.99	71.09	72.30

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Nüfus yoğunluğu toplam nüfus / yüzölçümü şeklinde aritmetik yoğunluk olarak ifade edilmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nde nüfus yoğunluğu en yüksek ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da 1990 yılında kilometre kareye düşen nüfus sayısı 86.03'dür. Azerbaycan'dan sonra ikinci sırayı Türkiye almaktadır. Türkiye'de nüfus yoğunluğu 1990 yılında 70.16'dır. Türk Cumhuriyetleri içerisinde nüfus yoğunluğu en düşük ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'da 1990 yılında km²'ye düşen insan sayısı sadece 6.06'dır. Türkmenistan Kazakistan'dan sonra düşük nüfus yoğunluğunda ikinci sırayı almaktadır. 1990 yılında Türkmenistan'da nüfus yoğunluğu km²'ye düşen nüfus sayısı 7.81'dir. Türk Cumhuriyetlerinde nüfus yoğunluğu açısından en düşükten en yükseğe doğru sıralama yaptığımızda üçüncü sırada Kırgızistan yer almaktadır. Kırgızistan'da 1990 yılında nüfus yoğunluğu 22.89 kişidir. Özbekistan nüfus yoğunluğu açısından Azerbaycan ve Türkiye'den sonra Türk Cumhuriyetleri'nde en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip üçüncü ülkedir. 1990 yılında Özbekistan'da nüfus yoğunluğu 48.21'dir. 1990 yılından 2014 yılına kadar nüfus yoğunluğu Kazakistan hariç bütün Türk Cumhuriyetleri'nde artma eğilimi göstermiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kazakistan'da 1990'lı yılların başında Alman ve Slav kökenli unsurların kendi yurtlarına dönmeleriyle hem toplam nüfus hem de nüfus yoğunluğu bakımından bir irtifa kaybı olmuş, diğer Türk Cumhuriyetleri'nde ise nüfus yoğunluğu artarak devam etmiştir (Tablo 4). 2014 yılı itibarıyla Türk Cumhuriyetlerinde km²'ye düşen nüfus yoğunluğu en yüksek olan ülke yine Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ı Türkiye takip etmekte, Türkiye'den sonra nüfus yoğunluğu sıralamasında Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve en son sıralamada Kazakistan yer

almaktadır.

Tablo 5. Nüfus artış oranı (yüzde)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	0.77	1.55	1.52	1.52	1.35	1.15	1.01	0.96	0.95	0.88	0.82	0.77	0.75
Kazakistan	0.60	0.63	-0.07	-0.66	-1.45	-1.75	-1.51	-1.58	-1.73	-0.95	-0.30	-0.17	0.00
Kırgızistan	1.92	1.64	1.15	0.03	-0.04	1.00	1.48	1.46	1.53	1.49	1.19	0.95	0.92
Türkmenistan	2.69	2.81	2.86	2.79	2.56	2.23	1.88	1.59	1.36	1.22	1.16	1.11	1.06
Türkiye	1.73	1.68	1.63	1.59	1.58	1.57	1.58	1.57	1.56	1.54	1.50	1.48	1.46
Özbekistan	2.26	2.13	2.34	2.27	1.96	1.81	1.91	1.89	1.61	1.08	1.38	1.27	1.22

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	0.76	0.88	1.02	1.10	1.13	2.10	2.08	1.19	1.30	1.33	1.29	1.25
Kazakistan	0.34	0.69	0.89	1.06	1.14	1.22	2.64	1.41	1.43	1.41	1.44	1.48
Kırgızistan	1.05	1.21	1.13	1.08	0.95	0.95	1.21	1.19	1.22	1.67	1.98	2.01
Türkmenistan	1.04	1.05	1.08	1.13	1.17	1.21	1.24	1.26	1.27	1.29	1.29	1.27
Türkiye	1.42	1.37	1.32	1.24	1.17	1.19	1.30	1.46	1.22	1.22	1.22	1.22
Özbekistan	1.16	1.15	1.16	1.22	1.42	1.61	1.69	2.82	2.68	1.47	1.56	1.69

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Nüfus artış oranı Türk Dünyası'nda 1990'lı yılların başında Azerbaycan ve Kazakistan'da %1'lik oranın altında olmasına rağmen, Türkmenistan ve Özbekistan'da %2'nin üzerinde; Kırgızistan ve Türkiye'de ise bu oran %1'in üzerindedir. OECD nüfus artış ortalamasının %1'in altında olduğu günümüzde, son yılların en güncel konularından biri demografik yapının bilhassa gelişmiş ülkelerde genç nüfus aleyhine, yaşlı nüfus lehine dönmesidir.⁶ Bu durumun temel nedeni gelişmiş ülkelerde doğurganlık oranının azalmasıdır. OECD ülkelerinin genelinde, ülkeler arasında demografik trend farklılıkları olmakla birlikte, nüfus yaşlanmakta ve nüfusun yaş profilinde önemli değişimler olmaktadır.

OECD ülkelerinde yaşanan demografik değişimin diğer bir nedeni de sağlık alanında meydana gelen değişimlerle hayat standardının yükselmesine bağlı olarak yaşam beklentisinin artmasıdır. Yaşam beklentisinin uzaması emeklilik süresinin uzamasına ve yaşlı kesimin nüfus içerisindeki oranının yükselmesine neden olmaktadır. OECD ülkelerinde ABD, Meksika, Avustralya ve Türkiye gibi istisnalar hariç tutulursa neredeyse bütün diğer OECD ülkelerini kapsayan yaşlanma olgusu sosyal bilimcileri, ekonomistleri ve sosyal güvenlik uzmanlarını derin endişelere sevk etmektedir. Nüfusun yaş profilinde meydana gelen değişimler doğrudan ve dolaylı olarak etkiler meydana getirmektedir. Birinci olarak yaşlanma insanların tasarruf eğilimleri ve portföy tercihlerinde değişikliklere neden olarak finansal varlıkların fiyatını etkilemekte; ikinci olarak ekonomik büyüme, kamu finansmanı ve diğer ekonomik değişkenler üzerinde menfi tesir yapmaktadır.⁷

Konuya Türk dünyası açısından bakıldığında, henüz Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin OECD ülkelerinin sorunlarıyla tanışmadığını söylesek de, orta ve uzun vadede tedbir alınmazsa aynı sorunlarla Türk Dünyasının karşılaşması mukadderdir.

2014 yılı itibarıyla Kırgızistan'da nüfus artış oranının %2'nin üzerinde olması, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nde bu oranın %1'in üzerinde olması, bazı gelişmiş OECD ülkeleri Japonya, İngiltere, İtalya, Almanya gibi ülkelerin vahim durumuyla mukayese edildiğinde, ümitvar görünse de yukarıda da belirttiğimiz gibi, şimdiden tedbir alınmazsa Türk Cumhuriyetleri de aynı akibetin yolcusu olma konumuna düşebilirler.

Tablo 6. Toplam işgücü sayısı, milyon

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

⁶ Selamet, Yazıcı, OECD Ülkelerinde Demografik Eğilimler ve Muhtemel Etkileri, <http://www.mfa.gov.tr/oced-ulkelerinde-demografik-egilimler-ve-muhtemel-etkileri.tr.mfa>

⁷ Yazıcı, A.g.m.

Azerbaycan	2.92	2.97	3.07	3.14	3.19	3.23	3.28	3.34	3.41	3.48	3.56	3.64	3.73
Kazakistan	7.82	7.87	7.89	7.87	7.80	7.71	7.66	7.61	7.53	7.52	7.55	7.64	7.71
Kırgızistan	1.81	1.83	1.85	1.85	1.85	1.87	1.91	1.95	1.99	2.03	2.07	2.10	2.13
Türkmenistan	1.31	1.35	1.40	1.44	1.48	1.52	1.56	1.59	1.64	1.69	1.73	1.78	1.82
Türkiye	19.55	19.92	20.06	19.12	20.56	20.84	21.18	21.16	21.70	22.15	21.38	21.74	22.06
Özbekistan	7.20	7.36	7.51	7.69	7.86	8.03	8.27	8.54	8.80	9.01	9.28	9.53	9.81

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	3.81	3.90	3.99	4.08	4.16	4.30	4.46	4.51	4.63	4.75	4.85	4.95
Kazakistan	7.76	7.80	7.95	8.09	8.26	8.42	8.70	8.85	8.98	9.10	9.20	9.28
Kırgızistan	2.17	2.21	2.30	2.37	2.42	2.45	2.49	2.53	2.57	2.62	2.68	2.73
Türkmenistan	1.86	1.89	1.93	1.97	2.02	2.07	2.12	2.16	2.21	2.26	2.30	2.35
Türkiye	21.91	21.87	22.33	22.63	23.02	23.71	24.70	25.64	26.59	26.94	27.35	27.78
Özbekistan	10.08	10.35	10.63	10.93	11.23	11.55	11.87	12.32	12.75	13.03	13.30	13.61

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Bir ülkede işgücü sayısı emek arzını insan sayısı yönünden ifade eden bir kavramdır. İşgücü ülke nüfusunun üretken olan veya iktisadi faaliyete katılan, 14-65 yaş arası nüfus içerisinde kazanç getirici bir işte çalışan nüfusu ifade etmekte ve bir ülkede⁸ işverenler, ücretliler, kendi hesabına çalışanlar, yardımcı aile efradı ve işsizler toplam işgücüne dahil edilirken, hiç çalışmayan ya da çalışamayanlar, ev hanımları, mirasyediler, cari ücret düzeyini yeterli bulmayıp emeğini arz etmeyenler, çocuklar, yaşlılar, yatalak hastalar, bir iş kazası durumunda daimi iş göremez duruma düşen işçiler, çalışma iktidarında olmayan kimseler işgücüne dahil edilmemektedir. Başka bir şekilde işgücü referans dönemi içinde mal ve hizmet üretimi için emek arzında bulunan çalışma çağındaki nüfusu kapsayıp istihdamda olanlar ile işsizlerin toplamı şeklinde de tanımlanabilir.⁹ 1990 yılında Azerbaycan'da toplam işgücü sayısı 2.92 milyon iken, yıllar itibariyle Azerbaycan'da nüfus artışına paralel olarak toplam işgücü miktarı da artmış, 2014 yılında bu sayı yaklaşık %70 oranlık bir artışla 4.95 milyona çıkmıştır. Kazakistan'da 1990 yılında 7.82 milyon kişi olan işgücü miktarı yukarıda zikredilen nedenlerle 1990'lı yıllardan 2004 yılına kadar 1990 yılındaki noktasından irtifa kaybetmiş, 2005 yılından sonra mühim sayılabilecek bir ivme kazanmıştır. Kırgızistan'da 1990 yılında 1.81 milyon olan toplam işgücü sayısı, 2014 yılında 2.73 milyona ulaşmıştır. Türkmenistan'da 1990 yılında 1.31 milyon olan toplam işgücü 2014 yılında 2.35 milyona çıkmış, Özbekistan'da 7.20 milyon olan toplam işgücü rakamı, 2014 yılında 13.61 milyona varmıştır. Türkiye'de 1990 yılında 19.55 milyon olan işgücü sayısı 2014 yılında 27.78 milyon kişiyi bulmuştur. (Tablo 6)

Tablo 7. İşsizlik oranı (yüzde)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Azerbaycan	5.0	8.1	8.1	7.5	6.5	4.7	6.6	7.2	5.2	11.8	10.9
Kazakistan	9.5	11.4	10.1	7.5	11.0	13.0	13.0	13.1	13.5	12.8	10.4
Kırgızistan	8.6	8.6	8.7	8.4	8.7	8.7	8.3	9.7	8.2	7.5	7.8
Türkmenistan	11.0	10.9	10.9	10.9	10.9	10.5	10.3	10.9	11.2	11.2	11.3
Türkiye	8.2	8.5	9.0	8.6	7.6	6.6	6.8	6.9	7.7	6.5	8.4
Özbekistan	10.9	10.9	10.9	10.9	10.9	10.8	10.9	10.9	10.9	10.9	10.9

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	10.0	9.2	8.0	7.3	6.6	6.3	5.9	5.7	5.6	5.4	5.2	5.0	5.2
Kazakistan	9.3	8.8	8.4	8.1	7.8	7.3	6.6	6.6	5.8	5.4	5.3	5.2	4.1
Kırgızistan	12.5	9.9	8.5	8.1	8.3	8.2	8.2	8.4	8.6	8.5	8.4	8.3	8.1
Türkmenistan	11.1	11.2	11.1	11.1	11.0	11.0	11.1	10.8	10.9	11.0	10.8	10.7	10.5
Türkiye	10.4	10.5	10.8	10.6	10.2	10.3	11.0	14.0	11.9	9.8	9.2	8.7	9.2
Özbekistan	10.8	10.9	11.0	10.9	11.0	11.0	11.0	11.0	10.9	10.9	10.8	10.8	10.6

⁸ <http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-159-%C4%B0%C5%9EG%C3%9CC%C3%9C#.V042G5GLTIU>

⁹ http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2011/turkce/metaveri/tanim/index.html

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Bir ülkede işsizlik oranı, işsiz nüfusun toplam işgücü içindeki oranı olarak ifade edilirken¹⁰ İstihdam oranı çalışma çağına olup istihdam edilen kişilerin tüm çalışma çağındakilere oranı olarak tanımlanmaktadır.¹¹ İşsizlik oranı çok kısa bir ifadeyle bir ülkedeki işsizlerin toplam işgücüne oranı olarak da tanımlanabilir. Ülke içerisinde istihdamın düşüp işsizlik oranının artması gerek ekonomik gerekse sosyal yönden bir çok soruna neden olmaktadır.

Eskiden tembel olanların çalışmamasıyla gündeme gelen ve tembel insanları vasıflandırmak için kullanılan işsiz kelimesi bugün kitlesel manada gelişmişinden az gelişmişine bütün ülkeleri tehdit eden çok önemli ekonomik ve sosyal neticeleri olan bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bir ülkede işsizliğin artması üretim- tüketim zinciri içerisinde iktisadi büyüme, gelişme ve kalkınmayı sekteye uğrattırırken, tersinden düşünüldüğünde istihdamın artması ülke refahını artırmakta, ülke çalışanlarının hayat standardını pozitif yönde etkilemektedir.

Türk Dünyası'nda işsizlik oranını incelediğimizde 1990 yılında Azerbaycan'da %5 düzeyinde işsizlik olduğu görülmektedir. 1990'lı yılların neredeyse tamamında Azerbaycan'da işsizlik oranı tek rakamlı olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından itibaren 2001 ve 2002 yıllarında çift rakamlı hale gelen Azerbaycan ekonomisindeki işsizlik oranı 2003 yılından günümüze kadar tekrar irtifa kaybederek %5'ler düzeyinde olmuştur. Kazakistan'da 1991 ve 1994 yılları hariç 1990'lı yılların tamamı ve 2001-2002 yıllarında çift rakamlı seyreden işsizlik oranı 2003 yılından itibaren %8'lik oranlara düşmüş, ilerleyen yıllarda çok hızlı irtifa kaybederek 2014 yılında %4.1 düzeyinde olmuştur. Kırgızistan'da 1990'lı yıllarda tek rakamlı gerçekleşen işsizlik oranı, 2000'li yılların başında ivme kazanarak çift rakamlı olmuş, sonraki yıllarda düşüşe geçerek %8'ler düzeyinde olmuştur. Türkmenistan'da 1990'lı yılların başından itibaren çift rakamlı işsizlik oranı 2000'li yıllarda da devam etmiş, 2014 yılında yine çift rakamlı bir değerde %10.5 olmuştur. Özbekistan'da da hem 1990'lı yıllarda, hem de 2000'li yıllarda çift rakamlı seyreden işsizlik düzeyi 2014 yılında %10.6 değerinde olmuştur.

Türkiye dahil Türk dünyası ülkelerinde işsizlik oranlarının daha makul ve düşük seviyelere çekilmesi için sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi gerekir. Ekonomik istikrarın siyasi istikrarla çok yakın ilişkisi olduğundan Türk Dünyası'nda siyasi ve ekonomik istikrarı pekiştirecek önlemlerin uygulamaya konması işsizlik düzeyini aşağı çekmede pozitif katkı sağlayacaktır. İşsizliği giderecek temel ve kalıcı çözüm ekonomide yeni yatırım alanları açarak yeni yatırımların yeni istihdam alanları yaratmasına imkan vermektir. İç tasarrufların yetersiz olduğu bir ekonomide yatırım yapılması dış tasarruf ithalini kullanmakla mümkün olur. Dış tasarruf ithali borçlanmayla olabileceği gibi yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeklede gerçekleştirilebilir. Yabancı yatırımcılar sıcak para olayının ötesinde üretim yapmak için ülkeye geldiğinde bu durum ülke ekonomisinde teknoloji transferinden, üretim, tüketim, ihracat, ithalat ve ticaret hacminin artması, Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın büyümesi gibi bir çok makro ekonomik değişkenin müspet manada etkilenmesine neden olacaktır.

Türk Dünyası'nda işsizliğin önlenmesi istihdamın gerek nitelik gerekse nicelik yönünden geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmada "take off" aşamasına gelmesi için Türk Dünyası ülkelerinin uyguladıkları kamu politikalarının sürekli gözden geçirilerek güncellenmesi gerekir. Ayrıca Türk Dünyası'nda işsizliğin azaltılması için şu önerilerde bulunulabilir : Türk Cumhuriyetlerinde Ortak istihdam stratejisinin benimsenip, ortak politikaların uygulamaya konulması, ihracata dayalı bir büyüme stratejisinin izlenmesi, Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında mukayeseli üstünlükleride gözeterek rekabet gücünü artıracak politikalara yönelmesi, bütün Türk Cumhuriyetleri'nde girişimciliğin desteklenerek yatırım ortamının iyileştirilmesi, üretimi olumsuz etkileyen vergilerin kaldırılarak vergi yükünün düşürülmesi, İşletmelerin sosyal

¹⁰ http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2011/turkce/metaveri/tanim/index.html

¹¹ https://tisk.org.tr/tr/e-yayinlar/289_oecd_ulkelerinde_kadinlar/pdf_289_oecd_ulkelerinde_kadinlar.pdf,s.46

yükleri hafifletilerek istihdamın teşvik edilmesi, etkili istihdam teşvikleri uygulanması, Türk Cumhuriyetleri'nde uygulanan İş Yasalarının birbiriyle uyumlu hale getirilerek bu konuda esneklik imkanlarının geliştirilmesi, kayıtdışı ekonomiyle bütün Türk Cumhuriyetleri'nde etkin mücadele edilerek kayıt dışının kayda alınması, bütün Türk Cumhuriyetleri'nde kayıtlı sisteme geçişi teşvik edici yöntemler uygulanması, bürokratik işlemlerin azaltılması ve kolaylaştırılması, İleri teknolojiyi yakalayacak ortam ve imkanların sağlanması, etkin bir işsizlik sigortası oluşturularak fonda biriken kaynakların aktif istihdam imkanları yaratacak şekilde kullanılması, ek istihdam imkanları yaratılarak yaşam boyu eğitime önem verilmesi, Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'de önceki yıllarda uygulanan yanlış nüfus politikalarının etkisini de giderecek şekilde nüfus artışını hızlandırıcı politikaların uygulanması gerekir.

Tablo 8. Erkek işsizlik oranı (yüzde)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Azerbaycan	4.3	7.5	7.6	7.0	6.0	3.9	6.1	6.7	6.1	10.8	10.0
Kazakistan	7.9	9.1	8.1	6.0	8.7	10.3	10.3	10.3	10.6	10.1	8.2
Kırgızistan	7.8	7.8	7.9	7.5	7.9	7.9	7.5	8.6	7.3	6.8	7.1
Türkmenistan	10.9	10.9	10.8	10.8	10.8	10.4	10.2	10.7	11.0	11.1	11.1
Türkiye	8.8	8.9	9.0	8.9	7.8	6.9	6.5	7.0	7.8	6.7	8.8
Özbekistan	10.8	10.8	10.8	10.8	10.8	10.7	10.8	10.8	10.7	10.7	10.7

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	9.2	8.4	7.3	6.7	6.0	7.6	6.9	4.9	4.4	4.2	4.0	4.0	4.3
Kazakistan	7.6	7.2	7.1	6.4	6.1	5.7	5.3	5.6	4.7	4.3	4.1	4.1	3.2
Kırgızistan	11.2	9.0	7.9	7.4	7.8	7.6	7.5	7.4	7.7	7.7	7.8	7.5	7.3
Türkmenistan	11.0	11.0	11.0	10.9	10.9	10.9	11.0	10.7	10.8	10.9	10.7	10.6	10.4
Türkiye	10.8	10.8	10.8	10.5	10.0	10.1	10.8	14.0	11.5	9.2	8.6	8.0	8.6
Özbekistan	10.7	10.7	10.8	10.8	10.8	10.9	10.9	10.8	10.8	10.8	10.7	10.6	10.4

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türk Dünyası'nda işsizlik oranına cinsiyet ayrımı göz önünde tutularak bakıldığında, Azerbaycan'da 1990'lı yıllarda erkeklerde işsizlik oranı %6 düzeylerinde olurken, kadınlarda 1990'lı yıllarda işsizlik oranı genelde %8'lik düzeylerde gerçekleşmiştir. 2000'li yıllarda Azerbaycan'da erkeklerde işsizlik oranı bilhassa 2000'li yılların başında %10 oranının üzerinde olmuş, 2002 yılında %14.2 düzeyine çıkmış, sonraki yıllarda biraz düşüş yaşansa da, yine %9 düzeyinin üstünde oluşmuştur.

Tablo 9. Kadın işsizlik oranı (yüzde)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Azerbaycan	5.8	8.8	8.8	8.2	7.0	5.5	7.1	7.9	4.2	12.9	11.9
Kazakistan	11.3	14.1	12.4	9.2	13.5	15.9	15.9	16.0	16.5	15.6	12.7
Kırgızistan	9.6	9.5	9.6	9.6	9.7	9.7	9.1	11.0	9.2	8.4	8.7
Türkmenistan	11.1	11.0	11.0	10.9	11.0	10.6	10.4	11.0	11.4	11.5	11.5
Türkiye	6.9	7.6	9.1	7.9	7.1	5.8	7.5	6.7	7.4	6.1	7.3
Özbekistan	11.2	11.0	11.1	11.1	11.1	11.0	11.1	11.1	11.1	11.0	11.0

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	10.9	10.0	8.7	8.0	7.2	4.9	4.9	6.6	6.8	6.7	6.4	6.0	6.1
Kazakistan	11.1	10.4	9.8	9.9	9.5	8.9	7.9	7.6	7.0	6.5	6.5	6.3	4.9
Kırgızistan	14.2	11.1	9.2	9.0	9.0	9.1	9.2	9.7	9.9	9.6	9.3	9.5	9.1
Türkmenistan	11.4	11.4	11.3	11.3	11.2	11.2	11.3	11.0	11.1	11.2	11.0	10.9	10.7
Türkiye	9.3	9.8	10.7	10.9	10.9	10.8	11.4	14.1	12.8	11.1	10.7	10.4	10.7
Özbekistan	11.0	11.0	11.1	11.1	11.1	11.2	11.2	11.1	11.1	11.1	11.0	10.9	10.8

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türkmenistan'da kadınlarda işsizlik oranı erkeklere nazaran daha yüksektir. 1990'lı yıllar, 2000'li yıllar ve sonrasında Türkmenistan'da kadınlarda işsizlik oranı ortalama olarak %11 düzeylerinde

gerçekleşmiştir. Özbekistan Türk Cumhuriyetleri'nde işsizliğin cinsiyete göre incelenmesinde diğer Cumhuriyetlere göre bariz farklılık taşıyan bir ülkedir. Özbekistan'da kadın işsizlik oranı ile erkek işsizlik oranı genelde bir puanlık farkla birbirine çok yakın düzeylerde gerçekleşmiştir. Bu durum Özbekistan'da kadınların iş alemine ve çalışmaya daha geniş oranda katkı sağladığını göstermektedir. Türkiye'de kadınlarda işsizlik oranı nisbeten 1990'lı yıllarda daha düşük düzeyde olurken 2000'li yıllar ve sonrasında Türkiye'de de kadın işsizlik oranında bariz bir yükselme olduğu görülmektedir. Şöyle ki 1990'lı yıllarda ortalama %6 düzeylerinde gezinen kadın işsizlik oranı 2000'li yıllarda %10'un üzerine çıkmış, 2009 yılında %14.1 olmuş, sonrasında ise yine %10 düzeyinin üzerinde gerçekleşmiştir.

OECD ülkelerinin tamamında erkeklerin istihdam oranı kadınlardan yüksektir. Yalnız hemen hemen bütün ülkelerde kadın ve erkekler arasındaki fark azalma eğilimindedir.¹² Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'de istihdamın ve bilhassada kadın istihdamının artırılması için bazı önlemlerin alınması gerekir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

-Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında uzun vadeli bir istihdam politikası oluşturup uygulamaya koymaları gerekir. Dolayısıyla işçi, işveren kesimi ve diğer ilgili tüm toplum birimleri, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapılarak Türk Cumhuriyetleri'ndeki potansiyel gücü harekete geçiren ve özellikle kadın istihdamına yönelik politikaları da içeren önlemlerin bir an önce hayata geçirilmesi gerekir.

- Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında genel istihdam politikaları ve kadın istihdamı konusunda güvenli, esnek işçi işveren kesimlerini içine alan bütün iş aleminin diyaloguna dayalı politikalar geliştirmelidirler.

- İşten çıkarma zorluğu işe girişin de zorluğu anlamına geleceğinden bu konuda yük ve kısıtların azaltılması gerekir.

- Toplam işgücü içerisinde yetişkin erkek ve kadınların eğitim ve meslek edinme imkanlarının artırılması gerekir.

Kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi şüphesiz kadınları daha çok istihdam alanına çekecektir. Yalnız işsizlik ekonominin genel bir sorunu olduğundan istihdam politikalarının ülkede hüküm süren genel işsizliği giderici yönde uygulanması, kadın nüfusununda istihdam pastasından kendi payına düşeni hakkıyla almasına sebebiyet verecektir.

¹² OECD Ülkelerinde Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 30 Ocak-2008, Yayın No : 289, ss. 46, https://tisk.org.tr/e-yayinlar/289_oecd_ulkelerinde_kadinlar/pdf_289_oecd_ulkelerinde_kadinlar.pdf,s.46

3. TÜRK CUMHURİYETLERİNDE MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİN ANALİZİ

Makro ekonomik göstergeler ülkelerin bir nevi aynası hükmündedir. Ülkelerin makro ekonomik değişkenlerinin yapısı, büyüklüğü, bileşimi, tutarı ülke ekonomilerinin sağlıklı işleyişi, siyasi ve iktisadi rejimin rengi ve durumu konusunda tatminkar bir fikir verebilir. Dünyadaki bütün ülkelerin makro ekonomik hedefleri vardır ve bu hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının göstergesi temel makro ekonomik değişkenlerdir. Sürdürülebilir büyüme, fiyat istikrarı, tam istihdam, adil gelir dağılımı sağlıklı ve istikrarlı bir ekonominin temel göstergeleridir. Kamu kesimi ekonomisinin büyüklüğü, toplam ticaret hacmi, kamu açıkları ve bu açıkların finansmanı, kamu gelir ve gider dengesi, toplam borç stoku mali istikrarın temin edilmesinde mühim rol oynar.

Bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin nihai parasal değeri Gayri Safi Yurtiçi Hasıla olarak tanımlanmaktadır. Aralarında belirli farklılıklar olmasına rağmen biz bu çalışmada Gayri Safi Milli Hasıla, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Milli Gelir kavramlarını aynı anlamda kullanacağız. Bir ülkede Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) artışı yer yüzündeki bütün devletler tarafından arzu edilen temel makro ekonomik hedeflerden biridir. Dünyadaki bütün devletlerin makro ekonomik amaçları ve hedefleri vardır. Ülkeler bu makro ekonomik amaçlara ulaşmak için ekonomilerinin yapısına göre temel iktisat politikaları belirler ve uygulamaya koyarlar. Bir ülkede GSYİH artışı sağlanması ve bu artışın sekteye uğramadan sürdürülebilir olması bütün ülkeler için arzu edilen durumdur. Klasik tabirle pastanın büyütülmesi ve bu pastadan adil pay alınması ülke insanlarını son derece mutlu ve memnun eder.

3.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve Büyüme

Türk Cumhuriyetleri'nde GSYİH değerlerine baktığımızda Özbekistan hariç bütün Türk Cumhuriyetleri'nde 1990'lı yıllardan sonra GSYİH değerlerinde düşme yaşanmıştır. Gerçi Özbekistan'da da cüzi bir düşme yaşanmış fakat bu düşüş diğer Türk Cumhuriyetleri'nde yaşanan dramatik boyutlara varmamıştır. Azerbaycan'da 1990 yılında cari fiyatlarla 8.86 milyar dolar olan GSYİH, 1991 yılında 8.79 milyara gerilemiş, 1992 yılında ise %70'in üzerinde bir düşüşle 4.99 milyar dolara düşmüştür. Azerbaycan'da GSYİH 1995 yılına kadar hep aşağıya doğru bir eğilim sergilemiş, 1996 yılından itibaren nispeten toparlanma temayülüne girmiş, 2000'li yıllardan sonra son derece yüksek miktarlarda artış sağlayarak 2014 yılında 75.20 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan'dan sonra en yüksek GSYİH'ya sahip olan ikinci ülke konumundadır. Kazakistan'da 1990 yılında 26.93 milyar dolar olan GSYİH değeri 1990'lı yılların başından itibaren bu ülkede de düşmeye devam etmiş, 1994 yılında varabileceği en dip rakamı görmüş, 1995 yılından itibaren toparlanma eğilimleri göstererek hızla yükselmeye başlamış, 2014 yılında Kazakistan GSYİH'sı 217.87 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kırgızistan'da 1990 yılında 2.67 milyar dolar olan GSYİH, Sovyet sisteminin çöküp, SSCB'nin dağılmasıyla 1990'lı yıllar boyunca düşmüş, Kırgızistan ekonomisi ancak 2000'li yılların ortalarına doğru kendini toparlamaya başlamıştır. 2006 yılından itibaren 1990'lı yıllardaki düzeyin üstüne çıkmaya başlayan Kırgızistan GSYİH'sı 2014 yılında 7.40 milyar dolar olmuştur. Türkmenistan'da GSYİH rakamları diğer Türk Cumhuriyetleri gibi düşüş göstermiştir. 1990 yılında 3.23 milyar dolar olan GSYİH, 2000 yılına kadar eski düzeyine kavuşamamış, 2000 yılından sonraki yıllarda mühim gelişmeler kaydederek 2014 yılında 47.93 milyar dolara ulaşmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Özbekistan, Türk Cumhuriyetleri'nde 1990'lı yılların başında GSYİH'sı 13.36 milyar dolar olup, üretim çıktısında büyük düşüşler yaşamayan istisnai bir konuma sahiptir. Özbekistan 1990'lı yıllarda yaşamadığı toplam çıktı düşüşünü 2000'li yıllarda yaşamaya başlamış, 2006 yılından itibaren GSYİH'sını artırmaya başlayan Özbekistan, 2014 yılında toplam çıktısını 62.64 milyar dolara çıkarmayı başarmıştır.

Tablo 10. Piyasa fiyatlarıyla GSYİH (milyar ABD doları)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Azerbaycan	8.86	8.79	4.99	3.97	3.31	3.05	3.18	3.96	4.45	4.58	5.27	5.71	6.24
Kazakistan	26.93	24.88	24.91	23.41	21.25	20.37	21.04	22.17	22.14	16.87	18.29	22.15	24.64
Kırgızistan	2.67	2.57	2.32	2.03	1.68	1.66	1.83	1.77	1.65	1.25	1.37	1.53	1.61
Türkmenistan	3.23	3.20	3.20	3.18	2.56	2.48	2.38	2.45	2.61	2.45	2.90	3.53	4.46
Türkiye	150.68	150.03	158.46	180.17	130.69	169.49	181.48	189.83	269.29	249.75	266.57	196.01	232.53
Özbekistan	13.36	13.68	12.94	13.10	12.90	13.35	13.95	14.74	14.99	17.08	13.76	11.40	9.69

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	7.28	8.68	13.25	20.98	33.05	48.85	44.29	52.90	65.95	68.73	73.56	75.20
Kazakistan	30.83	43.15	57.12	81.00	104.85	133.44	115.31	148.05	188.05	203.52	231.88	217.87
Kırgızistan	1.92	2.21	2.46	2.83	3.80	5.14	4.69	4.79	6.20	6.61	7.34	7.40
Türkmenistan	5.98	6.84	8.10	10.28	12.66	19.27	20.21	22.15	29.23	35.16	41.01	47.93
Türkiye	303.01	392.17	482.98	530.90	647.16	730.34	614.55	731.17	774.75	788.86	823.24	798.43
Özbekistan	10.13	12.03	14.31	17.03	22.31	27.93	32.82	39.33	45.32	51.18	56.80	62.64

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Yıllık büyüme hızı bir ekonomide Gayri Safi Hasılanın ne kadar arttığını gösteren bir oran ya da değerdir. Yıllık büyüme hızı Türk Cumhuriyetleri'nde 1990'lı yılların ortalarına kadar negatif rakamlarla ifade edilmiş, 1990'lı yılların ortalarından sonra ancak pozitif büyüme değerleri gerçekleşebilmiştir. 1991-1995 yıllarında Türk Cumhuriyetleri'nin tamamında Gayri Safi Hasıla küçülmesi yaşanmıştır. Bunun yanında Türkiye'de de 1994 yılında ciddi bir ekonomik kriz olmuştur. 1996 yılından itibaren toparlanmaya başlayan Türk Cumhuriyetleri'nde GSYİH bazı yıllarda eksi değerlerde oluşsa da çoğu yılda bu değer pozitif ve oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Azerbaycan'da 1991-1995 yıllarında yıllık hasıla kayıpları %20'lik oranları geçmiştir. 1996 yılında negatif konumdan pozitif konuma geçen yıllık büyüme hızı, 2000'li yıllara kadar ortalama %10 düzeylerinde olmuş, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında %20 düzeyinde üstüne çıkan yıllık artış, sonraki yıllarda %10'un altına düşmüş, 2010 yılından sonra ise ortalama olarak %4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kazakistan'da yukarıda da belirtildiği gibi, Türk Cumhuriyetleri'nin Sovyet Sistemi'nden ayrılıp bağımsızlığın kazanıldığı 1990'lı yıllar boyunca genelde negatif bazen de çok cüzi oranda bir büyüme kaydedilmiştir. 2000'li yılların başında istikrarlı büyümeye başlayan Kazakistan bunu büyük oranda sürdürmüş, genelde 2007 yılına kadar %10'a yakın büyümüş, 2008-2009 yıllarında %3.30 ve %1.20 büyüyen Kazakistan'ın, 2014 yılında büyüme oranı %4.40 olmuştur.

Tablo 11. GSYİH büyümesi (yıllık yüzde)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	..	-0.70	-22.60	-23.10	-19.70	-11.80	1.30	5.80	10.00	7.40	11.10	9.90	10.60
Kazakistan	..	-11.00	-5.30	-9.20	-12.60	-8.20	0.50	1.70	-1.90	2.70	9.80	13.50	9.80
Kırgızistan	5.70	-7.85	-13.89	-15.46	-20.09	-5.42	7.08	9.92	2.12	3.66	5.43	5.32	-0.02
Türkmenistan	35.38	-4.61	-14.97	1.50	-17.30	-7.20	6.70	-11.40	7.10	16.50	5.47	4.34	0.26
Türkiye	9.27	0.72	5.04	7.65	-4.67	7.88	7.38	7.58	2.31	-3.37	6.77	-5.70	6.16
Özbekistan	1.60	-0.49	-11.20	-2.30	-5.20	-0.90	1.70	5.20	4.30	4.30	3.80	4.20	4.00

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	11.20	10.20	26.40	34.50	25.05	10.77	9.41	4.85	0.07	2.20	5.80	2.00
Kazakistan	9.30	9.60	9.70	10.70	8.90	3.30	1.20	7.30	7.50	5.00	6.00	4.40
Kırgızistan	7.03	7.03	-0.18	3.10	8.54	8.40	2.89	-0.47	5.96	-0.09	10.92	3.60
Türkmenistan	3.27	5.00	13.04	10.97	11.06	14.70	6.10	9.20	14.70	11.10	10.20	10.30
Türkiye	5.27	9.36	8.40	6.89	4.67	0.66	-4.83	9.16	8.77	2.13	4.19	2.91
Özbekistan	4.20	7.70	7.00	7.30	9.50	9.42	8.10	8.50	8.30	8.20	8.00	8.10

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

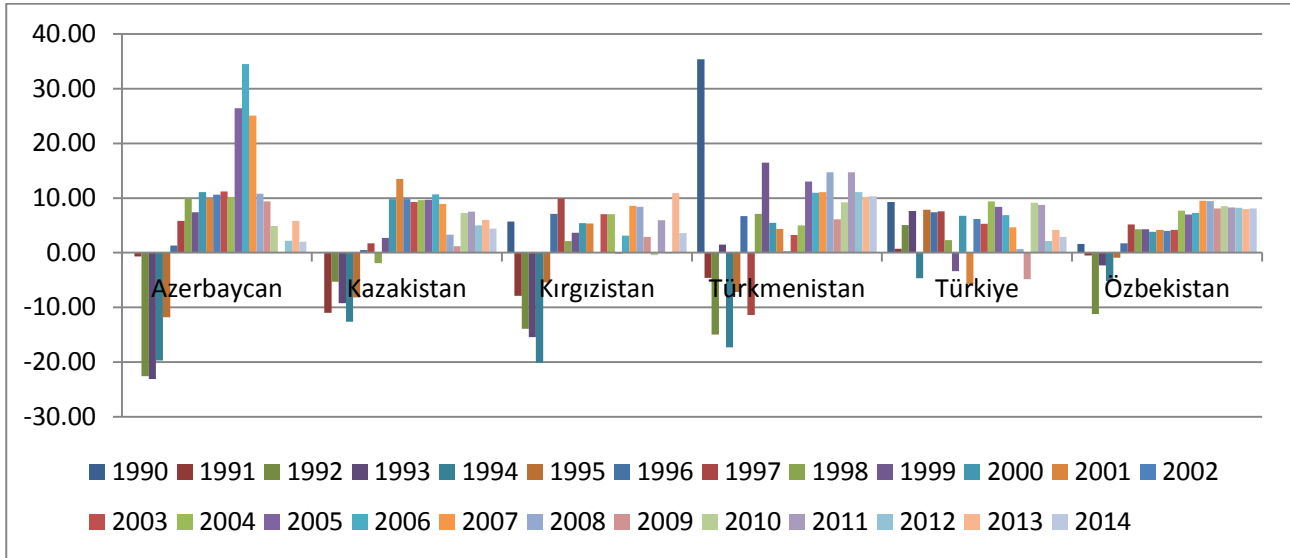
Kırgızistan ekonomisi de 1990'lı yılların siyasi gelişiminden nasibini almış, 1995 yılına kadar negatif olarak gerçekleşen büyüme değeri 1996-2001 yılları arasında nispeten yükselse de, 2002 yılından sonra siyasi istikrarsızlık ekonomik istikrarsızlığa yansımış yine negatif büyüme değerleri ekonomide tekerrür etmeye başlamış, 2014 yılında ise Kırgızistan ekonomisi %3.60 değerinde

büyümüştür. Türkmenistan ekonomisinde 1995 yılına kadar büyüme oranı negatif değerde olmuş, 1996 yılında pozitif değer alan büyüme rakamı, 1997 yılında tekrar - 11,40'a düşmüş, 1999 yılında %16'nın üstüne çıkan bu değer sonraki yıllarda %5'in de altına inmiş, 2005 yılından sonra ise %10 değerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Özbekistan ekonomisi 1995 yılına kadar negatif değerde kalmış, 2002 yılına kadar %5 düzeyinin altında büyümüş, sonraki yıllarda %10'a yakın büyüyen ekonomi, 2014 yılında %8.10 düzeyinde büyümüştür.

Bir ekonomide büyüme iktisadi pastanın büyümesi anlamına gelmekte, büyüme ülke ekonomisinde refahı artırıp, hayat standardını yükseltip, sosyal huzur, barış ve güvenin mühim bir teminatı haline gelmektedir. Ekonomide meydana gelen durgunluk veya küçülme ise muhtelif ekonomik sorunların yanında sosyal barışı ciddi anlamda tehdit eden bir unsur haline gelmektedir. Ülke ekonomilerinin büyüme oranlarının düşmesi gemi kaptanının buz dağına çarpma yada gemiyi karaya oturtması şeklinde algılanmakta bu durum istikrarsızlık yaşayan ülkelerde ekonomik çalkantının yanında ciddi siyasi ve sosyal çalkantılara da sebebiyet vermektedir.

Kişi başına düşen GSYİH gelişmişliğin yegane ölçüsü olmasa da, ülkelerin ekonomik profilinde temsil kabiliyeti önemli olan bir göstergedir. Bugün gelişmiş ülkelerin tamamında kişi başına düşen gelir 30 000 doların üzerindedir.¹³ Türk Cumhuriyetleri'nde kişi başına düşen geliri en az olan ülke Kırgızistan, kişi başına düşen geliri en yüksek olan ülke ise Kazakistan'dır. 1990 yılında Azerbaycan'da 1237 dolar olan kişi başına düşen gelir miktarı, 1990'lı yıllar boyunca sürekli gerilemiş, 1995 yılında 400 doların altına düşmüş, sonraki yıllarda nispeten yükselme kaydederek ancak 2005 yılından itibaren 1578 dolarlık rakamla 1990 yılındaki düzeyin üstüne çıkmış, 2014 yılına kadar genelde artış eğilimi göstererek 2014 yılında Azerbaycan kişi başına düşen geliri 7886 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'da 1990 yılında 1647 dolar olan kişi başına düşen gelir 2000'li yılların başına kadar düşme eğilimi göstermiş, 2002 yılında nispeten toparlanarak 1658 dolara çıkmış, takip eden yıllarda artışını sürdürerek 2013 yılında 13612 dolar, 2014 yılında ise 12602 dolar olmuştur.

Grafik 1. GSYİH büyümesi (yıllık yüzde)

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Kırgızistan'da 1990 yılında kişi başına düşen gelir miktarı 609 dolardır. Kırgızistan'da 1990'lı yıllarda sürekli düşen kişi başına gelir düzeyi, 2000'li yıllarda da düşme eğilimini yada en azından artış göstermeme temayülünü sürdürmüş, ancak 2007 yılında 1990 yılındaki düzeyin üstüne çıkarak 722 dolar olmuştur. 2007 yılından sonra sürekli artış kaydeden Kırgızistan'daki kişi başına düşen

¹³ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke->

gelir miktarı 2014 yılı itibariyle 1269 dolar olmuştur. Türkmenistan’da 1990 yılında 881 dolar olan kişi başına düşen gelir, 2002 yılına kadar 1990 yılındaki rakamın altında seyretmiş, ancak 2002 yılında 970 dolar olmuştur. Sonraki yıllarda artış kaydeden kişi başına düşen gelir miktarı 2014 yılında 9032 dolar olmuştur. Özbekistan’da 1990 yılında 651 dolar olan kişi başına düşen gelir miktarı 1998 yılına kadar neredeyse aynı konumunu sürdürmüş artış eğilimi göstermese de kişi başına düşen gelirden düşüş olayı da yaşanmamıştır. 1999 yılında 702 dolar olan Özbekistan kişi başına düşen geliri, 2000 yılından 2006 yılına kadar sürekli irtifa kaybetmiş 2007 yılında 830 dolar olmuştur. 2007 yılından sonra hızla artış kaydeden Özbekistan kişi başına düşen gelir rakamı 2014 yılında 2037 dolar olmuştur.

Türkiye’de kişi başına düşen gelir miktarı 1990 yılında 2791 dolardır. Türkiye 1990’lı yıllarda iki kriz ve bir deprem faciası yaşamıştır. 1990’lı yıllarda yaşanan kriz dönemlerinde Türkiye’de kişi başına düşen gelir miktarı azalmıştır. Türkiye son olarak 2001 yılında tarihinin en ağır krizini yaşamış ve 1994, 1999 yıllarından daha ağır bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 2002 yılında iktidar değişikliği yaşayan Türkiye bu yıldan sonra siyasi istikrar da kazanmış siyasi istikrardan sonra kişi başına düşen gelir miktarı sürekli artarak 2008 yılında 10382 dolar olmuştur. 2008-2014 yılları arasında hep 10000 dolar civarında seyreden Türkiye’de kişi başına düşen gelir düzeyi iktisatçıların tabiriyle orta gelir tuzağına yakalanmıştır.

Tablo 12. Kişi başına düşen GSYİH (ABD doları)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	1237	1209	676	530	436	397	409	506	562	574	655	704	763
Kazakistan	1647	1512	1515	1433	1320	1288	1350	1446	1469	1130	1229	1491	1658
Kırgızistan	609	576	513	449	372	364	395	376	345	258	280	308	322
Türkmenistan	881	848	824	796	625	593	558	565	593	551	645	777	970
Türkiye	2791	2732	2839	3177	2269	2896	3052	3143	4390	4009	4215	3054	3571
Özbekistan	651	653	603	597	576	586	601	623	623	702	558	457	383

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	884	1045	1578	2473	3851	5575	4950	5843	7190	7394	7812	7886
Kazakistan	2068	2874	3771	5292	6771	8514	7165	9071	11358	12120	13612	12602
Kırgızistan	381	433	477	543	722	966	871	880	1124	1178	1282	1269
Türkmenistan	1286	1456	1707	2140	2607	3919	4060	4393	5725	6798	7827	9032
Türkiye	4587	5856	7117	7727	9310	10382	8624	10112	10584	10646	10975	10515
Özbekistan	396	465	547	643	830	1023	1182	1377	1545	1719	1878	2037

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Bir ekonominin belirli bir kişi başına düşen gelir düzeyine ulaştıktan sonra orada sıkışarak tıkanıp kalması haline orta gelir tuzağı denir.¹⁴ Orta gelir tuzağı bir ekonominin kişi başına düşen gelir düzeyinin belirli bir noktadan sonra öteye gidememesi, o noktadan sonra ekonominin durgunluğa girmesi halidir. Türkiye’de yaklaşık olarak yaşanan on yıllık deneyim Türkiye ekonomisinin de böyle bir kısır döngü içerisine girdiğinin işaretini vermektedir. Eğer orta gelir tuzağına giren bir ülke bu tuzaktan kurtulamazsa gelişmiş ülkeler ya da yüksek düzeyde kişi başına düşen gelir düzeyli ülkelerden olma yolundaki ümit, istek, arzu ve imkanlarını büyük oranda kaybeder.

Dünya Bankası’nın 2012 yılı Dünya Kalkınma Raporu’nda ekonomiler şu şekilde sınıflandırılmaktadır:¹⁵

Ekonomiler	Kişi başına yıllık ortalama gelir
Düşük gelirli ekonomiler	1005 doların altı
Orta gelirli ekonomiler	1006 – 12275 dolar arası
Alt orta gelirli ekonomiler	1006 – 3975 dolar arası

¹⁴ <http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>

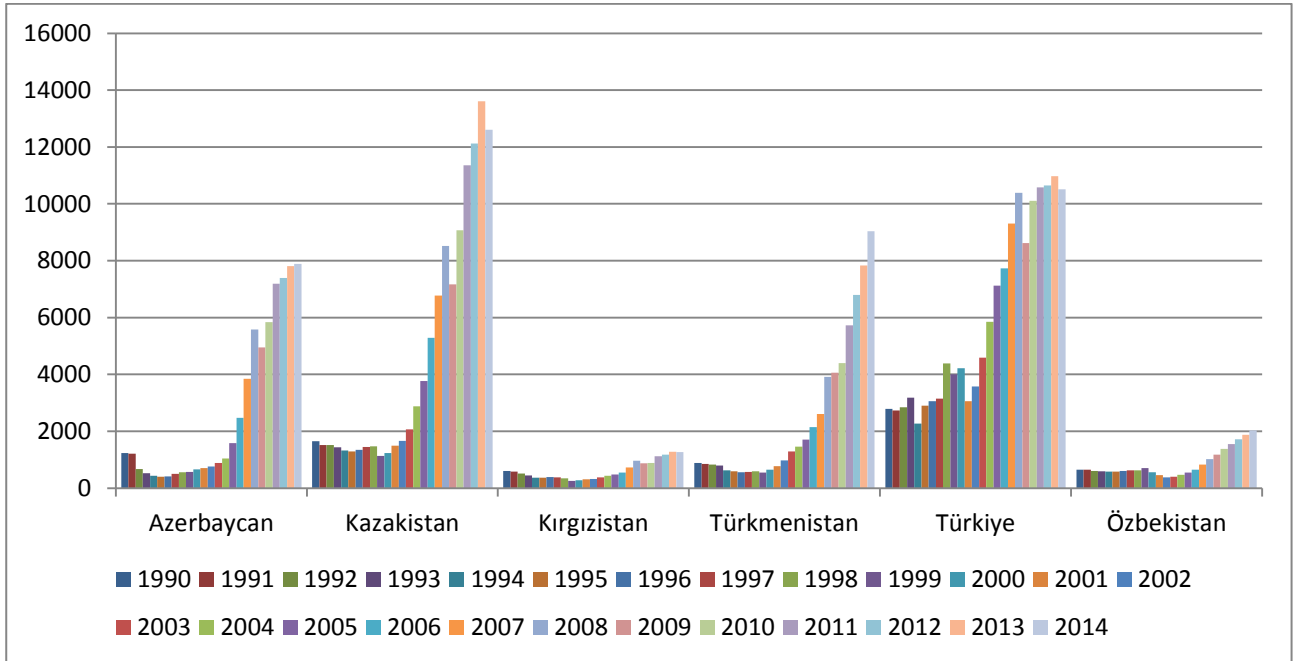
¹⁵ Dünya Bankası’nın 2012 yılı Dünya Kalkınma Raporu’nda ekonomiler şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu – 2012, sayfa 389):

Üst orta gelirli ekonomiler	3976 – 12275 dolar arası
Yüksek gelirli ekonomiler	12276 dolar ve üzeri

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu,– 2012, sayfa s. 389.

Dünya Bankası kalkınma raporuna göre, Türk Cumhuriyetleri bu gün itibariyle düşük gelirli ekonomiler sınıfında değildir. Çünkü düşük gelirli ekonomiler yıllık kişi başına düşen geliri 1005 doların altında olan ekonomilerdir. Orta gelirli ekonomiler alt orta gelirli ve üst orta gelirli ekonomiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yaklaşık olarak kişi başına gelir düzeyi 4000 doların altında olan ülkeler alt orta gelirli ekonomilere dahildir. Türk Cumhuriyetleri'nde bu gruba dahil ülkeler 2014 yılında kişi başına yıllık geliri 1269 dolar olan Kırgızistan ve kişi başına yıllık geliri 2014 yılında 2037 dolar olan Özbekistan'dır. Türkiye dahil diğer Türk cumhuriyetleri'nin üst orta gelirli ülkeler sınıfında olduğu, Türkiye'nin yaklaşık on yıldır bu tuzakta olduğu ve Kazakistan'ın üst orta gelir düzeyini de aşma çabası içine girdiği görülmektedir.

Grafik 2. Kişi başına düşen GSYİH (ABD doları)

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Orta gelir tuzağına düşen ekonomilerde sıklıkla görülen hastalıklar şöyle sıralanabilir. Bu ekonomilerde tasarruflar ve dolayısıyla yatırımların düşük düzeyde kalması, imalat sanayisinde gelişmenin yavaş olması, sanayide çeşitlenmenin ortaya çıkmaması, emek piyasasında koşulların zayıflığı gibi nedenler sayılabilir.

Dolayısıyla bu durumu tersine çevirmek yada orta gelir tuzağından kurtulmak için bazı önlemlerin alınması gerekir. Bunlar, tasarruf oranını artırarak bu yolla yatırımlara iç finansman sağlamak, imalat sanayisinin gelişimini hızlandırmak, sanayide çeşitliliği artırmak, emek piyasası koşullarına esneklik kazandırmak gibi tedbirlerden oluşmaktadır.

Tablo 13. Satınalma Gücü Paritesi'ne Göre Düzenlenmiş Kişi Başına GSYİH (ABD doları)

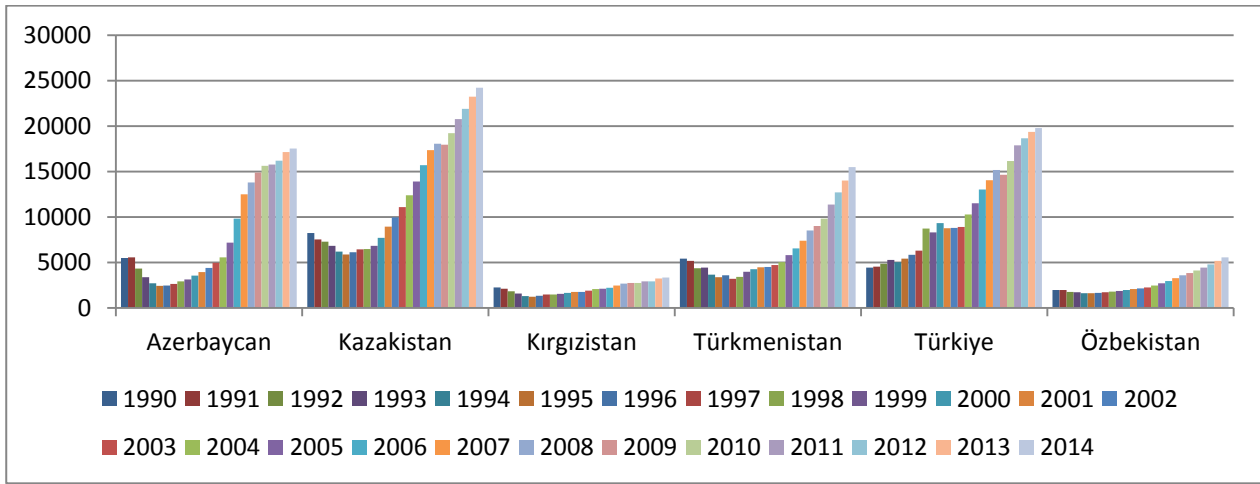
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	5502	5559	4334	3361	2719	2420	2472	2634	2901	3136	3534	3942	4394
Kazakistan	8227	7518	7287	6819	6176	5890	6120	6431	6488	6830	7693	8946	9973
Kırgızistan	2246	2104	1832	1585	1294	1237	1329	1464	1488	1543	1644	1755	1765
Türkmenistan	5399	5175	4373	4419	3638	3371	3594	3187	3404	3978	4241	4476	4509
Türkiye	4439	4552	4855	5286	5024	5411	5824	6284	8719	8311	9321	8749	8784
Özbekistan	1959	1972	1750	1711	1624	1614	1639	1721	1786	1871	1959	2061	2150

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	4946	5551	7169	9830	12477	13800	14901	15628	15754	16173	17143	17521
Kazakistan	11081	12392	13907	15701	17354	18057	17934	19205	20772	21892	23214	24228
Kırgızistan	1907	2071	2110	2219	2449	2681	2746	2734	2921	2921	3224	3321
Türkmenistan	4700	5018	5792	6550	7381	8528	9005	9829	11361	12684	14004	15474
Türkiye	8916	10279	11512	13026	14035	15182	14651	16166	17874	18636	19351	19788
Özbekistan	2259	2471	2698	2947	3266	3586	3841	4100	4412	4789	5168	5573

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Bir ülkede Gayri Safi Yurt İçi Hasıla büyüklüğü ülke ekonomisinin genel profili hakkında bilgi verdiği gibi, Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın sektörel dağılımında yine ülke ekonomilerinin genel seyri hakkında oldukça tatminkar bilgi sunabilir. GSYİH'nın büyüklüğü kadar bileşimi de ülke ekonomisini değerlendirmede önemli bir göstergedir. GSYİH harcama yöntemi, gelir yöntemi ve üretim yöntemiyle hesaplanabilir.

Grafik 3. Satınalma Gücü Paritesi'ne Göre Düzenlenmiş Kişi Başına GSYİH (ABD doları)

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

3.2. Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Sektörel Dağılımı

Türk Cumhuriyetleri'nde GSYİH içerisinde sektörel payların gelişimi ekonomik gelişim konusunda da mühim bilgiler vermektedir. Azerbaycan'da 1990 yılında GSYİH içerisinde tarım sektörünün payı %29.03, sanayinin payı %32.91, hizmet sektörünün payı ise %38.06'dır. İlerleyen yıllarda Azerbaycan'da tarım sektörünün toplam hasıla içerisindeki payı düşmüş bu oran 2002 yılında %15.17, 2014 yılında ise %5.69 olmuştur. Azerbaycan'da toplam hasıla içerisinde 1990 yılında sanayi sektörünün payı %32.91 iken bu oran 2002 yılında %50'nin üzerine çıkmış, 2008 yılında %70.22 olmuş, 2014 yılında ise %58.30 olmuştur. Azerbaycan'da toplam hasıla içerisinde hizmet sektörünün payı 1990 yılında % 38.06 iken, 2002 yılında bu değer %34.65, 2008 yılında %23.81, 2014 yılında ise %36 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 14. GSYİH içinde tarımın payı (katma değer % olarak)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	29.03	32.32	28.51	28.49	32.99	27.29	27.53	21.73	18.93	19.16	17.14	16.10	15.17
Kazakistan	26.71	17.51	15.45	12.89	12.79	11.96	9.11	10.48	8.69	9.37	8.62
Kırgızistan	33.54	36.98	39.05	41.01	40.88	43.90	49.75	44.61	39.53	37.68	36.75	37.29	37.68
Türkmenistan	32.24	32.31	10.61	19.44	34.01	17.18	13.33	21.58	26.17	26.19	24.37	24.36	22.01
Türkiye	18.09	15.80	15.56	16.07	16.03	16.29	17.39	14.97	13.58	11.54	11.31	9.95	11.71
Özbekistan	32.76	36.98	34.83	30.45	37.43	32.29	26.14	32.18	31.31	33.52	34.36	34.01	34.25

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Azerbaycan	13.46	11.84	9.90	7.50	7.00	5.97	6.65	5.92	5.39	5.49	5.66	5.69
Kazakistan	8.43	7.58	6.79	5.88	6.10	5.72	6.44	4.77	5.47	4.67	4.93	4.69
Kırgızistan	37.06	33.27	31.95	32.77	31.08	27.04	21.08	19.44	18.62	19.18	17.00	17.26
Türkmenistan	20.29	19.44	18.81	17.44	19.07	12.29	12.26	14.55	14.55	14.55
Türkiye	11.39	10.92	10.80	9.37	8.53	8.46	9.11	9.46	9.01	8.84	8.33	8.01
Özbekistan	33.12	30.77	27.97	26.14	23.95	21.36	19.50	19.08	19.22	19.02	19.20	18.80

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Kazakistan'da toplam hasıla içerisinde tarım sektörünün payı 1992 yılında %26.71, 2002 yılında %8.62, 2014 yılında ise %4.69 dur. Kazakistan'da 1992 yılında sanayi sektörünün toplam hasılaya katkısı %44.59'dur. 2002 yılında sanayi sektörünün hasılaya katkısı Kazakistan'da %38.59'a düşmüş, 2014 yılında ise Kazakistan'da sanayinin toplam hasılaya katkısı %35.97 olmuştur. Hizmet sektörü 1990'lı yıllarda Kazakistan'da toplam hasılaya %50'nin üzerinde katkı sunarken, 2000'li yıllarda ve 2014 yılında da yine hizmet sektörünün Kazakistan'da toplam hasılaya katkısı %50 düzeyinin üstünde olmuştur.

Kırgızistan'da toplam hasıla içerisinde tarım sektörünün payı 1990 yılında %33.54 olmuşken 1996 yılında %49.75'e çıkmış ilerleyen yıllarda düşüş kaydederek 2014 yılında %17.26 değerini almıştır. Kırgızistan'da toplam hasıla içerisinde sanayi sektörünün payı 1990 yılında %32.02 olmuş, 1990'lı yıllar boyunca sanayi sektörünün toplam hasılaya sunduğu katkı Kırgızistan'da sürekli azalmış, 2000'li yıllarda %20'lik oranlarda gezinen bu değer, 2014 yılında %23.34 olmuştur. Hizmet sektörü 1990 yılında Kırgızistan'da toplam hasılaya %31.44'lük bir katkı sağlarken, sonraki yıllarda hizmet sektörünün toplam hasılaya katkısı sürekli artmış, 2014 yılında ise toplam hasıla içerisinde hizmet sektörünün payı %56.01 olmuştur.

Tablo 15. GSYİH içinde sanayinin payı (katma değer % olarak)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	32.91	31.38	39.97	33.78	28.20	33.60	39.08	39.95	36.46	40.71	45.33	47.18	50.18
Kazakistan	44.59	39.40	40.01	31.37	26.93	26.84	31.18	34.93	40.46	38.82	38.59
Kırgızistan	35.02	35.46	37.79	32.00	25.45	19.54	18.29	22.81	22.76	24.98	31.39	28.93	23.34
Türkmenistan	29.61	30.95	11.89	64.00	46.66	62.62	68.82	48.02	42.21	46.02	44.39	44.26	42.38
Türkiye	32.16	32.69	32.38	31.10	33.25	33.24	31.60	31.85	35.34	33.15	31.33	30.15	28.62
Özbekistan	32.96	36.57	35.81	34.47	26.43	27.80	30.48	26.11	26.17	24.31	23.13	22.64	22.05

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	52.58	54.72	63.60	68.71	68.49	70.22	61.08	64.07	65.58	63.05	62.07	58.30
Kazakistan	37.63	37.62	40.10	42.10	40.64	43.28	40.28	42.90	40.88	39.50	36.89	35.97
Kırgızistan	22.32	24.13	22.39	20.06	19.29	23.52	26.56	29.20	30.81	25.55	28.86	26.73
Türkmenistan	41.27	40.11	37.61	36.30	38.15	53.67	53.54	48.44	48.44	48.44
Türkiye	28.57	28.45	28.46	28.19	27.75	27.18	25.25	26.39	27.47	26.67	26.61	27.11
Özbekistan	23.50	25.96	23.16	27.40	32.01	30.76	33.19	32.52	32.59	32.31	33.30	33.65

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türkmenistan'da tarım sektörü toplam hasılaya 1990 yılında %32.24 katkı sunarken, sonraki yıllarda bu katkı düzeyi sürekli azalmış son yıllarda %12-14 aralığında gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün toplam hasılaya sunduğu katkı Türkmenistan'da 1990 yılında %29.61'dir. 1996 yılında %68.82'ye çıkan bu değer sonraki yıllarda azalmış, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında bu rakam %48.44 olmuştur. Hizmet sektörü Türkmenistan'da 1990 yılında toplam hasılaya %38.16 katkı sunarken, 1992'de bu değer %70'in üzerine çıkmış, 1996 yılında %17'ye kadar düşmüş, sonraki yıllarda ise ortalama %40 düzeylerinde oluşmuştur.

Tablo 16. GSYİH içinde hizmetler payı (katma değer % olarak)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	38.06	36.30	31.53	37.73	38.80	39.11	33.39	38.32	44.61	40.13	37.52	36.72	34.65
Kazakistan	28.70	43.10	44.54	55.74	60.28	61.20	59.71	54.59	50.85	51.80	52.80
Kırgızistan	31.44	27.57	23.16	26.99	33.67	36.55	31.96	32.58	37.70	37.34	31.86	33.78	38.97

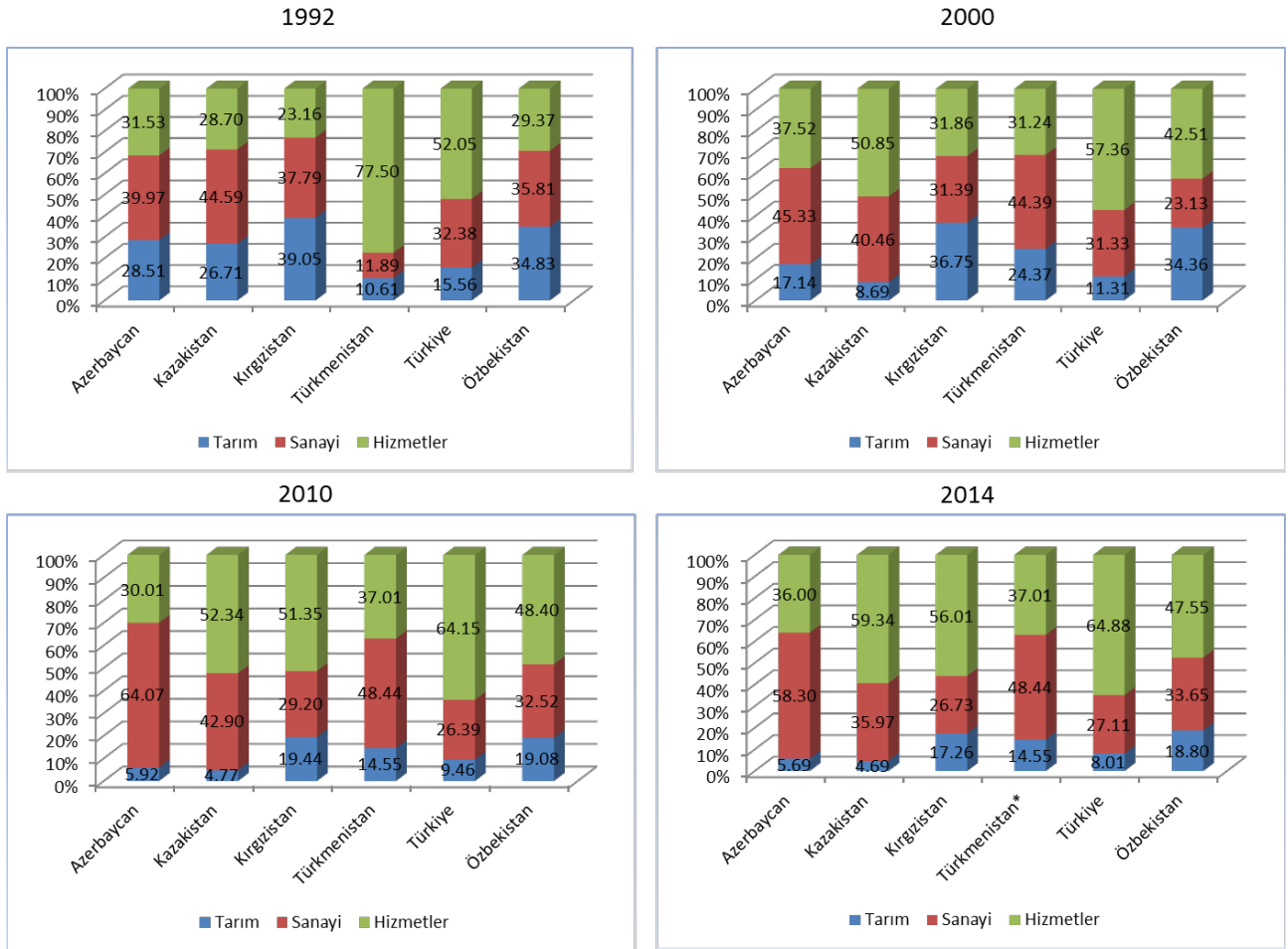
Türkmenistan	38.16	36.73	77.50	16.56	19.33	20.20	17.85	30.40	31.62	27.79	31.24	31.38	35.61
Türkiye	49.75	51.50	52.05	52.83	50.73	50.47	51.01	53.18	51.08	55.31	57.36	59.90	59.67
Özbekistan	34.27	26.46	29.37	35.08	36.15	39.91	43.38	41.71	42.52	42.17	42.51	43.36	43.70

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	33.95	33.44	26.51	23.79	24.50	23.81	32.27	30.01	29.03	31.46	32.27	36.00
Kazakistan	53.94	54.80	53.11	52.02	53.26	51.00	53.27	52.34	53.65	55.84	58.18	59.34
Kırgızistan	40.62	42.59	45.66	47.17	49.64	49.45	52.36	51.35	50.52	55.27	54.14	56.01
Türkmenistan	38.44	40.45	43.58	46.26	42.78	34.03	34.20	37.01	37.01	37.01
Türkiye	60.04	60.63	60.74	62.43	63.73	64.36	65.64	64.15	63.52	64.49	65.06	64.88
Özbekistan	43.38	43.27	48.87	46.46	44.04	47.88	47.30	48.40	48.19	48.67	47.50	47.55

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Özbekistan'da tarım sektörü 1990 yılında %30 oranlarında katkı sunarken, sonraki yıllarda bu rakam çok fazla değişmemiş %20 oranlarında teşekkül etmiştir. Sanayi sektörünün 1990 yılından 2014 yılına kadar olan dönemde Özbekistan'da toplam hasılaya katkısı çok fazla değişim göstermemiş ortalama olarak %30 değerlerinde teşekkül etmiştir. Hizmet sektörü Özbekistan'da toplam hasıla içerisinde 1990 yılında %34.27'lik bir pay almış, sonraki yıllarda bu pay %50'ye yakın düzeylerde teşekkül etmiştir.

Grafik 4. GSYİH içinde sektörlerin payları (katma değer % olarak)

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Bir ülkenin az gelişmiş ülke konumundan kurtulup sanayileşmiş ya da gelişmiş ülke durumuna yükselmesinde toplam hasıla içerisinde sektörel payların önemi büyüktür. Ülkenin toplam hasıla

yaratmada tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörü yelpazesine doğru hareket etmesi önemlidir. Türk Cumhuriyetleri'nin geçen yıllar içerisinde üretim yapısını dönüştürme konusunda ciddi gayretler sarf ettiği görülmektedir. Ancak şüphesiz gerekli olan bu durum yeterli değildir ve bundan da öte bir üretim yapısını yakalama ihtiyacının hasıl olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülke olmanın yegane şartı üreten ülke olma gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetlerinin istikbalde çözmesi gereken önemli meselelerden biri ve kalkınma yolunda dönülmesi elzem olan belki en mühim virajlardan olan üretim yapısındaki köklü transformasyon sorunu olduğu gözden kaçmamaktadır.

3.3. Enflasyon Oranları

Bugün dünyada var olan bütün devletlerin temel iktisadi amaçlarından biri fiyat istikrarını sağlamaktır. İktisat politikaları belirlenip uygulamaya konarken fiyat istikrarının önemine her zaman vurgu yapılır. İstikrarlı bir fiyat düzeyine sahip olmayan ekonomilerin makro ekonomik dengeleri tam olarak tesis edemediği kanaati hakim olur. Bir ekonomide belirli bir dönemde fiyatlar genel düzeyinde aşırı çalkantıların olmaması fiyat istikrarı olarak nitelendirilir. Ekonomi için fiyatların belirli bir dönemde sürekli yukarı gitmesi ne kadar sakıncalıysa, aşağıya inmesi de ekonomi için yine aynı mahzurları doğurmaktadır. Dolayısıyla bir ekonomide makro ekonomik dengelerin tesisi açısından fiyat istikrarını sağlamanın önemi büyüktür.

Tablo 17. Enflasyon oranı, tüketici fiyatları (yıllık %)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	-10.63	1128.00	1662.22	411.76	19.79	3.67	-0.77	-8.53	1.81	1.55	2.77
Kazakistan	1877.37	176.16	39.18	17.41	7.15	8.30	13.18	8.35	5.84
Kırgızistan	31.95	23.44	10.46	37.03	18.70	6.92	2.13
Türkmenistan
Türkiye	60.31	65.97	70.07	66.10	106.26	88.11	80.35	85.73	84.64	64.87	54.92	54.40	44.96
Özbekistan

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	2.23	6.71	9.68	8.37	16.60	20.79	1.40	5.67	7.85	1.01	2.38	1.39
Kazakistan	6.44	6.88	7.58	8.59	10.77	17.15	7.31	7.12	8.35	5.11	5.84	6.72
Kırgızistan	2.97	4.11	4.35	5.56	10.18	24.52	6.90	7.97	16.50	2.69	6.61	7.53
Türkmenistan
Türkiye	25.30	10.58	10.14	9.60	8.76	10.44	6.25	8.57	6.47	8.89	7.49	8.85
Özbekistan

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

GSYİH deflatörü ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetleri kapsayan bir fiyat endeksidir. GSYİH deflatörü nominal GSYİH'nın reel GSYİH'ya oranı olarak ifade edilebilir. GSYİH deflatörünün TÜFE'ye üstün, yani GSYİH deflatörü belirli bir yıl içerisinde ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetleri kapsarken, TÜFE sadece şehir halkının tükettiği mal ve hizmetleri kapsar. Ayrıca GSYİH deflatörü sadece ülke içerisinde üretilen mal ve hizmetleri esas alırken, TÜFE'ye ithal mallar da dahil edilmektedir.

Türk Cumhuriyetleri'nin tamamında 1990'lı yıllarda aşırı derecede fiyat artışları olmuştur. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının akabinde fiyat istikrarsızlıkları yaşanmış, fiyatlardaki değişim bilhassa 1990'lı yılların başında yüzdelerle değil bindelik oranlarla ifade edilmeye başlanmış, ilerleyen yıllarda eskiye nazaran nispi bir fiyat istikrarı tutturulabilmiştir.

Tablo 18. Enflasyon oranı, GSYİH Deflatörü¹⁶ (yıllık %)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	..	83.55	1065.33	747.57	1385.20	545.70	26.42	9.24	-0.96	2.16	12.49	2.52	3.12
Kazakistan	..	96.36	1472.22	1243.46	1546.73	160.89	38.90	16.14	5.66	13.28	17.43	10.16	5.80
Kırgızistan	7.94	134.75	830.16	754.43	180.87	42.03	35.34	19.31	9.08	37.57	27.18	7.33	2.03
Türkmenistan	-20.93	102.76	3100.00	1133.99	952.31	705.72	1014.26	61.75	17.63	23.01	23.46	32.31	25.15
Türkiye	58.24	59.16	65.20	68.38	104.75	86.01	77.22	81.45	137.96	54.18	49.23	52.85	37.42
Özbekistan	3.98	90.73	712.15	1078.88	1238.60	370.94	81.56	66.09	39.00	44.12	47.34	45.19	45.45

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	6.01	8.32	16.14	11.30	20.98	27.76	-18.93	13.76	22.57	1.44	1.02	0.20
Kazakistan	11.74	16.13	17.87	21.55	15.53	20.94	4.69	19.54	17.57	4.82	9.66	6.01
Kırgızistan	3.97	5.11	7.13	9.39	14.88	22.22	4.04	10.03	22.48	8.66	3.18	7.93
Türkmenistan	27.15	18.35	7.03	12.26	9.26	59.75	9.76	0.34	15.08	8.27	5.84	5.96
Türkiye	23.27	12.40	7.08	9.33	6.22	11.99	5.29	5.68	8.58	6.90	6.17	8.33
Özbekistan	26.72	15.72	21.37	21.50	24.01	19.43	20.78	19.55	15.07	14.97	13.91	12.63

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Azerbaycan’da 1991 yılında %83.55 olan deflatör, 1992 yılında %1065 olmuş, 1994 yılında %1385.20’ye çıkmış, 1997-2002 yılları arasında ortalama %10 oranının altında gerçekleşmiştir. 2003-2011 yılları arasında ortalama olarak %20’nin altında olan deflatör, 2012-2014 yıllarında ise %2 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Kazakistan’da 1994 yılında %1546’ya çıkan deflatör, sonraki yıllarda hızla düşerek 1997-2014 yılları arasında %20 oranının altında olmuştur. Kırgızistan’da 1990 yılında %7.94 olan deflatör, 1992-1994 yıllarında çok fazla yükselse de Azerbaycan ve Kazakistan’da yaşanan fiyat artışlarına eş bir yükselme Kırgızistan’da yaşanmamıştır. 1995 yılından itibaren %40 düzeyinin altına gerileyen deflatör, 2002 yılında %2’ye kadar düşmüş, sonraki yıllarda ortalama %10 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Türkmenistan’da 1990 yılında negatif değerde olan deflatör, 1991 yılında %102, 1992 yılında ise %3100 oranında gerçekleşmiş, sonraki yıllarda deflatör hızla düşerek 1998 yılından sonra ortalama olarak %20 düzeyinin altında olmuş, 2010 yılından sonra ise deflatör %10 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Özbekistan’da 1990 yılında %3.98 olan deflatör, 1993ve 1994 yıllarında aşırı yükselerek %1238 rakamına çıkmış, ilerleyen yıllarda hızla düşerek 2000-2014 yılları arasında ortalama %20 düzeylerinde olmuştur.

Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyini artıran nedenler bellidir. Türk Cumhuriyetleri’nde yaşanan dönüşüm göz önüne alındığında doğru önlemler alınıp doğru politikalar uygulandığında fiyat istikrarını sağlamanın pek zor olmadığı görülmektedir.

3.4. Dış Borç ve Dış Rezervler

Toplam dış borç stoku bir ekonominin dengeli işleyişinde önemli göstergelerden biridir. Nitekim Avrupa Birliği’ne giriş kriterlerinden biri de toplam borç stoku göstergesi olarak belirlenmiştir. Euro Bölgesi’nin mali kuralını içeren, 1992 yılında imzalanıp, 1 Kasım 1993’de yürürlüğe giren Avrupa Birliği Maastricht kriterine göre kamunun borç yüküne bir sınır çizilmiş, üye ülke toplam kamu borç stokunun %60’ı geçemeyeceği kuralı konmuştur.¹⁷ Bir ülkede kamu borcu üzerinde

¹⁶ GSYİH deflatörü ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetleri kapsayan bir fiyat endeksidir. GSYİH deflatörü nominal GSYİH’nın reel GSYİH’ya oranı olarak ifade edilebilir. GSYİH deflatörünün TÜFE ‘ye üstün yanı GSYİH deflatörü belirli bir yıl içerisinde ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetleri kapsarken, TÜFE sadece şehir halkının tükettiği mal ve hizmetleri kapsar. Bundan başka GSYİH deflatörü sadece ülke içerisinde üretilen mal ve hizmetleri esas alırken, TÜFE’ye ithal mallar da dahil edilmektedir.

¹⁷ Yusuf TEMÜR, Ahmet ÇETİN, Nadir EROĞLU, İlhan EROĞLU, “Maastricht Kriterleri Çerçevesinde Türkiye ‘nin Kamu Borç Yükü Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi YIL 2014, CİLT XXXVI, SAYI I, S. 229-243, s.230

bütçe açıkları, enflasyon oranı ve faiz oranı etkili olmaktadır.¹⁸ 1990'lı yılların başında Türk Cumhuriyetleri'nin dış borcu yoktur. Bağımsızlık kazandıktan sonra Türk Cumhuriyetleri ekonomik kalkınma çabasına girmişler, iç tasarrufların yetersiz olduğu durumlarda dış tasarruf kullanmaya başvurmuşlardır. Dış tasarruflar ya da dış borçlanmanın iç borçlanmadan ayrılan mühim bir yönü vardır. Şöyleki iç borçlanma ülkenin kendi ulusal kaynaklarından yapmış olduğu bir borçlanma olmasına karşın, borç servisi sonucunda gelir dağılımının değişmesi haricinde ülkeden dışarıya kaynak transferi olmamaktadır.

Tablo 19. Ülkelerin toplam dış borç stokları (özel sektör dahil), milyar ABD doları

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	0.04	0.11	0.32	0.44	0.51	0.71	1.27	1.52	1.46	1.63
Kazakistan	0.03	1.73	2.79	3.75	2.92	4.08	6.07	6.60	12.89	15.34	18.44
Kırgızistan	0.01	0.29	0.45	0.61	1.14	1.34	1.51	1.85	1.94	1.82	1.96
Türkmenistan	0.28	0.43	0.40	0.76	1.87	2.31	2.73	2.51	2.23	2.06
Türkiye	49.42	50.87	56.55	68.60	66.25	73.78	79.83	84.72	96.95	101.78	116.79	112.94	129.53
Özbekistan	0.06	1.03	1.25	1.80	2.38	2.92	3.35	5.30	4.98	5.21	5.15

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	1.88	2.02	2.12	2.69	3.73	4.47	4.75	7.03	8.08	9.55	10.29	11.69
Kazakistan	23.22	33.23	43.86	74.43	96.23	106.73	109.73	119.14	124.32	135.50	149.65	157.59
Kırgızistan	2.15	2.56	2.26	2.60	2.88	3.63	4.12	4.11	5.49	6.03	6.80	7.26
Türkmenistan	1.89	1.63	1.16	0.99	0.85	0.75	0.66	0.53	0.45	0.51	0.50	0.44
Türkiye	142.61	158.17	172.14	209.59	258.45	288.99	277.28	299.11	305.14	336.96	389.39	408.20
Özbekistan	5.30	5.22	4.66	4.49	4.65	5.11	6.96	7.80	8.43	8.85	10.68	13.39

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Dış borçlanmada ise durum farklıdır, dış borç alındığında ülkeye net kaynak transferi sağlanmış olurken, ödendiğinde de ülkeden net kaynak transferi yapılmış olur. Dolayısıyla dış borçlanmada son derece dikkatli davranılmalı borcun kendi kendisini röfinanse edecek alanlara yatırılması gerekir. Eğer dışarıdan alınan dış borç döviz kazandırıcı yatırım alanlarına veya yatırım harcamalarına değil de cari harcamalarda kullanılırsa çok kısa bir süre sonra borç servisi için yeniden borçlanma durumu hasıl olur ki bu ekonomide istenmeyen bir takım olumsuz sonuçlara neden olabilir. Ayrıca dış borçlanmada bazen dış borcun verilmiş şekline bağlı olarak veren ülkelerin kendi siyasi rejimlerini ihraç etme çabaları içerisinde girdikleri bilindiğinden o konuda da dış borçlanma yapılırken dikkatli olunması gerekir.

Türk Cumhuriyetleri'nin borçluluk durumuna bakıldığında Azerbaycan, Türkiye ve Özbekistan'ın daha düşük bir borç stokuna sahip olduğu, Türkmenistan'ın borç stokunun en düşük miktarda olduğu (%9), Kırgızistan ile Kazakistan'ın ise %98 ve %72 oranlarla daha yüksek oranlara çıktıkları görülmektedir. Fakat belirtilmesi gereken, buradaki oranlar hem kamu hem özel borçların toplamını göstermektedir.

Tablo 20. Toplam Dış Borç Stoku/GSYİH (Özel Sektör Dahil), Milyar ABD Doları

ÜLKELER	GSYİH, 2014 YILI	TOPLAM BORÇ STOKU	TBS/GSYİH
Azerbaycan	75.20	11.69	0.15
Kazakistan	217.87	157.59	0.72
Kırgızistan	7.40	7.26	0.98
Türkmenistan	47.93	0.44	0.09
Türkiye	798.43	408.20	0.51
Özbekistan	62.64	13.39	0.21

Kaynak: Dünya Bankası verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Uluslararası döviz rezervleri ülkelerin karşılaşılabileceği mali yada finansal krizlerin önlenmesinde, belirlenen makro ekonomik politika hedeflerine ulaşmada, döviz kuru rejimi ve para politikasını

¹⁸ Temür v.d.,A.g.m, s.231

sürdürmede önemli manevra alanı sağlar.¹⁹ Tarihi süreç içerisinde Merkez Bankaları yerel paranın sabit kurdan yabancı paraya çevrilebilmesini garantilemek amacıyla döviz rezervi tutmuşlardır.

Ekonomide basiretli politikaların uygulanması ve operasyonel kontrollerin varlığı ile karşılaşılan risklerin etkin yönetimi için döviz rezervlerinin önemi her geçen gün artmaktadır. Ekonomide uygulanan zayıf ya da riskli yönetim hem döviz rezervini yöneten kurumu hem de devleti finansal risk ve kredibilite riskiyle karşı karşıya getirebilmektedir.²⁰ Döviz rezervinin kahir ekseriyeti kullanılabilir nitelikte olup, ihtiyaç duyulan her anda amacına uygun olarak kullanılabilir. Ülkelerin Merkez Bankaları para ve kur politikalarını desteklemek, piyasalara güven vermek, hükümetlerin döviz cinsi üzerinden iç ve dış borç servisini gerçekleştirmek, dışsal şoklara karşı gerekli döviz likiditesini bulundurmak gibi amaçlarla döviz rezervi tutmaktadırlar.

Tablo 21. Ülkelerin toplam dış rezervleri (altın dahil), milyar ABD doları

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	0.00	0.00	0.00	0.12	0.21	0.47	0.45	0.67	0.68	0.72	0.72
Kazakistan	0.71	1.22	1.66	1.96	2.22	1.97	2.00	2.10	2.51	3.14
Kırgızistan	0.05	0.03	0.13	0.14	0.19	0.19	0.25	0.26	0.29	0.32
Türkmenistan
Türkiye	7.63	6.62	7.51	7.85	8.63	13.89	17.82	19.75	20.57	24.43	23.51	19.91	28.35
Özbekistan

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	0.80	1.08	1.18	2.50	4.27	6.47	5.36	6.41	10.27	11.28	15.18	15.82
Kazakistan	4.96	9.28	7.07	19.13	17.64	19.88	23.18	28.26	29.22	28.30	24.69	29.25
Kırgızistan	0.40	0.56	0.61	0.82	1.18	1.23	1.58	1.72	1.83	2.07	2.24	1.96
Türkmenistan
Türkiye	35.55	37.30	52.49	63.26	76.50	73.67	74.93	85.96	87.94	119.18	131.05	127.42
Özbekistan

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türk Cumhuriyetleri piyasa ekonomisine geçtikten sonra piyasa risklerini bertaraf edecek önlemleri de bir an önce alıp uygulama ihtiyacı hissetmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri'nin dış rezervlerine baktığımızda 2014 yılında en yüksek dış rezerve sahip ülke olarak Kazakistan'ı görüyoruz. Kazakistan'ın 2014 yılında toplam dış rezerv miktarı 29.25 milyar dolardır. Azerbaycan 2014 yılında 15,82 milyar dolar rezerve sahipken, Kırgızistan'ın rezervi ise 1.96 milyar dolar olarak görülmektedir. Türkmenistan ve Özbekistan'ın dış rezerv miktarı gözükmemektedir. Günümüzde ülke ekonomileri birleşik kaplar misali bir konumda olup, herhangi bir ülkede meydana gelen ekonomik ya da finansal krizin diğer ülkeler sırayet etme ihtimali çok yüksek düzeydedir. Dolayısıyla ülkelerin toplam dış rezervlerinin yüksekliği onları dış şoklara karşı daha dayanıklı bir duruma getirmektedir.

3.5. Kamu Maliyesi

Kamu gelirleri ve kamu harcamaları mali olayların iki temel istinat noktasını oluşturmaktadır. Devletin kamu ihtiyaçlarından doğan kamu hizmetlerini görebilmesi için gelir toplayıp gider yapması gerekmektedir. Devletin kamu hizmeti verebilmesi için kamu hizmetlerinin finansmanını sağlaması ve bu finans kaynaklarının da sağlam olması gerekir. Nitekim kamuyu fonlayan finans kaynaklarının sağlam olmaması ekonomide bir takım olumsuz etkilere neden olmaktadır. Devletin nefes alabilmesi, hayatiyetini devam ettirebilmesi gıda almasına bağlıdır ki, bu gıda ve temel

¹⁹ <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/190faaac-0065-48a4-8550-cfdd698abf02/Doviz-Rezerv-Yonetimi.pdf?MOD=AJPERES,s.2>

²⁰ <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/190faaac-0065-48a4-8550-cfdd698abf02/Doviz-Rezerv-Yonetimi.pdf?MOD=AJPERES,s.2>

solunum cihazının bağlı olduğu direkt mekanizma mali olaylardır. Mali olayların birinci ayağı kamu gelirleri, ikinci ayağı ise kamu giderleridir. Türk Cumhuriyetleri bağımsız devlet statüsü kazandıktan sonra etkin ve verimli bir kamu yönetimi için kamu maliyesi ve kamu finansmanı konularına özel önem vermeye başlamışlardır. Bu konuda gün geçtikçe şüphesiz tecrübelerini artırıp daha çok deneyim kazanacaklardır.

Azerbaycan'da 1996 yılında toplam kamu gelirlerinin toplam hasıla içerisindeki payı %14.04, Kazakistan'da %17.14, Kırgızistan'da %16.02, Türkmenistan'da %16.65, Özbekistan'da %34.26'dır. 2014 yılında kamu gelirlerinin toplam hasıla içerisindeki payı Azerbaycan'da %31.20, Kazakistan'da %13.86, Kırgızistan'da %27.55, Özbekistan'da %34.26'dır. 2014 yılında kamu gelirlerinin toplam hasıla içerisindeki payı ise Azerbaycan'da %31.20, Kazakistan'da %13.86, Kırgızistan'da %27.55, Türkmenistan'da %16.65, Özbekistan'da %34.26'dır. 2014 yılında kamu gelirlerinin toplam hasıla içerisindeki payı Azerbaycan'da %31.20, Kazakistan'da %13.86, Kırgızistan'da %27.55, Özbekistan'da %21.90 olarak gerçekleşmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nde devletin güçlenmesi mali olayların kök kazanıp gelişmesine bağlıdır. Vergi bilinç ve şuuru gelişmeden mali olayların kök kazanarak tabana yayılması zorlaşır. Türkistan Türk Cumhuriyetleri'nde bu gün kamunun toplam hasıladan aldığı pay oranı düşüktür. Zamanla kamu hizmetlerinin artması, kamu harcamalarını artıracak, kamu harcamalarının sağlam finans kaynaklarına dayanmasıyla iktisadi ve sosyal dengeler daha sağlıklı bir şekilde kurulacaktır.

Tablo 22. Toplam kamu gelirleri (GSYİH'ya oranı)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	34.11	37.04	30.19	34.12	14.64	11.79	14.04	16.16	13.46	14.50	14.67	14.66	14.83
Kazakistan	...	31.66	20.84	27.19	21.68	19.62	17.14	16.71	17.54	19.64	22.91	22.96	21.75
Kırgızistan	26.78	18.12	16.48	15.50	15.57	16.67	16.02	15.77	17.82	16.15	14.20	16.13	18.03
Türkmenistan	21.00	20.52	16.65	24.86	21.99	19.42
Özbekistan	29.69	34.26	30.06	31.08	29.32	27.97	25.72	25.02

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	17.00	17.70	16.33	20.61	21.18	26.81	29.00	26.85	30.13	31.57	33.78	31.20
Kazakistan	22.17	21.92	27.65	22.89	20.47	18.45	14.12	14.21	15.13	14.61	14.11	13.86
Kırgızistan	18.78	18.68	19.80	21.81	24.10	24.04	22.60	23.14	24.17	26.22	26.10	27.55
Türkmenistan	16.09
Özbekistan	23.49	23.54	22.57	21.23	21.80	22.48	21.95	21.79	21.94	22.05	21.70	21.90

Kaynak: Asian Development Bank (<http://www.adb.org/data/statistics>)

Bir ekonomide kamu ekonomisinin büyüklüğünü veren yegane formül kamu harcamalarının cesameti yada büyüklüğüdür. Bir ülkedeki kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki büyüklüğüne bakarak o ülkenin siyasi ve ekonomik durumu hakkında yeterli kanaata sahip olunabilir. Kamu harcamaları devletin varlığını koruyup, mevcudiyetini devam ettirmek amacıyla yapmış olduğu harcamalardır. Devlet olgusunun var olduğu günden beri kamu harcamaları vardır. Devleti toplumsal ihtiyaçları karşılamak için kurulmuş siyasi bir teşkilat olarak tanımlarsak, toplumsal ihtiyaçlar var olduğu sürece kamu harcamalarının da olacağı gerçeğini hiçbir zaman gözden uzak tutmamalıyız. 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hemen hemen bütün dünyada kamu harcamaları toplam hasıla içerisinde %10'luk düzeyin altında gerçekleşmiştir. 20.yüzyılın başından itibaren iktisadi, siyasi ve sosyal alanda meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin tetiklediği devlet zihniyetindeki transformasyon kamu harcamalarını hızla artırmış, gelişmiş kapitalist ülkelerde bile kamu harcamaları GSYİH'nın %50'sine varan oranlara dayanmıştır. Jandarma devlet felsefesinden, sosyal devlet, hatta sosyal refah devleti düşüncesine kayış devletin harcama yapma makasının ardına kadar açılmasını sağlamıştır. Sosyal devlet olmanın bir maliyeti vardır ve bu maliyet sürekli olarak kamu harcamalarını kabartmaktadır. Kamu harcamalarının sağlam finansman kaynaklarına dayandırılmadan yapılması ise kısa ve uzun vadede birçok ekonomik soruna neden olmaktadır.

Tablo 23. Toplam kamu harcamaları (GSYİH'ya oranı)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	28.66	41.25	36.31	20.08	17.63	18.64	15.36	17.30	16.19	15.19	15.25
Kazakistan	35.62	38.18	18.91	25.49	24.06	25.66	19.78	19.06	20.33	22.19	22.16	22.33	21.21
Kırgızistan	37.15	26.35	31.17	22.89	23.40	27.76	22.34	22.39	22.03	19.72	18.00	17.73	20.72
Türkmenistan	19.27	20.14	16.31	25.04	24.58	19.40
Özbekistan	32.59	36.23	32.49	33.10	30.99	28.95	25.49	25.94

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	17.13	17.37	16.78	19.76	21.26	26.40	29.29	27.58	29.21	31.59	31.62	31.71
Kazakistan	22.16	21.94	25.64	22.01	24.11	26.94	23.35	22.02	21.29	21.99	20.01	21.61
Kırgızistan	20.61	20.40	20.38	22.40	25.27	23.95	29.14	31.21	32.01	34.54	29.35	30.53
Türkmenistan	14.10
Özbekistan	24.77	23.52	22.49	20.77	20.66	21.03	21.80	21.46	21.24	21.32	21.37	21.69

Kaynak: Asian Development Bank (<http://www.adb.org/data/statistics>)

Türk Cumhuriyetleri'nin kamu harcamaları gelişim süreci çok genç olmasına karşılık bugün Türk Cumhuriyetleri bu konuda önemli bir mesafe katetmişlerdir. Sovyet sisteminden ayrılan Türk Cumhuriyetleri bir taraftan piyasa ekonomisine geçiş sağlamaya çalışırken, diğer taraftan devletin ekonomik ve sosyal hayattaki rolünü de oturtma çabası içerisine girmişlerdir. Bu gün dünyada hiçbir ülke yoktur ki iktisadi, siyasi, sosyal yada kültürel alanda, yüksek veya düşük dozajlarda devlet müdahalesi olmasın. Devlet müdahalesinin şu yada bu şekilde olması kamu harcamalarını dolaysız olarak etkilemektedir.

1996 yılında Azerbaycan'da kamu harcamaları/GSYİH değeri %17.63'tür. Bu değer 1996 yılında Kazakistan'da %19.78, Kırgızistan'da %22.34, Türkmenistan'da %16.31, Özbekistan'da ise %32.59'dur. 2014 yılı itibariyle bu değerler Azerbaycan'da %31.71, Kazakistan'da 21.61, Kırgızistan'da 30.53, Özbekistan'da %21.69'dur. Kapitalist gelişmiş batı ülkelerinde bugün kamu harcamalarının GSYİH içerisinde aldığı payın %50'ye yaklaşmış bazen geçtiği düşünülürse Türk Cumhuriyetleri'nde toplam hasıla içerisinde kamu kesiminin payının çok az olduğu söylenebilir. Kamu harcamalarının niceliğinden çok nitelik gözetilerek yapılması, ekonominin kısa ve uzun vadede üretim kapasitesini artırıcı cari ve yatırım harcamalarının artışı Türk Cumhuriyetleri'nde bir çok sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır.

Tablo 24. Bütçe açığı/fazlası (GSYİH'ya oranı)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	...	3.70	1.66	-7.13	-9.42	-5.22	-2.90	-2.40	-1.83	-2.43	-1.05	-0.43	-0.35
Kazakistan	...	-6.52	-0.43	-1.36	-2.36	-4.03	-2.62	-3.72	-3.92	-3.46	-0.12	-0.40	-0.34
Kırgızistan	-8.08	-7.20	-13.89	-7.06	-7.67	-11.55	-5.35	-5.23	-3.03	-1.95	-2.17	0.38	-1.03
Türkmenistan	1.72	0.38	0.33	-0.18	-2.59	0.02
Özbekistan	-2.90	-1.97	-2.42	-2.02	-1.68	-0.98	0.24	-0.92

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	-0.19	0.32	-0.68	0.42	-0.28	-0.03	-0.50	-0.85	0.58	-0.25	0.61	...
Kazakistan	-0.87	-0.32	0.61	0.80	-1.70	-2.08	-2.90	-2.42	-2.06	-2.93	-1.99	-2.81
Kırgızistan	-0.81	-0.54	0.22	-0.19	0.09	0.83	-1.47	-4.89	-4.78	-6.52	-0.66	-0.47
Türkmenistan	2.00
Özbekistan	-1.29	0.02	0.09	0.46	1.14	1.45	0.15	0.34	0.43	0.42	0.33	0.21

Kaynak: Asian Development Bank (<http://www.adb.org/data/statistics>)

Avrupa Birliği Maastricht kriterlerinde bütçe açığına bir sınır çizilmiştir. Maastricht Yakınsama Kriterleri kapsamında üye ülkeler açısından getirilen önemli bir mali kural Toplam Bütçe Açığının GSYİH'ya oranının %3'ü geçmeyeceğidir.²¹ Bir ekonomide oluşan bütçe açıkları fiyatlar genel

²¹ Temür v.d.,A.g.m, s.231

düzeyi, borçlanma, istihdam, büyüme, gelir dağılımı gibi birçok soruna neden olmaktadır. İktisat teorisinde tarihi süreç içerisinde belirli bir dönem bütçe açığına sıcak bakılmamış, klasik iktisatçıların devlete bakış açısı aynen devlet bütçesi ve bütçe açığına da sıkı bir şekilde yansımıştır. Klasik iktisatçılar bütçenin açığına da fazlasına da karşı çıkmışlar denk bütçe politikasını savunmuşlardır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan cihan savaşı ve onun getirdiği ağır ekonomik ve sosyal sorunlara, büyük dünya buhranı katmerli tuz biber ekince, piyasa ekonomisinin tıkanıklıklarını giderme görevinin aktif devlet müdahalesi siyasetine kayması, bir taraftan devletin ekonomideki ağırlığını artırmış, diğer taraftan da devlet bütçelerinin büyük açıklar vermesine neden olmuştur. Keynesyen teorisinin somut olarak ete kemiğe bürünmesiyle iktisadi hayatta yoğunluk kazanan açık bütçe politikası bir çok sorunun çözümüne katkı sağlarken, bunun yanında bir çok sorununda bizatihi kaynağı olmaya başlamış, müdahaleci devlet açık bütçeyle gelir kaynakları kendisine yetmeyen leviathan devlete doğru yelken açmıştır. Bütçe açıklarının vergi haricinde emisyon yada borçlanmayla kapatılması fiyatlar genel düzeyinden, gelir dağılımına, tasarruftan yatırıma, tüketimden üretim zincirine kadar birçok konuda negatif etki yaratmış, dolayısıyla bu durum bütçe açıklarını azaltma fikrini gündeme getirmiş, Avrupa Birliği ise Maastricht kriterleri ile buna somut bir hudut çizmiştir. Maastricht kriterlerine

Türk Cumhuriyetleri'nin bütçe açığı konusundaki performansları iyidir. Azerbaycan'da 1993 ve 1994 yıllarında % -7 ve % -9'un üzerine çıkan bütçe açığı oranı sonraki yıllarda % -3'ün altına düşmüş, 2000'li yıllardan günümüze kadar % -1 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Kazakistan'da 1991 yılında %6.52, 1995 yılında %4.03 olan bu değer, diğer yıllardan günümüze kadar ortalama olarak hep %3'ün altında olmuştur. Kırgızistan'da 1990 yılından 1995 yılına kadar olan dönemde bütçe açığı ortalaması %10 düzeylerinde olmuş, 1996 ve 1997 yıllarında %5'in üzerine çıkan bu değer sonraki yıllarda genelde ortalama %2 rakamının altında gezinmiş, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında tekrar %4'ün üzerine çıkan bu değer, 2013 ve 2014 yıllarında %1 oranının altında olmuştur. Türkmenistan'da ve Özbekistan'da incelenen dönemde bütçe açığı GSYİH oranının %3'ünün altında olduğu görülmektedir.

3.6. Dış Ticaret

Türk Cumhuriyetleri'nin toplam hasıla içerisindeki ihracat- ithalat değerlerine bakıldığında; Azerbaycan'ın 1990 yılında toplam ihracatının GSYİH içerisindeki payı %43.86, 1992 yılında %86.20'dir. 1999 yılına kadar Azerbaycan'da ihracatın toplam hasıla içerisindeki payı sürekli düşmüş, 2000 yılından sonra tekrar artmaya başlayarak devam eden yıllarda ortalama %40 düzeylerinde olmuştur. Azerbaycan'da incelenen dönemde toplam ithalatın toplam hasılaya oranı 1993 yılında %75.99'a kadar çıkmış, sonraki yıllarda düşüş kaydederek, bilhassa 2007 yılından sonra %30 düzeyinin altında gerçekleşmiştir. Kazakistan'da 1990'lı yılların başında yüksek oranlara çıkan ihracat/GSYİH oranı ilerleyen yıllarda düşüşe geçmiş, ortalama olarak %50 düzeyinin üzerinde olmuştur. Kazakistan'da toplam ithalatın toplam hasılaya oranı ise 2007 yılına kadar %40-50 değerlerinde gezinmiş, 2007 yılından sonra ise daha fazla irtifa kaydederek %30 değerinin altında gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde Kazakistan'da toplam ithalatın toplam hasılaya oranı 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar ortalama %50 düzeyinde olurken, 2000'li yıllardan sonra bu değer çok daha aşağılara inerek %30 oranının altında oluşmuştur.

Tablo 25. Mal ve hizmet ihracatı (GSYİH'ya oranı)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	43.86	45.66	86.20	57.43	24.72	27.90	29.52	29.02	22.70	27.98	39.04	40.92	42.77
Kazakistan	74.00	37.90	37.06	38.97	35.27	34.92	30.34	42.46	56.60	45.90	46.99
Kırgızistan	29.20	35.33	35.59	33.53	33.76	29.47	30.74	38.29	36.48	42.20	41.85	36.72	39.58
Türkmenistan	..	38.71	67.14	84.70	84.96	83.97	74.58	42.69	32.66	56.14	95.50	81.39	69.05
Türkiye	13.37	13.84	14.39	13.67	21.36	19.89	21.54	24.58	21.34	19.44	20.10	27.44	25.22
Özbekistan	28.84	35.28	27.03	33.72	16.78	36.68	27.69	27.04	22.50	18.15	24.59	28.08	30.81

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	42.01	48.79	62.94	66.51	68.13	65.78	51.64	54.30	56.43	53.71	48.72	43.29
Kazakistan	48.42	52.50	53.19	50.98	49.31	57.15	41.84	44.24	47.60	45.08	39.12	39.12
Kırgızistan	38.68	42.56	38.31	41.72	52.91	53.55	54.70	51.55	54.54	44.40	42.25	36.90
Türkmenistan	62.31	61.65	65.03	73.09	75.39	64.06	74.60	77.81	74.70	73.26
Türkiye	22.99	23.55	21.86	22.67	22.32	23.91	23.32	21.21	23.98	26.30	25.64	27.74
Özbekistan	37.27	40.21	37.85	37.14	39.67	43.52	35.59	31.66	33.08	27.68	27.02	23.41

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Kırgızistan'da toplam ihracatın toplam hasılaya oranı 1990'lı yıllardan, 2000'li yıllara kadar %40'ın altında seyretmiş, 2000'li yıllardan günümüze kadar geçen devrede ise yükselerek %50 düzeylerine çıkmıştır. Kırgızistan'da aynı dönemde toplam ithalatın toplam hasılaya oranı ise 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar %50 düzeylerinde olmuş, 2000'li yıllardan sonra ivme kazanarak %90 düzeyinin üstünde gerçekleşmeye başlamıştır. Türkmenistan'da toplam ihracatın toplam hasılaya oranı 1990'lı yıllarda ortalama olarak %70 düzeylerinde olmuş, ilerleyen yıllardan günümüze kadarki dönemde ise %70 düzeyinin üstünde olmuştur.

Tablo 26. Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH'ya oranı)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	39.22	41.21	54.60	75.99	30.63	41.51	55.55	53.02	54.53	41.88	38.38	37.32	50.05
Kazakistan	75.33	46.74	47.12	43.55	36.00	37.44	34.86	40.12	49.10	46.95	47.04
Kırgızistan	49.55	36.63	47.59	41.18	40.07	42.36	56.56	46.19	58.03	57.00	47.58	37.02	43.34
Türkmenistan	..	26.79	38.18	61.37	85.30	84.21	75.41	68.55	70.81	83.49	80.94	76.86	53.41
Türkiye	17.58	16.63	17.35	19.34	20.38	24.35	27.83	30.39	20.18	19.29	23.09	23.32	23.58
Özbekistan	47.80	39.14	43.18	30.53	20.55	36.82	34.18	30.00	22.80	18.41	21.52	27.65	29.35

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	65.55	72.72	52.90	38.76	28.51	23.47	23.11	20.68	24.08	25.64	26.87	26.22
Kazakistan	43.05	43.91	44.57	40.48	42.85	37.15	33.93	29.89	27.30	30.47	27.11	25.88
Kırgızistan	45.25	51.26	56.78	79.03	84.15	92.56	78.68	81.68	81.64	95.27	91.78	88.12
Türkmenistan	56.61	59.53	47.78	34.92	38.70	40.38	45.24	45.35	43.53	44.39
Türkiye	24.04	26.19	25.35	27.58	27.48	28.34	24.42	26.76	32.65	31.46	32.18	32.18
Özbekistan	30.58	32.65	28.66	31.49	36.53	40.79	35.65	28.51	31.24	32.89	31.38	27.30

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Aynı dönemde Türkmenistan'da toplam ithalatın toplam hasılaya oranı ise 1990'lı ve 2000'li yıllarda %70 düzeyinin üzerinde olmuş, sonraki yıllarda irtifa kaydederek %40-50 arasında gerçekleşmiştir. Özbekistan'da 1990'lı yıllarda toplam ihracatın toplam hasılaya oranı %30 düzeyinin altında olmuş, 2000'li yıllarda da bu oran çok fazla değişmemiş, ilerleyen yıllarda bazen %40 düzeyinin üzerine çıksada, son yıllarda yine %30 düzeyinin altında olmuştur. Özbekistan'da toplam ithalatın toplam hasılaya oranı ise incelenen dönemde genelde %30 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 27. Net enerji ithalatı (toplam tüketimin yüzdesi olarak)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	8.3	15.6	2.8	1.3	-1.1	-6.0	-22.6	-24.7	-37.8	-72.8	-66.5	-71.2	-71.0
Kazakistan	-23.9	-22.6	-13.5	-20.2	-22.5	-22.2	-40.5	-66.0	-64.8	-84.1	-120.2	-143.2	-129.7
Kırgızistan	66.6	64.1	63.5	59.2	47.6	47.2	52.2	51.4	59.7	46.1	40.9	40.0	52.2
Türkmenistan	-316.8	-387.6	-370.2	-447.1	-146.9	-139.8	-174.7	-65.3	-44.6	-77.5	-208.9	-230.2	-236.6
Türkiye	51.0	50.7	50.9	54.0	53.2	57.0	59.5	60.3	59.5	61.0	66.0	65.2	67.5
Özbekistan	16.7	17.6	10.0	8.9	0.8	-14.1	-11.3	-14.4	-9.1	-7.5	-8.3	-8.7	-5.7

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	-63.2	-56.9	-103.0	-185.4	-330.7	-340.4	-441.2	-465.5	-377.3	-329.0	-327.6	26.2
Kazakistan	-136.6	-125.8	-133.2	-108.2	-100.0	-106.8	-133.2	-127.0	-107.2	-122.9	-107.3	25.9

Kırgızistan	50.2	45.4	48.6	49.5	55.2	64.0	58.7	53.9	51.0	57.7	55.5	88.1
Türkmenistan	-234.0	-217.6	-221.3	-208.6	-195.1	-200.3	-106.8	-108.3	-163.9	-166.0	-191.4	..
Türkiye	69.7	70.1	71.6	71.7	72.7	70.6	69.0	69.4	71.4	73.9	72.2	32.2
Özbekistan	-9.7	-14.3	-20.1	-21.9	-25.5	-24.9	-28.5	-27.6	-21.0	-17.5	-26.1	27.3

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türk Cumhuriyetleri'nde toplam hasıla içerisinde ihracatın payının artırılıp, ithalatın nispi payının düşürülmesi gerekir. İthal ürünleri veya ithal mallarının tüketim mallarından ziyade yatırım ve ara malları ağırlıklı olması, ülke ekonomisinin üretim yapısını değiştirecek bir rotaya girmesine neden olacaktır. İhraç mallarında hammadde ve tarımsal ürün ağırlıklı değilse, sanayi mamullerinin ihracına önem verilmesi ülkelerin daha iyi bir istikbale kanatlanmalarına sebebiyet verecektir.

Tablo 28. Yüksek teknoloji ürünleri ihracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	..	2.82	4.93	10.87	7.83	6.17	9.07	10.14	8.65	8.26
Kazakistan	89.13	98.79	94.83	97.18	123.11	57.34	48.92	197.43	199.96	281.06
Kırgızistan	13.03	30.07	..	15.07	3.18	14.10	15.98	5.67	2.46	17.22
Türkmenistan	0.00	16.56	8.54
Türkiye	193.65	275.11	423.83	454.05	870.98	1077.57	990.85	536.44	763.18	1010.84
Özbekistan

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	6.10	9.07	15.49	6.47	4.42	5.71	8.04	41.51	71.87	32.61
Kazakistan	417.24	987.63	1463.02	2250.59	1800.08	2357.07	2587.71	3539.24	3069.36	3321.23
Kırgızistan	3.27	6.52	6.91	11.20	10.80	2.36	9.07	15.63	16.77	..
Türkmenistan
Türkiye	881.85	1281.26	1643.91	1679.72	1359.24	1713.84	1921.40	1979.03	2176.91	2348.38
Özbekistan

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Türkistan Türk Cumhuriyetleri'nin yüksek teknoloji ürünleri ihracat rakamlarına baktığımızda 1996 yılında Azerbaycan'ın bu kalemdeki ihracatı 2.82 milyon dolar olmuşken, bu rakam 1998 yılında 10.87 milyon dolara çıkmış, 2007 yılına kadar sürekli olarak 1997'de ulaşılan değer altında seyretmiştir. 2007 yılında Azerbaycan'ın yüksek teknolojiye dayanan ürün ihracatı 15.49 milyon dolar olmuş, 2008-2011 yılları arasında yine çok düşük düzeylere inmiştir. 2012 yılında Azerbaycan'ın bu kalemdeki ürünü 41.51, 2013 yılında ise 71.87 milyon dolar olmuş, 2014 yılında ise 32.61 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın yüksek teknolojiye dayanan ihraç ürünlerinde çok aşırı derecede bir dengesizlik görülmektedir.

Dengesizliğin ana kaynağını tespit edip ona göre dengesizliği giderecek önlemlerin alınması gerekir. Kazakistan'ın yüksek teknolojiye dayalı ihracatı 1995 yılında 89.13 milyon dolardır. 1999 yılında 123.11 milyon dolar olan bu değer, 2001 yılında 48.92 milyon dolara düşmüş, 2002 yılından sonra sürekli artarak 2014 yılında 3321.23 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Kırgızistan'ın ileri teknoloji ürünleri ihracatı 1995 yılında 13.03 milyon dolardır. 1996 yılında 30.07 milyon dolar olan bu rakam sonraki yıllarda devamlı düşüş kaydetmiş, 2013 yılında 16.77 milyon dolar olmuştur.

3.7. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yatırımlar bir ülkenin kalkınma, büyüme ve gelişmesinde önemli bir parametredir. Bir ülke ya kendi öz kaynaklarına dayanarak tasarruflarını yatırıma dönüştürür, ya da dış tasarruf ithal ederek yatırımlarını artırma yollarını arar. Ülkeye gelen yabancı sermayenin kısa vadeli kar gözeterek finans piyasasına girmesi ülke kalkınmasına bir katkı sağlamaz. Ülkeye giren yabancı sermayenin yatırıma yönelmesi, üretim, istihdam ve gelir artışına yol açacağı için ülke kalkınmasına mühim katkı yapar.

Tablo 29. Türk Cumhuriyetleri'nde doğrudan yabancı yatırımlar akımı, milyon ABD doları

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	_	0.00	0.01	22.00	155.0	591.0	1051.0	1022.9	510.3	129.9	226.5	1392.4
Kazakistan	_	100.0	1271.4	659.7	964.2	1136.8	1321.9	1160.8	1437.6	1282.5	2835.0	2590.2
Kırgızistan	_	0.00	10.00	38.18	96.07	46.79	83.04	109.2	44.41	-2.36	5.01	4.67
Türkiye	810.0	844.0	636.0	608.0	885.0	722.0	805.0	940.0	783.0	982.0	3352.0	1082.0
Türkmenistan	_	0.00	79.0	103.0	233.0	108.0	107.8	62.3	125.0	131.0	170.0	276.0

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	3285.0	3556.1	1679.9	-583.9	-4748.8	14.0	473.3	563.0	1465.0	2004.6	2632.0	4430.4
Kazakistan	2092.0	4157.2	1971.2	6278.1	11119.0	14321.7	13242.5	11550.7	13973.0	13337.0	10221.3	9562.0
Kırgızistan	45.5	175.4	42.5	182.0	207.9	376.9	189.3	437.5	693.5	292.6	626.0	210.5
Türkiye	1702.0	2785.0	10031.0	20185.0	22047.0	19851.0	8585.0	9086.0	16136.0	13283.0	12357.0	12146.0
Türkmenistan	226.0	353.7	418.2	730.9	856.0	1277.0	4553.0	3632.3	3391.1	3129.6	3076.0	3163.5

Kaynak: World Investment Reports, UNCTAD (<http://unctad.org/>)

Azerbaycan'da 1990'lı yılların başından itibaren artmaya başlayan yabancı yatırım 1994 yılında 22.0 milyon dolarken, 1995 yılında 155.0 milyon dolar olmuş, 1996 yılında ise 591.0 milyon dolara çıkmıştır. 1997 yılında 1 milyar doları aşan Azerbaycan'daki doğrudan yabancı yatırım miktarı, 2001 yılına kadar sürekli gerilemiş 2002 yılında 1392.4 milyon dolara çıkmıştır. 2004 yılına kadar sürekli artan bu rakam 2004 yılında 3556.10 milyon dolar olmuş, 2005 yılında ise bir önceki yıla göre yarıya düşmüştür.

Tablo 30. Yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye'deki doğrudan yatırımları (coğrafi dağılım) (milyon ABD doları) (*) (**)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Azerbaycan	1	8	19	34	35	106
Kazakistan	0	0	3	11	49	670
Kırgızistan	0	0	0	3	4	0
Türkmenistan	0	0	0	0	0	0
Özbekistan	0	0	0	0	0	3

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	27	86	178	1,638	2,252	2,922	4,231
Kazakistan	103	301	330	169	384	360	281
Kırgızistan	0	0	0	0	0	0	0
Türkmenistan	0	0	2	1	1	0	1
Özbekistan	0	0	0	0	1	0	0

(*) Yabancı ortaktan kullanılan kredileri içeren "Diğer Sermaye" kalemi hariçtir.

(**) UYP tablolarından yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışındaki doğrudan yatırımları ve yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye'deki doğrudan yatırımları sektörel dağılımı, Nisan 2012'den itibaren, Avrupa Birliği Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Bu kapsamda, 2000-2011 dönemine ilişkin yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye'deki doğrudan yatırım stokları güncellenmiştir. Sınıflaması-NACE Rev. 2'ye göre yayımlanmaya başlamıştır.

Kaynak: TC MB verileri (<http://www.tcmb.gov.tr>)

2006-2007 yıllarında çıkış yapan yabancı yatırım miktarı sonraki yıllarda tekrar artmaya başlayarak 2014 yılında 4430.40 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'da 1992 yılında 100.0 milyon dolar olan doğrudan yabancı yatırım tutarı sonraki yıllarda çok hızlı bir şekilde artmış, 1996 yılında 1 milyar doları aşmış, 2007 yılından itibaren ise 10 milyar doların üstünde gerçekleşmeye başlamıştır. 2014 yılına kadar nispi bir azalma yaşayan bu tutar 2007-2010 yılları arasında ortalama olarak 10 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 31. Yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışındaki doğrudan yatırımları (coğrafi dağılım) (milyon ABD dolar) (*)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Azerbaycan	569	741	804	1,387	2,202	2,364	2,773

Kazakistan	417	421	420	425	434	460	615
Kırgızistan	24	24	24	24	24	24	24
Türkmenistan	45	52	55	58	58	59	58
Özbekistan	20	19	21	22	40	44	48

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	3,851	3,913	4,506	4,752	5,050	5,228	7,309
Kazakistan	492	639	632	626	343	332	386
Kırgızistan	16	17	17	19	20	36	37
Türkmenistan	65	60	58	41	53	62	73
Özbekistan	39	64	82	101	96	96	101

(*) UYP tablolarından yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışındaki doğrudan yatırımları ve yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye'deki doğrudan yatırımları sektörel dağılımı, Nisan 2012'den itibaren, Avrupa Birliği Ekonomik Faaliyetlerin İstatistik Sınıflaması-NACE Rev. 2'ye göre yayımlanmaya başlamıştır. Bu kapsamda, 2010-2011 dönemine ilişkin yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışındaki doğrudan yatırım stokları güncellenmiştir.

Kaynak: TC MB verileri (<http://www.tcmb.gov.tr>)

Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırım tutarı 1993 yılında 10.0 milyon dolarken, 1998 yılında bu rakam 109.23 milyon dolar olmuş, 2003 yılına kadar sürekli artış kaydetmiştir. 2006-2011 yılları arasında nispi yükselmeler kaydeden Kırgızistan doğrudan yatırım miktarı yada değeri, 2013 yılında 626.09, 2014 yılında ise 210.51 milyon dolar olmuştur. Türkmenistan'da doğrudan yabancı yatırım miktarı 1990'lı yılların başında 2000'li yılların başına kadar çok büyük bir yükselme kaydetmemiştir. 1993 yılında 79.0 milyon dolar olan bu rakam, 2003 yılında 226.0 milyon dolar olmuştur. 2006 yılında 730.9 milyon dolara ulaşan yabancı yatırım tutarı, 2007 yılında 856.0 milyon dolara çıkmış, 2009 yılında 4553.0 milyon dolara çıkan doğrudan yabancı yatırım tutarı, sonraki yıllarda 2014 yılına kadar hep 3 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir.

3.8. Türk Cumhuriyetleri'nin Birbirleriyle Ticari İlişkileri

Azerbaycan'ın toplam ihracatı 1995 yılında 636.3 milyon dolardır. Türk Dünyası'na 1995 yılında Azerbaycan'ın yapmış olduğu toplam ihracat tutarı 81.8 milyon dolardır ki bu rakam toplam ihracatının sadece %13'üne tekabül etmektedir. Azerbaycan 2001 yılında toplam ihracat tutarını 2314.3 milyon dolara, 2004 yılında ise 3615.4 milyon dolara çıkarmıştır. 2004 yılında Azerbaycan'ın Türk dünyasına yapmış olduğu toplam ihracat tutarı 364.4 milyon dolardır. Bu rakam Azerbaycan'ın toplam ihracatı içerisinde sadece %10 gibi bir değere tekabül etmektedir. 2011 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatı 34494.9 milyon dolara çıkmış, 2014 yılında ise bu rakam 28259.6 milyon dolar tutarında olmuştur.

Tablo 32. Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kazakistan	28.3	17.8	13.8	11.4	4.2	8.9	9.8	14.6	13.2	14.4
Kırgızistan	4.5	1.2	2.0	6.4	3.6	2.3	0.4	1.9	0.3	0.4
Türkiye	29.7	35.4	48.4	102.2	57.8	107.8	82.5	79.8	127.7	179.3
Türkmenistan	19.3	32.3	14.6	16.0	14.1	24.1	32.4	16.4	21.7	167.0
Özbekistan	..	5.4	4.4	2.2	0.8	1.2	3.6	4.3	1.7	3.3
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	81.8	92.0	83.2	138.2	80.6	144.3	128.8	117.0	164.6	364.4
TOPLAM İHRACAT	636.3	631.2	781.3	606.1	929.2	1745.3	2314.3	2167.5	2591.7	3615.4

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kazakistan	32.6	145.9	210.5	227.9	182.2	86.5	69.4	57.7	79.9	35.9
Kırgızistan	3.1	12.1	4.6	5.9	6.1	38.1	22.2	26.4	15.0	30.7
Türkiye	464.8	602.4	1362.0	647.8	545.1	608.5	414.8	574.5	503.6	457.3
Türkmenistan	479.4	16.3	27.6	18.1	49.1	243.6	52.4	74.4	48.2	45.2
Özbekistan	5.0	11.7	9.0	6.4	7.6	24.6	26.1	14.6	12.9	45.1

Türk Cumhuriyetleri Toplamı	984.9	788.5	1613.7	906.1	790.0	1001.4	584.9	747.6	659.7	614.2
TOPLAM İHRACAT	7649.0	13014.6	21269.3	30586.3	21097.0	26476.0	34494.9	32634.0	31702.9	28259.6

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Azerbaycan'ın 2014 yılında Türk Devletlerine toplam ihracat değeri 614.2 milyon dolardır. Bu rakam toplam ihracatın 0.02 gibi cüzi bir oranına tekabül etmektedir. Azerbaycan'ın Türk Devletleri içerisinde en çok ihracat yaptığı ülke Türkiye olup 2014 yılı itibariyle bu tutar 457 milyon dolardır. Azerbaycan'ın Türk Devletleri içerisinde en az ihracat yaptığı ülke ise Kırgızistan'dır. 2014 yılı itibariyle bu tutar 30.7 milyon dolardır. Azerbaycan'ın 30 milyar doları geçen ihracatında Türk Dünyası Devletleri'nin payının %3'ün bile altında olması mevcut potansiyelin yeterince değerlendirilmediği sonucunu ortaya koymaktadır. Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında iktisadi, siyasi, sosyal, ticari ve kültürel ilişkilerinin geliştirilmesi topyekun Türk Devletlerini daha sıkı ve sonuçları ülkelerin refahını arttıracak neticelere ulaşmalarını sağlayacaktır.

Tablo 33. Kazakistan'ın Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	23.1	9.6	23.3	29.3	30.9	46.8	69.3	112.7	113.5	287.1
Kırgızistan	74.9	111.5	66.2	60.3	59.1	57.2	83.8	108.5	156.3	219.6
Türkiye	70.4	51.7	102.2	92.4	36.5	62.3	74.2	97.4	99.2	147.1
Türkmenistan	47.5	38.8	49.8	11.0	12.6	7.1	14.2	15.3	37.2	26.1
Özbekistan	153.1	201.8	148.4	118.2	65.9	133.5	150.2	101.0	137.8	201.7
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	369.0	413.5	389.8	311.2	205.0	307.0	391.7	434.8	544.0	881.5
TOPLAM İHRACAT	5226.7	5896.8	6486.6	5206.9	5871.3	8652.5	8485.5	9642.7	12915.9	20079.0

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	129.1	226.4	318.8	208.9	91.5	342.0	237.6	349.1	364.5	220.0
Kırgızistan	225.3	267.6	354.5	436.8	390.5	424.3	507.8	724.0	675.2	704.2
Türkiye	157.0	348.2	934.4	1903.8	791.8	1234.8	2574.4	3229.0	2603.1	2272.4
Türkmenistan	17.3	20.7	77.9	217.6	108.9	91.6	116.3	165.6	177.5	353.8
Özbekistan	242.6	384.6	871.7	1272.0	891.8	1101.2	1179.5	1343.7	1145.3	1083.1
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	771.2	1247.5	2557.4	4039.1	2274.6	3193.9	4615.5	5811.4	4965.5	4633.6
TOPLAM İHRACAT	27846.1	38244.4	47747.9	71172.0	43195.8	57244.1	88107.9	92281.5	84698.5	78236.7

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Kazakistan'ın 1995 yılında toplam ihracatı 5226.7 milyon dolardır. 1995 yılında Kazakistan'ın Türk Dünyasına yapmış olduğu ihracat tutarı sadece 369 milyon dolardır ve bu rakam toplam ihracatın %7'sine tekabül etmektedir. İlerleyen yıllarda Kazakistan'ın ihracatı çok büyük artış kaydetmiş, 2000'li yılların başından itibaren 10 milyar doları aşmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda ise katlanarak büyüyen Kazakistan'ın ihracatı 2012 yılında 92281.5 milyon dolar olmuş, 2014 yılında ise 78236.7 milyon dolar tutarında olmuştur. 2014 yılında Kazakistan'ın Türk Devletlerine yapmış olduğu ihracatın toplam tutarı 4633.6 milyon dolardır ve bu Kazakistan'ın toplam ihracatında %6'lık bir değere tekabül etmektedir.

Tablo 34. Kırgızistan'ın Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	1.9	3.3	2.4	1.3	1.8	3.5	1.9	3.0	1.5	1.6
Kazakistan	55.7	97.0	87.6	64.8	38.3	32.2	41.9	40.9	65.5	92.7
Türkiye	8.3	4.5	8.5	6.6	3.5	4.2	10.4	19.8	12.9	15.4
Türkmenistan	6.9	2.0	2.2	1.7	2.9	4.0	3.9	4.7	4.9	4.4
Özbekistan	86.5	119.9	87.9	40.4	55.2	103.8	63.3	38.2	21.6	17.0
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	159.3	226.6	188.7	114.9	101.8	147.7	121.5	106.8	106.4	131.2
TOPLAM İHRACAT	412.0	507.1	603.8	513.7	453.8	504.5	476.1	460.3	581.7	718.7

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	1.7	1.1	2.0	2.4	1.3	1.5	1.5	3.5	2.7	2.3
Kazakistan	118.6	166.2	239.8	229.2	188.8	240.2	374.4	480.9	497.7	408.2

Türkiye	15.9	30.3	56.1	60.7	52.2	43.6	78.4	64.2	55.5	72.1
Türkmenistan	3.2	2.8	3.3	6.6	8.7	7.7	10.4	11.0	11.4	9.9
Özbekistan	18.9	33.2	112.8	333.9	400.5	353.1	459.1	474.1	452.6	396.4
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	158.3	233.7	414.0	632.8	651.5	646.0	923.8	1033.6	1019.9	888.9
TOPLAM İHRACAT	672.0	794.1	1321.1	1855.6	1673.0	1755.9	1978.9	1893.8	1773.2	1634.0

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Kırgızistan'ın 1995 yılında toplam ihracat değeri 412 milyon dolardır. 1995 yılında Kırgızistan'dan Türk Devletlerine yapılan ihracat 158.3 milyon dolar olup, toplam ihracatın %39'una tekabül etmektedir. İlerleyen yıllarda Kırgızistan'ın ihracatı 2007 yılına kadar ciddi bir artış kaydetmemiştir. 2007 yılında 1321 milyon dolar olan Kırgızistan'ın toplam ihracat değeri, 2011 yılında 1978.9 milyon dolara çıkmış, 2014 yılında ise 1634 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında Kırgızistan'ın Türk Devletleri'ne olan ihracatı 888.9 milyon dolardır. Bu rakam toplam ihracatın %54'üne tekabül etmektedir ki Kırgızistan'ın diğer Türk Devletleriyle ekonomik ve ticari ilişkileri açısından oldukça olumlu bir tablo sergilemektedir. Yalnız Kırgızistan'ın Türk Devletleri içerisinde en çok ticaret yaptığı ülkeler Özbekistan ve Kazakistan'dır. Bu ülkelerle ticaretini geliştirmesinin yanında diğer Türk Devletleriyle de ticaretin geliştirilmesi istikbal açısından mühim önem arz etmektedir.

Tablo 35. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	160.6	239.1	319.6	325.2	248.0	229.7	225.2	226.9	315.5	403.9
Kazakistan	149.8	163.2	210.5	212.9	96.5	116.1	119.8	158.7	234.0	355.6
Kırgızistan	38.1	47.0	49.4	41.4	23.1	20.3	17.4	24.0	40.9	74.7
Türkmenistan	56.2	65.2	117.4	95.5	106.5	119.5	105.3	118.5	170.3	214.8
Özbekistan	138.0	229.8	210.5	155.9	99.1	82.1	89.7	93.5	138.4	145.2
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	542.7	744.4	907.5	830.9	573.3	567.8	557.4	621.5	899.1	1194.3
TOPLAM İHRACAT	21598.6	23047.7	26244.7	26881.4	26587.2	27485.4	31333.9	35762.0	47252.8	63120.9

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	528.1	695.3	1047.7	1667.4	1398.5	1551.2	2064.2	2587.5	2960.4	2876.1
Kazakistan	459.9	696.8	1079.9	890.6	633.5	819.9	947.9	1069.4	1039.4	977.8
Kırgızistan	89.5	132.2	181.3	191.4	140.1	129.2	180.4	257.5	388.3	422.0
Türkmenistan	180.6	281.3	340.0	662.9	944.9	1139.2	1493.4	1480.5	1957.5	2232.8
Özbekistan	151.1	176.0	225.6	337.0	279.1	283.0	354.5	450.4	562.5	603.4
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	1409.3	1981.6	2874.5	3749.2	3396.0	3922.5	5040.4	5845.3	6908.1	7112.2
TOPLAM İHRACAT	73476.4	85534.7	107271.7	132002.4	102138.5	113979.5	134915.3	152536.7	151802.6	157714.9

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Türkiye'nin 1995 yılında toplam ihracatı 21598.6 milyon dolardır. 1995 yılında Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan ihracat tutarı ise 542.7 milyon dolardır. Bu değer toplam ihracatın %2.5'lik kısmına tekabül etmektedir. İlerleyen yıllarda Türkiye'nin toplam ihracatı giderek artmış, 2014 yılında bu rakam 157714.9 milyon dolar olmuştur. 2014 yılı Türk Devletlerine yapılan toplam ihracat değeri ise 7112.2 milyon dolardır. 2014 yılında Türk Devletlerine yapılan ihracat Türkiye ihracatının %4.5'ine tekabül etmektedir. Belki 1990'lı yılların başındaki Türkiye'nin diğer Türk Devletlerine yapmış olduğu ihracat tutarıyla mukayese edildiğinde çok kötümser bir sonuç çıkmayabilir. Çünkü o yıllardan günümüze kadar Türkiye Türk devletlerine olan ihracatını %100'den fazla artırmıştır. Mevcut potansiyel düşünüldüğünde bu gün gelinen noktanın yeterli olduğu söylenemez.

Tablo 36. Türkmenistan'ın Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	61.6	29.9	23.4	31.8	25.0	20.9	82.9	74.7	166.3	115.2
Kazakistan	173.4	110.9	33.2	23.8	14.6	25.3	40.5	34.3	38.6	74.6
Kırgızistan	17.0	16.0	10.9	7.2	7.5	21.3	12.9	8.0	0.6	1.4
Türkiye	137.6	102.9	56.7	67.0	86.1	136.9	121.8	150.8	176.4	176.9

Özbekistan	20.9	7.1	4.6	7.7	6.7	7.2	12.3	10.6
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	410.4	266.9	128.9	137.5	139.8	211.6	270.4	278.4	381.9	368.2
TOPLAM İHRACAT	1939.0	1695.0	1000.0	593.9	1187.0	2505.5	2620.0	2856.0	3632.0	3870.0

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	225.6	411.8	144.0	56.6	57.1	54.1	72.5	98.6	117.3	85.4
Kazakistan	46.3	139.9	166.7	238.6	93.7	54.4	149.5	254.5	262.6	262.3
Kırgızistan	12.1	4.7	5.7	2.5	2.8	3.7	5.3	5.2	5.4	5.6
Türkiye	149.2	233.7	472.0	427.5	416.6	567.0	580.4	455.1	816.3	793.5
Özbekistan	19.1	45.7
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	452.4	790.2	788.4	770.8	570.1	679.2	807.7	813.4	1201.6	1146.7
TOPLAM İHRACAT	4944.0	7156.0	8932.1	11944.7	5000.0	6500.0	13000.0	16500.0	16800.0	17500.0

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Türkmenistan'ın 1995 yılında toplam ihracatı 1939 milyon dolardır. Bunun 410.4 milyon dolarlık kısmı Türk Devletleri'ne yapılmaktadır. Yani Türk Devletleri'nin 1995 yılında Türkmenistan toplam ihracatından almış oldukları pay %21 düzeyindedir. Türkmenistan'ın toplam ihracat değeri 1999 yılına kadar sürekli azalmış, 2000 yılında bu rakam 2505.5 milyon dolar olmuştur. İlerleyen yıllarda büyük artış kaydeden Türkmenistan ihracat rakamları 2014 yılı itibariyle 17500.0 milyon dolara çıkmıştır. 2014 yılında Türkmenistan'ın toplam ihracatı içerisinde Türk Devletleri'ne yapılan ihracatın payı %6.5 düzeyindedir. 1995 yılıyla mukayese edildiğinde Türkmenistan'ın Türk Devletleri'ne yapmış olduğu ihracatın oransal değerinde çok büyük bir irtifa kaybı yaşandığı görülmektedir. Aradaki farkın nereden kaynaklandığına bakıldığında 2002 yılından sonra bazı yıllar hariç Türkmenistan'ın Özbekistan'a ihracatının durduğu müşahade edilmektedir. Ayrıca geçen süre içerisinde Türkmenistan Türkiye'ye olan ihracatında mühim bir ilerleme kaydederken aynı başarıyı diğer Türk Devletleri'nde sağlayamamıştır. 1995 yılında Azerbaycan ve Kazakistan Türkmenistan ihracatından önemli bir pay alırken, sonraki yıllarda bu oran çok düşük değerlere inmiştir.

Tablo 37. Özbekistan'ın Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	..	10.5	7.2	4.3	0.7	0.8	6.9	1.5	2.5	97.1
Kazakistan	472.8	121.8	78.5	135.8	140.5	72.1	92.9	88.9	101.9	258.5
Kırgızistan	174.0	190.9	..	190.3	82.5	80.1	75.6	63.3	47.4	63.2
Türkiye	120.4	81.9	123.0	149.8	78.4	92.2	40.8	79.2	120.3	217.8
Türkmenistan	50.9	61.7	82.2	38.0
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	767.2	405.1	259.5	541.8	384.3	283.2	216.2	232.9	272.0	636.5
TOPLAM İHRACAT	3430.0	4210.0	4025.0	3530.0	3235.0	2817.0	2708.0	2513.0	3189.0	4280.0

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	122.3	28.1	24.8	28.0	25.0	22.1	101.8	18.3	23.0	51.7
Kazakistan	292.8	308.2	659.5	610.8	583.7	943.1	1571.9	1811.3	1850.4	1807.3
Kırgızistan	73.7	66.4	156.9	199.9	231.6	167.8	169.8	143.9	208.4	..
Türkiye	320.5	425.0	796.9	725.4	835.9	1540.2	1893.1	1852.9	1740.5	1710.6
Türkmenistan
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	809.3	827.8	1638.1	1564.1	1676.3	2673.1	3736.6	3826.3	3822.2	3569.6
TOPLAM İHRACAT	4749.0	5617.0	8029.0	10298.0	10735.0	11695.0	13254.0	11210.2	12643.1	13300.0

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Özbekistan'ın 1995 yılında toplam ihracat değeri 3430.0 milyon dolardır. 1995 yılında Özbekistan'ın toplam ihracatından Türk Devletlerinin almış olduğu pay 767.2 milyon dolardır ki bu tutar %22'lik bir orana karşılık gelmektedir. Özbekistan'ın ihracatı 2003 yılına kadar 1995 yılındaki gelinen düzeyin altında olmuştur. 2004 yılında 4280 milyon dolar olan Özbekistan'ın ihracatı sonraki yıllarda önemli artışlar kaydederek 2014 yılında 13300 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında Özbekistan'ın toplam ihracatından Türk Devletlerinin almış olduğu nispi pay 3569.6 milyon dolardır, ki bu değer %27'lik bir orana tekabül etmektedir. 1995 yılıyla mukayese edildiğinde

Özbekistan'ın diğer Türk devletleriyle olan ticari ilişkilerinin daha istikrarlı olduğu görülmektedir.

Tablo 38. Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kazakistan	15.4	19.3	29.6	44.4	24.9	57.6	99.5	149.8	138.7	236.7
Kırgızistan	1.4	3.5	1.4	1.2	2.0	3.2	1.4	0.7	0.8	1.4
Türkiye	107.3	216.2	179.6	219.6	142.9	128.5	148.2	156.2	195.1	225.0
Türkmenistan	50.4	14.7	25.3	26.4	12.9	9.6	135.2	119.8	188.4	114.4
Özbekistan	..	7.2	5.5	2.8	0.4	0.8	6.1	1.4	2.1	79.7
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	174.6	260.9	241.4	294.4	183.1	199.6	390.3	427.9	525.0	657.2
TOPLAM İTHALAT	667.7	960.6	794.3	1076.5	1035.7	1172.0	1430.9	1665.6	2626.4	3515.9

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kazakistan	95.3	127.3	222.3	200.1	63.6	293.6	217.3	340.6	306.8	221.1
Kırgızistan	1.5	0.5	0.9	1.3	0.8	1.0	0.9	2.2	1.8	1.7
Türkiye	313.0	385.0	624.7	807.3	906.1	771.4	1302.4	1520.4	1480.9	1286.6
Türkmenistan	242.9	369.0	40.3	51.6	26.2	13.9	12.9	32.7	48.3	13.2
Özbekistan	99.8	27.5	19.1	22.4	12.4	12.3	50.6	8.0	10.8	23.6
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	752.6	909.3	907.3	1082.7	1009.0	1092.3	1584.1	1903.9	1848.6	1546.2
TOPLAM İTHALAT	4211.2	5266.7	5712.2	7161.8	6119.1	6596.8	9732.9	9641.7	10763.4	9178.6

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Bir ülkenin ihracat ve ithalat rakamları toplam ticaret hacmini göstermesi bakımından önemlidir. 1995 yılında Azerbaycan'ın toplam ithalatı 667.7 milyon dolardır. Azerbaycan'ın toplam ithalatından 1995 yılında Türk Devletleri'nin almış olduğu pay 174.6 milyon dolardır ve bu %26'lık bir orana tekabül etmektedir. İlerleyen dönemde Azerbaycan'ın ithalat miktarı artmış, 2013 yılında bu rakam 10763, 2014 yılında ise 9178 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında Azerbaycan'ın toplam ithalatı içerisinde Türk devletleri'nin payı 1546 milyon dolarla %17'lik orana tekabül etmektedir. İncelenen dönemin başıyla mukayese edildiğinde Azerbaycan'ın Türk devletleri'nden yapmış olduğu ithalatın giderek küçüldüğü, daha düşük oranlarda gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 39. Kazakistan'ın Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	20.7	18.4	13.4	9.7	4.1	8.1	9.1	13.6	11.5	12.3
Kırgızistan	55.9	98.6	67.4	64.4	37.9	31.2	37.8	34.5	54.2	85.8
Türkiye	126.6	158.7	183.1	196.8	101.6	128.3	133.9	167.5	214.6	335.3
Türkmenistan	188.0	131.4	36.3	23.4	14.9	23.9	58.5	50.6	32.7	70.4
Özbekistan	241.7	84.0	60.5	87.2	85.1	67.1	82.0	84.4	84.3	212.1
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	632.9	491.1	360.7	381.4	243.5	258.6	321.3	350.7	397.4	715.9
TOPLAM İTHALAT	3805.1	4238.6	4298.6	4293.2	3639.2	4926.6	6280.2	6581.1	8402.0	12773.5

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	18.6	86.0	104.2	267.3	140.5	84.6	62.7	47.4	65.3	28.7
Kırgızistan	113.6	146.9	185.1	173.6	111.9	190.8	259.4	344.6	345.9	316.6
Türkiye	416.2	611.6	991.8	909.6	588.3	825.5	875.8	930.6	992.7	935.2
Türkmenistan	47.6	125.3	134.6	208.8	58.2	10.6	67.5	174.1	178.0	147.2
Özbekistan	238.9	301.5	508.0	489.0	288.4	527.4	780.4	795.1	866.9	824.8
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	835.0	1271.4	1923.6	2048.3	1187.2	1639.0	2045.9	2291.8	2448.8	2252.6
TOPLAM İTHALAT	17333.2	23661.0	32686.6	37815.4	28408.7	31106.7	38010.2	44538.1	48804.6	41212.8

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Kazakistan 1995 yılında 3805 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Bunun 632 milyon doları Türk Devletleri'nden yapılmıştır. 1995 yılında Kazakistan'ın toplam ithalatından Türk Devletleri'nin almış olduğu pay %17 oranındadır. İlerleyen yıllarda Kazakistan'ın ithalatı artmış 2013 yılında 48804, 2014 yılında ise 41212 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında Türk Devletlerinin Kazakistan'ın toplam ithalatından almış olduğu pay 2252 milyon dolardır. Bu %5.5 gibi bir orana

tekabül etmektedir. 1995 yılı ile karşılaştırıldığında Kazakistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türk Devletleri'nin payının %17'den, %5'e düşmesi, ticaret hacminin dramatik bir şekilde düştüğüne işaret etmektedir.

Tablo 40. Kırgızistan'ın Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	3.3	1.4	6.1	7.2	3.4	2.3	0.4	2.4	0.4	0.4
Kazakistan	112.5	139.7	65.5	77.9	72.7	57.4	81.8	116.6	170.9	202.9
Türkiye	38.3	47.6	31.4	37.4	23.0	26.7	15.7	16.9	25.9	33.2
Türkmenistan	18.6	13.6	6.9	8.2	7.8	18.7	9.0	1.7	0.4	1.4
Özbekistan	88.9	131.6	102.7	122.2	50.0	74.6	66.7	60.1	39.2	51.9
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	261.6	333.8	212.5	252.9	156.9	179.7	173.6	197.8	236.8	289.7
TOPLAM İTHALAT	522.4	837.9	709.2	844.1	599.7	554.1	467.2	579.4	717.0	940.9

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	1.9	7.7	2.0	10.5	5.2	4.2	11.2	3.7	11.6	9.3
Kazakistan	180.4	199.8	312.4	376.5	275.2	385.5	410.9	518.7	555.0	532.2
Türkiye	33.7	39.5	50.9	91.1	72.7	84.7	117.1	178.5	204.7	188.4
Türkmenistan	13.0	1.8	1.3	2.2	1.2	1.1	2.5	1.8	1.7	1.8
Özbekistan	60.1	65.0	120.9	160.1	114.4	93.8	84.3	63.2	97.6	86.7
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	289.1	313.7	487.5	640.4	468.6	569.3	626.0	765.9	870.6	818.4
TOPLAM İTHALAT	1107.8	1931.1	2788.6	4072.3	2973.9	3222.6	4260.7	5373.2	5983.0	5650.4

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Kırgızistan'ın 1995 yılında toplam ithalat değeri 522 milyon dolardır. 1995 yılında Kırgızistan'ın toplam ithalatında Türk Devletleri 261 milyon dolarlık bir paya sahiptir ve bu Kırgızistan'ın toplam ithalatının %50'sine tekabül etmektedir. İlerleyen dönemde Kırgızistan'ın ithalat tutarı artmış 2013 yılında bu değer 5983, 2014 yılında ise 5650 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında Kırgızistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türk devletlerinin payı 818 milyon dolar olmuştur. 2014 yılında Türk Devletleri'nin Kırgızistan'ın toplam ithalat tutarı içerisindeki oransal payı %14'dür. Başlangıç dönemiyle mukayese edildiğinde Kırgızistan'ın da diğer Türk Devletleriyle olan ticaret hacminin oransal bazda düştüğü görülmektedir.

Tablo 41. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	21.8	38.2	58.3	50.2	44.0	95.6	78.1	63.4	122.6	135.5
Kazakistan	86.6	93.7	165.3	253.7	295.9	346.3	90.3	201.6	266.6	442.2
Kırgızistan	5.5	5.9	7.6	6.8	2.8	2.3	6.3	16.0	10.9	13.4
Türkmenistan	111.8	99.9	73.5	42.0	67.0	97.8	71.7	99.2	123.7	175.8
Özbekistan	61.5	56.5	94.8	96.2	47.5	85.8	36.0	75.2	99.5	178.7
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	287.3	294.2	399.4	448.8	457.2	627.9	282.5	455.4	623.3	945.6
TOPLAM İTHALAT	35707.4	42930.3	48585.1	45908.2	40686.7	54149.8	41399.1	51270.2	69339.7	97539.8

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	272.3	340.5	329.6	928.4	752.8	865.1	262.3	339.9	333.7	291.3
Kazakistan	558.9	993.7	1284.0	2332.0	1077.1	2471.0	1995.1	2056.1	1760.1	1236.3
Kırgızistan	14.1	27.5	45.0	48.0	31.4	30.9	52.1	45.2	37.0	65.6
Türkmenistan	160.7	189.9	396.7	389.3	330.7	386.3	392.7	303.5	653.8	624.1
Özbekistan	261.5	415.8	613.8	580.8	413.0	861.4	939.9	813.3	815.4	780.7
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	1267.5	1967.4	2669.2	4278.5	2605.1	4614.7	3642.1	3558.0	3600.1	2998.0
TOPLAM İTHALAT	116774.2	139576.2	170062.7	201960.8	140869.0	185541.0	240838.9	236544.5	251661.3	242224.0

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Türkiye'nin 1995 yılında toplam ithalatı 35707 milyon dolardır. Türkiye'nin aynı yılda Türk Devletleri'nden yapmış olduğu ithalat değeri 287 milyon dolardır. 1995 yılında Türkiye'nin toplam ithalatından diğer Türk Devletleri'nin almış olduğu pay 0.008 düzeyindedir. Geçen yıllarda

Türkiye'nin toplam ithalat miktarı artmış, 2013 yılında bu rakam 251661, 2014 yılında ise 242224 milyon dolara çıkmıştır. 2013 yılında Türk Devletleri'nden Türkiye'nin yapmış olduğu ithalat değeri 3600, 2014 yılında ise 2998 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında diğer Türk Devletlerinin Türkiye'nin toplam ithalatından almış oldukları payın oransal değeri 0.012'dir. 1995 yılıyla mukayese edildiğinde Türkiye'nin diğer Türk Devletleriyle olan ticaret oldukça yavaş bir yavaş bir trend izlediği görülmektedir.

Tablo 42. Türkmenistan'ın Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	38.5	33.2	15.5	16.2	18.4	33.1	51.0	31.9	27.1	211.3
Kazakistan	60.0	45.5	64.1	21.6	19.4	16.8	22.9	26.5	67.0	37.0
Kırgızistan	10.2	2.4	2.2	1.9	3.6	4.9	4.7	5.5	5.7	5.9
Türkiye	122.3	101.6	127.3	131.1	222.1	234.0	233.6	251.5	269.6	304.4
Özbekistan	35.0	14.2	60.5	47.4	68.8	44.1	64.7	50.0
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	266.0	196.8	269.6	218.1	332.2	332.9	376.9	365.4	369.4	558.5
TOPLAM İTHALAT	1365.0	1315.0	1183.4	1007.5	1478.2	1785.5	2349.0	2119.0	2512.0	3320.0

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	354.1	34.5	53.7	72.1	103.0	247.3	108.9	149.9	135.1	139.8
Kazakistan	22.2	25.0	97.8	264.3	132.2	109.6	132.8	196.2	204.5	288.9
Kırgızistan	4.0	3.0	3.3	6.4	7.1	6.9	8.3	9.6	10.3	10.3
Türkiye	243.5	310.7	401.4	727.0	1009.1	1148.9	1436.9	1527.5	2001.9	2320.9
Özbekistan
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	623.8	373.2	556.3	1069.9	1251.5	1512.7	1686.9	1883.3	2351.8	2759.8
TOPLAM İTHALAT	2947.0	2560.0	3619.0	5600.0	6800.0	5700.0	7600.0	9900.0	10000.0	10300.0

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Türkmenistan'ın 1995 yılında toplam ithalat değeri 1365 milyon dolar tutarındadır. 1995 yılında Türk devletlerinden Türkmenistan'ın yapmış olduğu ithalat tutarı 266 milyon dolardır. 1995 yılında Türkmenistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türk Devletleri'nin payı %19 düzeyindedir. İlerleyen yıllarda Türkmenistan'ın toplam ithalat düzeyi artmış, 2014 yılında bu rakam 10300 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında Türkmenistan'ın Türk Devletleri'nden yapmış olduğu ithalat tutarı ise 2759 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı içerisinde Türkmenistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türk devletlerinin payı %27 olmuştur. Bu rakam 1995 yılıyla mukayese edildiğinde geçen yıllarda Türkmenistan'ın diğer Türk Devletleriyle ticaret hacmini mühim oranda artırdığını göstermektedir.

Tablo 43. Özbekistan'ın Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Azerbaycan	..	6.3	4.8	2.8	1.2	1.6	4.7	5.3	1.9	3.8
Kazakistan	258.5	236.1	162.4	148.1	99.1	180.4	194.8	123.9	158.2	232.5
Kırgızistan	129.8	136.8	..	48.2	73.5	128.0	72.4	41.7	22.7	19.1
Türkiye	233.1	268.8	230.4	195.4	148.9	110.9	116.3	114.6	158.9	167.4
Türkmenistan	5.6	9.0	9.3	8.8
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	621.4	648.0	403.1	403.6	332.0	429.7	388.3	285.5	341.7	422.8
TOPLAM İTHALAT	2750.0	4710.0	4185.0	3290.0	3110.0	2697.0	2814.0	2425.0	2662.0	3392.0

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	5.5	12.3	8.9	6.5	8.2	25.1	27.2	16.0	13.2	53.2
Kazakistan	267.5	404.1	860.8	1280.2	970.3	1119.5	1230.0	1479.6	1164.6	1277.4
Kırgızistan	20.6	32.5	102.8	307.2	358.6	274.7	365.6	424.8	366.4	..
Türkiye	166.6	184.9	222.8	339.1	303.6	287.7	369.7	495.9	572.0	711.6
Türkmenistan
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	460.1	633.8	1195.3	1933.1	1640.7	1707.0	1992.5	2416.3	2116.2	2042.2
TOPLAM İTHALAT	3666.0	4380.0	6339.8	9277.0	9023.0	8689.5	10472.1	12034.2	12998.5	13900.0

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Özbekistan'ın 1995 yılında toplam ithalatı 2750 milyon dolardır. Özbekistan'ın 1995 yılında Türk Devletlerinden yapmış olduğu ithalat tutarı 621 milyon dolardır. 1995 yılında Özbekistan'ın toplam ithalatı içerisinde diğer Türk Devletleri'nin payı %22.5 oranındadır. İlerleyen dönemde Özbekistan'ın toplam ithalatı artmış 2014 yılında bu tutar 13900 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında Özbekistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türk Devletleri'nden yapılan ithalat değeri 2042 milyon dolar düzeyindedir. Özbekistan'ın 2014 yılında toplam ithalatı içerisinde Türk Devletleri'nden yapılan ithalatın payı %15 düzeyindedir. 1995 yılıyla mukayese edildiğinde Özbekistan'ın Türk Cumhuriyetleriyle olan ticaret hacminin zamanla düştüğü müşahade edilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk Cumhuriyetleri 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıktan sonra zorlu bir transformasyon süreci içine girmişlerdir. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla Türkiye ile dili, dini, tarihi, kültürü aynı olan Türk Cumhuriyetleri özgür varlıklarıyla ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri şumullü bir siyasi ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecine tabi olmuşlar, bu süreç içerisinde gerek ekonomik gerekse siyasi ve sosyal yönden gelişim konusunda ciddi engellerle karşılaşmışlardır. Türkiye siyasi, ekonomik ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilip artırılması yönünde her zaman öncü olmuş; din, dil, kültür ve tarih açısından müşterek bağları olan Türk Cumhuriyetleri ile demokrat, çağdaş ve modern kimliği ile önemli yardım ve işbirliği kanalları açmıştır.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarından bu yana geçen çeyrek yüzyılda siyasi, ekonomik, sosyo kültürel alanlarda ilerlemeler sağlamışlardır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ve işbirliği muhtelif alanlarda gelişmiş çeşitlenmiş Türk Keneşi yada Türk Konseyiyle kurumsal bir yapıya bürünerek taçlanmıştır. Türk Konseyinin kapsayıcı, kucaklayıcı yapısı çerçevesinde icra edilen faaliyetler bölgede işbirliği, istikrar ve refaha mühim oranda katkı sağlamakta, sürdürülebilir büyüme, istihdamı artırma, hayat standardını yükseltme konusunda etkili olmakta, eğitimden sosyal güvenliğe, makro ekonomiden, ticaret, turizm ve kültüre kadar çok geniş bir alanda politikalar sunmaktadır.

Şüphesiz Türk dünyasının bekası sonraki nesillere birlik bütünlük içerisinde kalkınmış ve her alanda kardeşlik bağları güçlenmiş bir Türk Dünyası bırakmakla mümkündür.

Türk Cumhuriyetleri'nin özgürlüklerine kavuşması üzerinden çeyrek yüzyıl geçmesine rağmen hala bir çok sorunun tazeliğinden ve sıcaklığından çok şey kaybetmediği görülmektedir. Türk Dünyasının güçlenerek büyümesi ve gelişmesi siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda yapacağı cesur atılımlara bağlıdır. Türk Dünyasının gerçekten yüksek olan potansiyel gücünü bir an evvel harekete geçirmesi gerekir. Bugün Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler beklenen düzeyin ve hatta Türk Keneşi Anlaşmasıyla belirlenen hedeflerin çok altındadır. Bunun bir çok nedeni olmakla beraber özetle aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

Türk Dünyası'nda işsizliğin önlenmesi istihdamın gerek nitelik gerekse nicelik yönünden geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmada "take off" aşamasına gelinmesi için Türk Dünyası ülkelerinin uyguladıkları kamu politikalarının sürekli gözden geçirilerek güncellenmesi gerekir. Ayrıca Türk Dünyası'nda işsizliğin azaltılması için şu önerilerde bulunulabilir : Türk Cumhuriyetlerinde Ortak istihdam stratejisinin benimsenip, ortak politikaların uygulamaya konulması, ihracata dayalı bir büyüme stratejisinin izlenmesi, Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında mukayeseli üstünlükleride gözeterek rekabet gücünü artıracak politikalara yönelmesi, bütün Türk Cumhuriyetleri'nde girişimciliğin desteklenerek yatırım ortamının iyileştirilmesi, üretimi olumsuz etkileyen vergilerin kaldırılarak vergi yükünün düşürülmesi, İşletmelerin sosyal yükleri hafifletilerek istihdamın teşvik edilmesi, etkili istihdam teşvikleri uygulanması, Türk Cumhuriyetleri'nde uygulanan İş Yasalarının birbiriyle uyumlu hale getirilerek bu konuda esneklik imkanlarının geliştirilmesi, kayıtdışı ekonomiyle bütün Türk Cumhuriyetleri'nde etkin mücadele edilerek kayıt dışının kayda alınması, bütün Türk Cumhuriyetleri'nde kayıtlı sisteme geçişi teşvik edici yöntemler uygulanması, bürokratik işlemlerin azaltılması ve kolaylaştırılması, İleri teknolojiyi yakalayacak ortam ve imkanların sağlanması, etkin bir işsizlik sigortası oluşturularak fonda biriken kaynakların aktif istihdam imkanları yaratacak şekilde kullanılması, ek istihdam imkanları yaratılarak yaşam boyu eğitime önem verilmesi, Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'de önceki yıllarda uygulanan yanlış nüfus politikalarının etkisini de giderecek şekilde nüfus artışını hızlandırıcı politikaların uygulanması gerekir.

Ayrıca aşağıda belirtilen sorunlara özel ihtimam gösterilerek sorunları çözücü önlemlerin alınması

gerekir.

- Dış ticaret altyapısında yetersizlikler vardır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin ticaret pratiğindeki farklılıklar, hukuk, bankacılık sektörü ve mali piyasa altyapısındaki yetersizlikler dış ticaret hacmini negatif yönde etkilemektedir.

- Ticari ilişkilerde nakliyenin yüksek maliyet unsuru olması, havayolu ile nakliyenin hala çok pahalı olması, karayolu ulaşımında yüksek yol vergileri tonaj sınırlamaları gibi birçok neden ticaret hacminin gelişmesini engellemektedir. Yeni ipek yolu projesinin hayatiyet kazanması, nakliye maliyetlerini düşürüp mal intikalini daha hızlı sağlayacağı için dış ticarete olumlu yansıması olacaktır.

- Taklit mallardan dolayı ortaya haksız rekabet çıkmakta, bilhassa Çin'de üretilen taklit Türk malları yaygınlığı ticaret hacmine büyük darbe vurmaktadır.

- Türk Cumhuriyetleri'ndeki idari uygulamaların yeterince şeffaf olmaması, yoğun ve karmaşık bürokrasi, farklı isimler altında alınan vergiler, vergi kontrollerinin farklı bakanlıklar ve birimler tarafından yapılması ve bunun ortaya çıkardığı psikolojik etki yanında zaman kaybı, gümrüklerde yaşanan olumsuzluklar, genelde yolsuzluk oranının yüksek olması iktisadi ilişkilerin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

- Türk Cumhuriyetlerinde faaliyet gösteren Türk müteşebbisleri telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayi, petrol gibi alanlarda faaliyette bulunup istihdam yaratmalarına rağmen sektörel çeşitlilik, yatırım ve ticaret hacmi açısından gelinen nokta kifayet arz etmemektedir.

- Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında yaşadıkları sınır sorunları, doğal kaynakları paylaşım sorunu gibi meseleler siyasi ilişkilerin soğumasına yol açmakta, doğal olarak bu soğukluk iktisadi ve ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemektedir.

- Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticarete istenen atılımı yapamamaları hala Rusya'nın dış ticaret hacimlerinde en önemli aktör olma konumunun devam etmesindedir. Rusya'da meydana gelen siyasi yada ekonomik kriz Türk Cumhuriyetlerinin ticaret hacmine negatif olarak yansımaktadır. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetlerinin dış ticarete alternatif ülke seçeneğini artırmaları ticaret hacimlerini pozitif yönde etkileyecektir.

- Türk Cumhuriyetleri'nin mebzul miktarda olan doğal kaynak zenginliklerini bir an evvel sermaye birikimine dönüştürerek ekonomik ve sosyal sıçramayı gerçekleştirmeleri gerekir. Ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli olan altyapı ve sektör yatırımlarının yapılması, ekonomik yapıyı çok boyutlu hale getirerek milli gelir artışının kaynağını sadece doğal kaynak olmaktan çıkarıp istihdam ve gelir yaratan bir niteliğe büründürecek, bu durum sermaye birikimini hızlandırarak ekonomiyi gelişmiş ekonomilerin en önemli vasıflarından biri olan yüksek teknoloji üreten ve kullanan bir ekonomiye dönüştürecek, dolayısıyla yüksek tutarda mal ve hizmet üreten bir ekonomik yapı oluşacaktır.

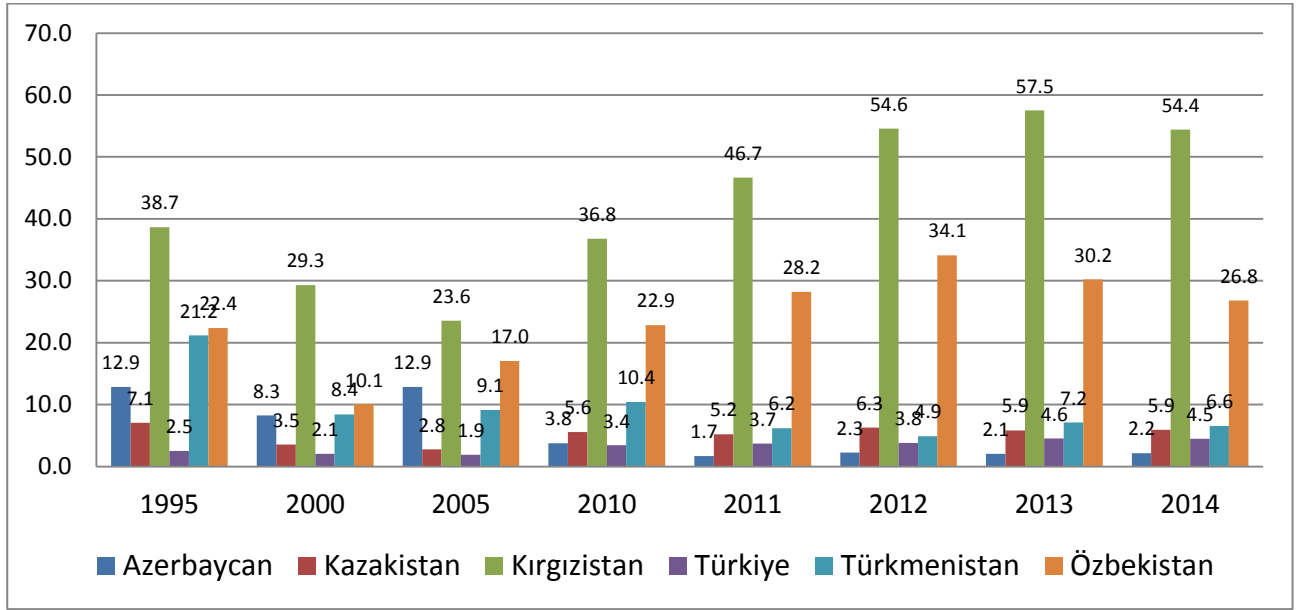
Bu çalışmada sosyo-ekonomik ağırlıklı resimler çekilip tespitler yapılmıştır. Bugün Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri açısından belirlenen kısa ve uzun dönemli hedeflere kısmen ulaşılsa da; yapılacak çok iş, katedilecek çok mesafe olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın Ali Kemal, Türk Konseyi (Keneşi) ve Bölgedeki Gelişmeler Işığında Avrasya’da İşbirliği, Türkmeneli birliği ve Kültür Vakfı Avrasya İncelemeleri Merkezi, AVİM, 24 Şubat, 2015, Ankara, s.10-11,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/AVIM_RAPORU_20150526_165558.pdf
- <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>
- http://dosya.marmara.edu.tr/ikf/iib-dergi/2014-1/makale_13.pdf
- http://ismailgaspirali.org/ismailgaspirali/?page_id=4
- <http://web.archive.org/web/20151122164459/http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18623>
- <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke->
- <http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-159-%C4%B0%C5%9EG%C3%9C%C3%9C#.V042G5GLTIU>
- <http://www.mahfiyegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>
- <http://www.mfa.gov.tr/oecd-ulkelerinde-demografik-egilimler-ve-muhtemel-etkileri.tr.mfa>
- <http://www.mod.gov.tr/Lists/RecentPublications/Attachments/78/International%20Economic%20Indicators%202014.pdf>
- <http://www.prb.org/Datafinder/Topic/Bar.aspx?sort=v&order=d&variable=28> (Population Reference Bureau)
- http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri
- <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/190faaac-0065-48a4-8550-cfdd698abf02/Doviz-Rezerv-Yonetimi.pdf?MOD=AJPERES>
- <http://www.trademap.org/Index.aspx>
- http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2011/turkce/metaveri/tanim/index.html
- http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2011/turkce/metaveri/tanim/index.html
- http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/AVIM_RAPORU_20150526_165558.pdf
- <http://www.turkkon.org/tr-TR/AnaSayfa>
- <http://www.turksoy.org/tr/members/uzbekistan>
- https://tisk.org.tr/tr/e-yayinlar/289_oecd_ulkelerinde_kadinlar/pdf_289_oecd_ulkelerinde_kadinlar.pdf
- https://tisk.org.tr/tr/e-yayinlar/289_oecd_ulkelerinde_kadinlar/pdf_289_oecd_ulkelerinde_kadinlar.pdf
- KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 13 (20): 19-33, 2011, ISSN: 1309-9132, www.kmu.edu.tr
- Osman Murat Telatar, Harun Terzi, “Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt .24, Sayı : 2, s.198
- Ş. Kaypak / KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (20): 19-33, 2011
- Şahabettin Güneş, “Türkiye’de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60-3
- The World Factbook
- Yusuf TEMÜR, Ahmet ÇETİN, Nadir EROĞLU, İlhan EROĞLU, “Maastricht Kriterleri Çerçevesinde Türkiye ‘nin Kamu Borç Yükü Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi YIL 2014, CİLT XXXVI, SAYI I, S. 229-243.

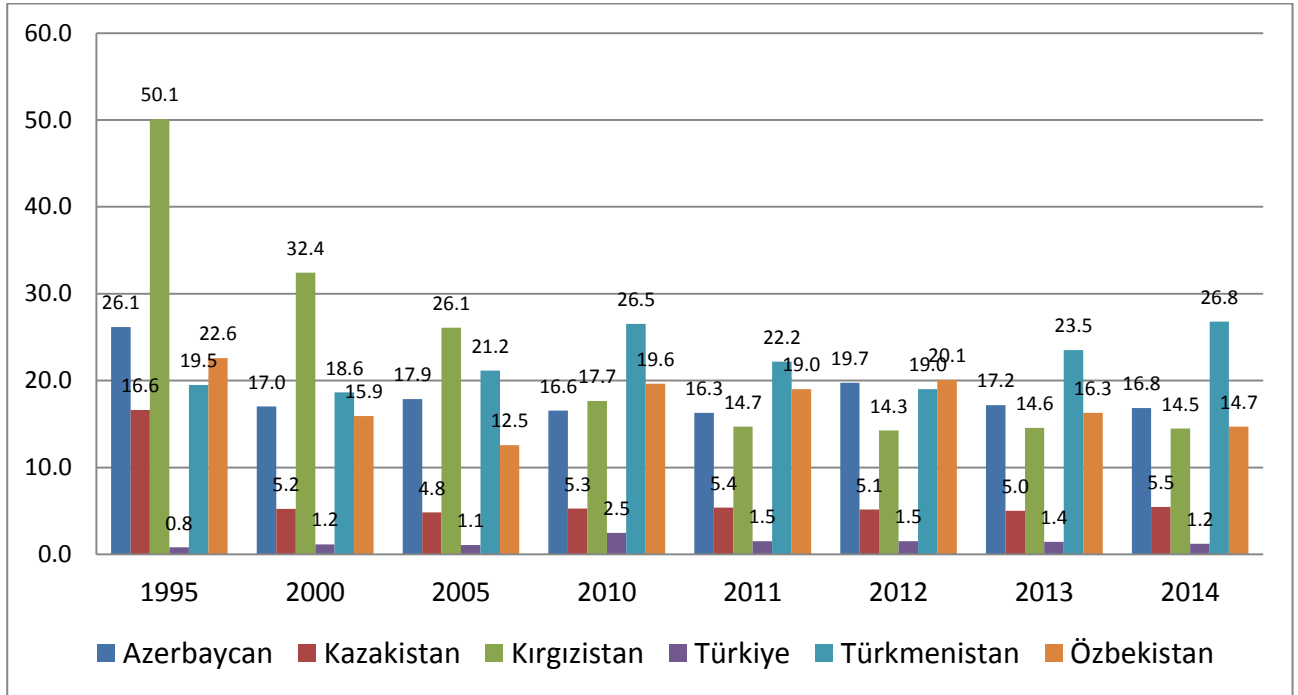
EKLER:

Grafik 1. Ülkelerin Toplam İhracatındaki Türk Cumhuriyetleri'nin Payları

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Grafik 2. Ülkelerin Toplam İthalatındaki Türk Cumhuriyetleri'nin Payları

Kaynak: World Development Indicators, World Bank (<http://databank.worldbank.org/>)

Tablo 1. Ülkelerin Diğer Türk Cumhuriyetleri İle Olan Dış Ticaret Dengesi

<i>Azerbaycan</i>										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	81.8	92.0	83.2	138.2	80.6	144.3	128.8	117.0	164.6	364.4
İthalat	174.6	260.9	241.4	294.4	183.1	199.6	390.3	427.9	525.0	657.2
Dış ticaret dengesi	-92.8	-168.9	-158.2	-156.2	-102.6	-55.3	-261.5	-310.9	-360.5	-292.8
<i>Kazakistan</i>										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	369.0	413.5	389.8	311.2	205.0	307.0	391.7	434.8	544.0	881.5
İthalat	632.9	491.1	360.7	381.4	243.5	258.6	321.3	350.7	397.4	715.9
Dış ticaret dengesi	-263.9	-77.7	29.0	-70.2	-38.5	48.3	70.4	84.2	146.6	165.6
<i>Kırgızistan</i>										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	159.3	226.6	188.7	114.9	101.8	147.7	121.5	106.8	106.4	131.2
İthalat	261.6	333.8	212.5	252.9	156.9	179.7	173.6	197.8	236.8	289.7
Dış ticaret dengesi	-102.3	-107.2	-23.9	-138.0	-55.1	-31.9	-52.1	-91.0	-130.4	-158.5
<i>Türkiye</i>										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	542.7	744.4	907.5	830.9	573.3	567.8	557.4	621.5	899.1	1194.3
İthalat	287.3	294.2	399.4	448.8	457.2	627.9	282.5	455.4	623.3	945.6
Dış ticaret dengesi	255.4	450.2	508.0	382.1	116.1	-60.1	274.9	166.1	275.8	248.7
<i>Türkmenistan</i>										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	410.4	266.9	128.9	137.5	139.8	211.6	270.4	278.4	381.9	368.2
İthalat	266.0	196.8	269.6	218.1	332.2	332.9	376.9	365.4	369.4	558.5
Dış ticaret dengesi	144.5	70.1	-140.7	-80.6	-192.3	-121.3	-106.5	-87.0	12.5	-190.3
<i>Özbekistan</i>										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	767.2	405.1	259.5	541.8	384.3	283.2	216.2	232.9	272.0	636.5
İthalat	621.4	648.0	403.1	403.6	332.0	429.7	388.3	285.5	341.7	422.8
Dış ticaret dengesi	145.8	-242.9	-143.6	138.3	52.3	-146.5	-172.1	-52.6	-69.7	213.7
<i>Azerbaycan</i>										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	984.9	788.5	1613.7	906.1	790.0	1001.4	584.9	747.6	659.7	614.2
İthalat	752.6	909.3	907.3	1082.7	1009.0	1092.3	1584.1	1903.9	1848.6	1546.2
Dış ticaret dengesi	232.2	-120.8	706.4	-176.6	-218.9	-90.9	-999.3	-1156.3	-1188.9	-932.0
<i>Kazakistan</i>										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	771.2	1247.5	2557.4	4039.1	2274.6	3193.9	4615.5	5811.4	4965.5	4633.6
İthalat	835.0	1271.4	1923.6	2048.3	1187.2	1639.0	2045.9	2291.8	2448.8	2252.6
Dış ticaret dengesi	-63.8	-23.9	633.7	1990.8	1087.4	1554.9	2569.6	3519.6	2516.7	2381.0
<i>Kırgızistan</i>										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	158.3	233.7	414.0	632.8	651.5	646.0	923.8	1033.6	1019.9	888.9
İthalat	289.1	313.7	487.5	640.4	468.6	569.3	626.0	765.9	870.6	818.4
Dış ticaret dengesi	-130.8	-80.0	-73.4	-7.6	182.9	76.7	297.9	267.7	149.3	70.4
<i>Türkiye</i>										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	1409.3	1981.6	2874.5	3749.2	3396.0	3922.5	5040.4	5845.3	6908.1	7112.2
İthalat	1267.5	1967.4	2669.2	4278.5	2605.1	4614.7	3642.1	3558.0	3600.1	2998.0
Dış ticaret dengesi	141.8	14.2	205.2	-529.3	791.0	-692.2	1398.3	2287.2	3308.1	4114.2
<i>Türkmenistan</i>										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	452.4	790.2	788.4	770.8	570.1	679.2	807.7	813.4	1201.6	1146.7
İthalat	623.8	373.2	556.3	1069.9	1251.5	1512.7	1686.9	1883.3	2351.8	2759.8
Dış ticaret dengesi	-171.4	417.0	232.1	-299.1	-681.4	-833.5	-879.2	-1069.9	-1150.3	-1613.1

<i>Özbekistan</i>										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	809.3	827.8	1638.1	1564.1	1676.3	2673.1	3736.6	3826.3	3822.2	3569.6
İthalat	460.1	633.8	1195.3	1933.1	1640.7	1707.0	1992.5	2416.3	2116.2	2042.2
Dış ticaret dengesi	349.2	194.0	442.8	-368.9	35.6	966.1	1744.1	1410.0	1706.0	1527.4

Kaynak: UNCTAD (<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>)

Келечек колубузда!

Gelecek Elimizde...